

VILNIAUS UNIVERSITETAS

EGLĖ MAŽULYTĖ-RAŠYTINĖ

ŠEIMOS ISTORINIŲ TRAUMŲ ILGALAIKIAI PADARINIAI:
VĖLESNIŲ KARTŲ PSICHOLOGINIO ATSPARUMO TYRIMAS

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2013-2017 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Danutė Gailienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
psichologija – 06 S)

*Skiriu savo seneliui Alfonsui Urbonui,
buvusiam politiniam kaliniui, išgyvenusiam Kengiro ir Magadano lagerius,
apdovanotam Kariuomenės kūrėjų savanorių bei Vyčio Kryžiaus ordino medaliais.*

TURINYS

1. TYRIMŲ APŽVALGA	6
1.1. Istorinės traumos	6
1.1.1. Istorinės traumos Lietuvoje	7
1.2. Ilgalaikiai istorinių traumų psichologiniai padariniai	10
1.2.1. Istorinių traumų poveikis asmeniui	10
1.2.2. Istorinių traumų poveikis šeimai ir palikuonims	14
1.2.3. Istorinių traumų tarpgeneraciniai mechanizmai	16
1.3. Psichologinis atsparumas	21
1.3.1. Psichologinio atsparumo sampratos problematika	22
1.3.2. Psichologinio atsparumo ir kitų psichologinių konstrukčių sąsajos ..	26
1.4. Istorines traumas patyrusių šeimų stiprybė ir psichologinis atsparumas	29
1.4.1. Apsauginiai veiksniai tarpgeneracinio trauminių padarinių perdavimo procesu	32
1.4.2. Istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas	34
1.5. Tyrimo problema ir aktualumas	36
1.6. Tyrimo tikslai ir uždaviniai	40
2. TYRIMO METODOLOGIJA	41
2.1. Tyrimo dalyviai ir tyrimo eiga	41
2.2. Tyrimo metodai	45
2.2.1. Psichologinė savijauta	45
2.2.2. Psichologinio atsparumo savybės	46
2.2.3. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procesu rizikos bei apsauginiai veiksniai	47
2.3. Duomenų analizė	50

3. REZULTATAI.....	56
3.1. Tyrimo dalyvių grupių, pagal šeimos nukentėjimo patirtį, psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių palyginimas	56
3.2. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo rizikos ir apsauginių veiksnių palyginimas tarp tyrimo dalyvių grupių.....	58
3.3. Universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamosios galios įvertinimas tyrimo dalyvių grupių skirtumams	62
3.4. Pagrindinių tyrimo kintamųjų tarpusavio ryšiai.....	68
3.5. Galimo psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelio sudarymas ir įvertinimas.....	71
3.6. Tapatinimasi su šeimos istorija prognozuojančių veiksnių analizė	75
4. REZULTATŲ APTARIMAS.....	80
4.1. Istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinė savijauta ir psichologinio atsparumo savybės.....	81
4.2. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo apsauginiai veiksniai	88
4.3. Psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelis	94
4.4. Tyrimo ribotumai ir gairės tolesniems tyrimams	99
4.5. Apibendrinimas	100
IŠVADOS	102
LITERATŪRA	104
PRIEDAI.....	125
1 priedas. Tyrimo imties sandara	125

1. TYRIMŲ APŽVALGA

1.1. Istorinės traumos

Trauma apibrėžiama kaip asmeniui ar visuomenei kenkiantys įvykiai ar patirtys, apimantys tiek fiziologinius, tiek psichologinius išgyvenimus. Konkrečiau, psichologinė trauma – tai patirtys, kylančios per įvykius, keliančius grėsmę asmens gyvybei ar kūno vientisumui (Ford, 2009). Istorinėmis traumomis vadinami sudėtingi kolektyviniai sukrečiantys išgyvenimai, patirti per tam tikrą laiką didelės grupės žmonių, kuriuos vienija tapatybė, priklausomybė šiai grupei ar susiklosčiusios bendros aplinkybės (Mohatt, Thompson, Thai, & Tebes, 2014).

Vienas ryškiausių istorinių traumų pavyzdžių – Holokaustas. Būtent Holokaustą išgyvenusiujų ir jų palikuonių psichologinės savijautos tyrimai, atsiradę po Antrojo pasaulinio karo, buvo istorinių traumų ilgalaikių psichologinių pasekmių tyrinėjimų pradžia. Vėliau imtos tirti ir kitos istorinių traumavimą patyrusios žmonių grupės: nukentėję nuo sovietinių politinių represijų asmenys – tremtiniai, politiniai kaliniai ir kt. – bei jų palikuonys Lietuvoje (Gailienė & Kazlauskas, 2005; Kazlauskas & Gailienė, 2003, 2005; Kazlauskas & Želvienė, 2015; Vaskelienė, Kazlauskas, Gailienė, & Domanskaitė-Gota, 2011), Estijoje (Rebassoo, 2008), Rumunijoje (Bichescu et al., 2005), buvusioje Rytų Vokietijoje (Schützwohl & Maercker, 2005); persekiojimą patyrę Krymo totoriai (Lupu & Peisakhin, 2016); Antrojo pasaulinio karo belaisviai – amerikiečiai, kalėję Europoje ar Ramiojo vandenyno teritorijose (Engdahl, Harkness, Eberly, Page, & Bielinski, 1993) ir Amerikos japonai kalėję JAV (Nagata & Cheng, 2003); Arabijos-Izraelio karo belaisviai (Zerach, Levin, Aloni, & Solomon, 2016); Korėjos karo pabėgėliai (Liem, 2007); kankinimus patyrę Irako, Libano pabėgėliai (Daud, Skoglund, & Rydelius, 2005); išgyvenusieji Armėnų genocidą (Karenian et al., 2011; Lindert et al., 2017); išgyvenusieji Ruandos genocidą (Lindert et al., 2017; Rieder & Elbert, 2013); nukentėjusieji nuo *Khmer Rouge* režimo Kambodžoje (Lindert et

al., 2017); Pietryčių Azijos (Vietnamo, Laoso, Kambodžos) pabėgėliai nuo komunistinių režimų (Han, 2005).

Mokslinėje literatūroje išskiriami tokie istorinėms traumoms būdingi bendrieji elementai: traumos *specifika* (tai kolektyvinė ir ne vienkartinė trauma) ir ilgalaikis jos *poveikis*, kuomet psichologinės pasekmės perduodamos iš kartos į kartą (Mohatt et al., 2014; Sotero, 2006). Dominuojanti žmonių grupė sąmoningai ir sistemingai traumuoja tikslinę grupę populiacijoje, o patirtas traumavimas yra ne vienkartinis izoliuotas įvykis, bet trukęs tam tikrą laiko periodą. Savo ruožtu ypatingai didelis traumuojančios patirties mastas sutrikdo įprastą paveiktos populiacijos raidą bei palieka fizinį, psichologinį, socialinį ir ekonominį pėdsaką, pastebimą ir vėlesnėse kartose (Sotero, 2006).

1.1.1. Istorinės traumos Lietuvoje

Praėjusio amžiaus Lietuvos istorijoje – du pasauliniai karai, Vokietijos nacių bei Sovietų Sąjungos okupacijos (pastaroji truko beveik 50 m.) ir tik XX a. pabaigoje atkurta šalies nepriklausomybė. Šias skaudžias ir istoriškai reikšmingas patirtis lydėjo įvairios okupantų vykdytos represijos – asmenų persekiojimai, kalinimai, trėmimai ir žudymai – tiesiogiai palietusios maždaug trečdalį Lietuvos gyventojų (Kuodytė, 2005). Ir, žinoma, totalitariniai režimai reikšmingai paveikė ir visos visuomenės raidą (Gailienė, 2008).

Anušauskas (2005a) detaliai aprašė sovietinio teroro pradžią po A. Sniečkaus 1940 m. liepą pasirašytų įsakymų – per pirmuosius kelis mėnesius buvo suimta per 1000 asmenų. SSRS pavyzdžiu Lietuvos gyventojus pradėta skirstyti į „liaudį“ ir „liaudies priešus“ ir kas mėnesį suėmimų mastas vis didėjo. Daugelis kalinių patirdavo kankinimus, kurie buvo laikomi „būtinaisiais tardymo veiksmais“. Netrukus buvo pradėta vykdyti ir ypatinga bolševikinio teroro priemonė – trėmimai į tolimus Rusijos šiaurės rajonus ir Sibirą. Dauguma to meto lietuvių ištremtų į Sovietų Sąjungos lagerius kalėti formaliai tebuvo tardomieji, o vėliau už akių nuteisti 5-25 m. laisvės atėmimu ar sušaudymu. Tačiau tremiami buvo ne tik politiniai kaliniai – po 1941 m. priimto slapto

nutarimo ir įsakymo pradėtas masinis Lietuvos gyventojų trėmimas į Komijos Autonominę Respubliką, Altajaus ir Krasnojarsko kraštus bei Novosibirsko sritį. Labiausiai nukentėjo inteligentija - vieni pirmųjų ištremtų 1941 m. buvo valdininkai, kariškiai, įvairių organizacijų vadovai, mokytojai ir dėstytojai (Anušauskas, 2005a; Kuodytė, 2005).

Per 1941-1944 m. nacių okupaciją labiausiai nukentėjo žydų tautybės Lietuvos piliečiai ir nacių režimui besipriešinę inteligentijos atstovai. Kadangi šio tyrimo objektas yra sovietines represijas patyrusios šeimos, plačiau aptariamos būtent sovietinio totalitarinio režimo traumos.

Po Vokietijos nacių okupacijos, prasidėjus antrajai Sovietų Sąjungos okupacijai 1944-1945 m. Lietuvoje vykdytas sovietinis teroras buvo pats nuožmiausias – nužudyta per 12 tūkstančių žmonių, o daugiau kaip 200 tūkstančių buvo įkalinti, mobilizuoti, priversti slapstytis ar patyrė kitokias okupantų represijas. Anot Anušausko (2005b), tik apie dešimtadalis žmonių buvo aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo dalyviai, visi kiti buvo civiliai. Nemažą politinių kalinių dalį sudarė moterys ir vaikai – partizanų motinos ir žmonos, jų vaikai. Pavyzdžiui, Šilutės lageryje 1946-1952 m. kartu su įkalintomis moterimis buvo 620 vaikų, iš kurių 194 buvo ten ir gimę (Anušauskas, 2005b).

Skaičiuojama, jog pirmosios ir antrosios sovietų okupacijos metais tiesiogiai nuo okupantų vykdytų represijų nukentėjo apie 350 tūkstančių žmonių (Anušauskas, 2005b). Per 130 tūkstančių žmonių buvo išvežti į „amžiną“ tremtį, apie 150 tūkstančių politinių kalinių buvo išsiųsti kalėti Sibiro lageriuose, nužudyta apie 20 tūkstančių partizanų. Didelė dalis ištremtųjų ir kalinčiųjų lageriuose mirė nuo ligų, bado ir nepakeliamo darbo.

Žiaurios sovietų vykdytos represijos tęsėsi iki Stalino mirties 1953 m., vėliau režimas ėmė kiek švelnėti, iš dalies ir dėl to, kad su daugeliu „liaudies priešų“ jau buvo susidorota (Gailienė, 2008). Paskutiniai lietuviai iš tremties buvo paleisti 1963 m. gruodžio mėn., tačiau nemaža jų dalis dar ilgai neturėjo galimybės sugrįžti arba visiškai negrįžo į Lietuvą (Anušauskas, 2005b). Net ir sugrįžus į Lietuvą, represuotiems buvo persekiojami ir toliau – buvo sunku

prisiregistruoti, gauti pasą, darbą, buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai buvo nuolat sekami, jų namuose daromos kratos, jie patys kviečiami į apklausas ir t.t. Siekdami apsaugoti save ir savo šeimas jie savo trauminę patirtį buvo priversti slėpti nuo kitų aplinkinių ir net nuo savo vaikų (Gailienė, 2008).

Iki šiol Lietuvoje gyvena nemažai oficialiai pripažintų nukentėjusiais asmenų ir jų šeimos narių. Remiantis Lietuvos Respublikos 1997 m. birželio 30 d. įstatymu Nr. VIII-342, nuo okupacijų nukentėjusiais asmenimis pripažįstami asmenys, kurie: okupacinių režimų buvo įkalinti, išstremti, nutremti, perkelti arba kuriems dėl politinių ar kilmės motyvų kitokiais būdais buvo atimta laisvė; okupacijų metais dėl okupacinio režimo represinių ir kitų struktūrų bei okupavusių valstybių slaptųjų tarnybų veiksmų yra suluošinti, praradę sveikatą, turtą; prievarta paimti į okupacinių valstybių karinius dalinius arba priverstiniais darbams; persekiojami dėl politinių motyvų; dėl politinių ar kilmės motyvų negalėjo įgyti mokslo cenzos arba dirbti pagal specialybę; dėl okupacinių režimų struktūrų veiksmų patyrė kitokią žalą. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos veiklos ataskaitoje (2017) pateikiama, jog 1997-2016 m. 14 tūkstančių asmenų buvo pripažinti kario savanorio ar laisvės kovų dalyvio statusai, dar beveik 90 tūkstančių asmenų – nuo okupacijų nukentėjusio asmens teisiniai statusai, iš jų beveik 6 tūkstančių buvusių politinių kalinių ir beveik 60 tūkstančių buvusių tremtinių.

* * *

Lietuvos gyventojų patirtos sovietinės politinės represijos – žudymai, trėmimai, įkalinimai ir kitoks persekiojimas – neabejotinai atitinka istorinių traumų apibrėžimą. Tai buvo ne vienkartinis, o ilgalaikis, daugelį žmonių palietęs traumavimas, kurio psichologinės pasekmės išgyvenusiesiems juntamos net ir praėjus ketvirtadaliui amžiaus po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, o jų atgarsiai paliečia ir vėlesnes kartas.

1.2. Ilgalaikiai istorinių traumų psichologiniai padariniai

Pirmieji istorinių traumų – būtent nacistinių koncentracijos stovyklų – psichologinio poveikio tyrimai buvo atlikti gerokai anksčiau nei potrauminio streso sutrikimas (PTSS) tapo oficialia diagnoze. Tuo metu kalbėta apie koncentracijos stovyklos sindromą, nusakantį sudėtingos trauminės patirties, apimančios biologinius, psichologinius, socialinius ir egzistencinius stresorius, sudėtingas pasekmes, kurios savo ruožtu yra somatinių, psichologinių ir socialinių problemų kombinacija, sumažinanti asmens atsparumą kitiems stresoriams vėlesniame gyvenime (Weisæth, 2005). Tokie terminai kaip koncentracijos stovyklos sindromas, išgyvenusiojo sindromas, vėlyvasis sužeidimas po įkalinimo, koncentracijos stovyklos neurozė ir kiti yra laikomi šiandieninio PTSS pirmtakais (Baranowsky, Young, Johnson-Douglas, Williams-Keeler, & McCarrey, 1998). Nepriklausomai nuo to, koks terminas vartojamas, moksliniai tyrimai pabrėžia, jog dauguma Holokaustą ar kitokį politinį persekiojimą išgyvenusiujų kentėjo ir vis dar kenčia dėl patirto traumavimo. Dar daugiau, kalbama apie ilgalaikį istorinių traumų psichologinį poveikį ne tik pačiam išgyvenusiajam, bet ir šeimai, palikuonims, visai visuomenei.

1.2.1. Istorinių traumų poveikis asmeniui

Išsami Holokausto studijų meta-analizė (Barel, Van IJzendoorn, Sagi-Schwartz, & Bakermans-Kranenburg, 2010), apėmusi beveik 13 tūkstančių asmenų iš skirtingų tyrimų dalyvių imčių, atskleidė ilgalaikes psichologines Holokausto pasekmes išgyvenusiesiems. Išgyvenusieji Holokaustą buvo prasčiau prisitaikę gyvenime nei tokios patirties neturėję jų bendraamžiai. Svarbu tai, jog reikšmingi adaptacijos skirtumai buvo randami tiek lyginant tyrimo dalyvius iš tikslingai atrinktų imčių, tiek ir iš bendrosios populiacijos tyrimų. Kuomet tikslingai atrinktų imčių rezultatams įtakos gali turėti dažnesnis labiau paveiktų asmenų sutikimas dalyvauti tokiaime tyrime ar pačių tyrimo dalyvių noras vienaip ar kitaip atvaizduoti savo patirtį Holokausto kontekste,

bendrosios populiacijos tyrimai leidžia tokių ribotumų išvengti, kadangi tyrime dalyvauti asmenys kviečiami atsitiktiniu būdu ir tik vėliau suskirstomi į tyrimo dalyvių grupes. Meta-analizės rezultatai parodė, jog labiausiai Holokaustą išgyvenusiuosius išskiriantis veiksnys buvo patiriami potrauminio streso simptomai. Jie taip pat turėjo daugiau kitų psichopatologinių simptomų ir pasižymėjo kiek blogesne psichologine gerove, tačiau nesiskyrė nuo savo bendraamžių nei fizine sveikata, nei kognityviniais gebėjimais. Taigi, Holokaustą išgyvenusiuosius apibūdina su patirtu traumavimu susiję ryškūs psichopatologiniai simptomai greta geros adaptacijos kai kuriose kitose funkcionavimo srityse (Barel et al., 2010).

Ilgalaikės istorinių traumų psichologinės pasekmės nustatytos ir tiems, kurie išgyveno Holokaustą būdami dar vaikai. Fossion ir kolegų (2013) tyrimas atskleidė jog žydų jaunuolių, kurie Antrojo pasaulinio karo metus praleido slėptuvėse nacių okupuotoje Europos dalyje, depresijos ir nerimo simptomai buvo reikšmingai labiau išreikšti, kuomet asmenys susidurdavo ir su kitomis potencialiai traumuojančiomis patirtimis suaugusiojo amžiuje. Kitame tyrime pastebėta, jog Holokaustą išgyvenusių žydų vaikų potrauminė simptomatika bei psichologinė gerovė buvo labiau paveikta tais atvejais, kuomet vaikai karo metu buvo vyresni nei 5 metų amžiaus, o taip pat neteko savo tėvų (Lis-Turlejska, Luszczynska, Plichta, & Benight, 2008). Tai patvirtina Letzter-Pouw ir Werner (2012) tyrimas, kuris parodė jog iki 85% Holokaustą vaikystėje išgyvenusių asmenų, net ir praėjus 60-čiai metų, persekiojo nepageidaujami trauminiai prisiminimai. Daugiau distresą keliančių nepageidaujamų prisiminimų kildavo tiems, kurie Holokausto metu neteko vieno ar abiejų savo tėvų.

Panašūs rezultatai gauti ir kitose istorinį traumavimą patyrusių asmenų grupėse. Sisteminiėje politinių kalinių psichologinės sveikatos tyrimų apžvalgoje (Willis, Chou, & Hunt, 2015) randama, jog politinius įkalinimus patyrę asmenys vėliau išgyvena ilgalaikius potrauminio streso, depresijos ir nerimo simptomus; o potrauminio streso sutrikimą (PTSS) palaikantys veiksniai apima persekiojimus besitęsčius po paleidimo, reabilitacijos trūkumą, suprastėjusias

įdarbinimo ar išsimokslinimo galimybes, socialinio palaikymo trūkumą ir izoliaciją (Willis et al., 2015). Amerikiečių Antrojo pasaulinio karo belaisvių depresijos simptomai, susilpnėjęs pozityvus afektas ir labiau išreikšti somatiniai simptomai net ir praėjus 40 metų po paleidimo į laisvę buvo susiję su įkalinimo trauma (Engdahl et al., 1993). Taip pat žmogaus teisių pažeidimų psichologinės pasekmės nukentėjusiems pasireiškia tarpasmeninių santykių sutrikdymu, sumažėjusiu kontrolės jausmu, sumenkusiu asmens ir grupės identitetu (Nickerson, Bryant, Rosebrock, & Litz, 2014).

Buvusiose sovietinio bloko šalyse atlikti tyrimai taip pat randa didelį PTSS paplitimą tarp buvusių politinių kalinių, nukentėjusių nuo sovietinio režimo. Bichescu su kolegomis (2005) tyrimas parodė, jog net iki 54% buvusių politinių kalinių Rumunijoje patyrė kliniškai reikšmingus PTSS simptomus gyvenimo eigoje ir maždaug trečdalis jų simptomai atitiko PTSS ir depresijos diagnozes tyrimo atlikimo metu. Palyginus, kontrolinėje grupėje PTSS paplitimas gyvenimo eigoje siekė 8%, o tyrimo metu kliniškai išreikštus PTSS simptomus patyrė 3%, o depresijos 13% palyginamosios grupės tyrimo dalyvių. Rumunijos politiniai kaliniai taip pat turėjo reikšmingai daugiau disociacijos, somatizacijos ir piktnaudžiavimo alkoholiu ar kitomis medžiagomis simptomų. Buvusių politinių kalinių Rytų Vokietijoje (buvusioje Vokietijos Demokratinėje Respublikoje) tyrimas (Schützwohl & Maercker, 2005) atskleidė taip pat labai aukštą PTSS paplitimą gyvenimo eigoje – 60%. Tyrimo metu stebėto PTSS paplitimas buvo 30%, fobijų – nuo 13 iki 22%, depresijos – 13%. Buvusių politinių kalinių PTSS simptomai buvo susiję su psichologiniu palūžimu kalinimo metu, susvetimėjimo jausmu įkalinimo metu ar iš karto po kalinimo, jausmu, kad asmuo ir gyvenimas pasikeitė į neigiamą pusę negrįžtamai.

Tačiau Estijoje vykdytas tyrimas (Rebassoo, 2008), kuriame buvo vertinama sovietines represijas patyrusių buvusių politinių kalinių psichikos sveikata, aukštesnio nei bendrojoje populiacijoje randamo PTSS paplitimo neatskleidė. PTSS gyvenimo eigoje pasireiškė 9%, o tyrimo metu kliniškai išreikštus PTSS simptomus turėjo 3%, depresijos – 9% politinių kalinių. Vis

dėlto, didesnė PTSS simptomų raiška buvo susijusi su grėsme gyvybei įkalinimo metu, tolesniais persekiojimais po paleidimo, suvoktu aukštesniu streso lygiu įkalinimo metu, mažesniu aktyvumu rezistencijos judėjimuose, neatsiskleidimu apie patirtus išgyvenimus bei vėlesniais potencialiai traumuojančiais gyvenimo įvykiais (Rebassoo, 2008).

Lietuvoje vykdyti sovietines represijas patyrusių asmenų tyrimai taip pat patvirtina ilgalaikes istorinių traumų psichologines pasekmes išgyvenusiesiems. Tačiau, panašiai kaip ir Estijos politinių kalinių imtyje, lietuvių politiniai kaliniai nuo savo bendraamžių be tokios trauminės patirties neišsiskyrė dažnesniu PTSS (Kazlauskas & Gailienė, 2003). Vis dėlto, buvusiems politiniams kaliniams būdingi šie labiau išreikšti su traumine patirtimi susiję simptomai: pasikartojantys įkyrūs traumuojančių įvykių prisiminimai, miego sutrikimai (neramus miegas, košmariški sapnai, negalėjimas užmigti), disociacijos simptomai (pvz., jausmas, kad daiktai yra „netikri“, kad ne visada esi savame kūne, galvos svaigimas). Tolesnis sovietinių represijų ilgalaikių psichologinių pasekmių tyrinėjimas atskleidė, jog išgyvenusiujų politines represijas labiau išreikštą potrauminę simptomatiką geriausiai prognozavo didesnis kitų traumų, patirtų per visą gyvenimą, kiekis, moteriška tyrimo dalyvių lytis, žemesnis išsilavinimas, sutuoktinio netektis, represijų poveikis sveikatai bei menkesnis vidinės darnos jausmas (Kazlauskas & Gailienė, 2005). Taip pat pastebimas ir represijų pobūdžio poveikis – buvusių politinių kalinių simptomatikai labiausiai būdingas potrauminis stresas, o buvę tremtiniai ar kitaip nuo politinių represijų nukentėję asmenys turi labiau išreikštą depresijos simptomų: liūdesio, nevaldomo verksmo, vienišumo jausmo (Gailienė & Kazlauskas, 2005).

Taigi, ypatingai sunkus traumavimas – genocidas, politinės represijos, persekiojimai ir kalinimai – turi ilgalaikių neigiamų psichologinių pasekmių išgyvenusiesiems, apimančių PTSS, depresijos, nerimo ir kitų sutrikimų simptomus, žemesnę psichologinę gerovę ir prastesnę prisitaikymą. Tačiau istorinės traumos gali turėti neigiamų psichologinių pasekmių ne tik patiems

išgyvenusiems. Sudėtingas traumavimas paliečia ir jų šeimas, ir visą visuomenę (Gailienė, 2008).

1.2.2. Istorinių traumų poveikis šeimai ir palikuonims

Mokslinėje literatūroje vartojamos antrinio traumavimo (angl. *secondary traumatization*) ar netiesioginio traumavimo (angl. *vicarious traumatization*) sąvokos, aprašančios atvejus, kuomet neigiamas psichologines pasekmes jaučia patys tiesiogiai traumavimo nepatyrę nukentėjusiųjų šeimos nariai – antroji ir trečioji karta (vaikai, anūkai). Fossion su kolegomis (2003) apibendrina dar XX a. mokslinėje literatūroje aprašomą neigiamą psichologinį poveikį antrajai Holokaustą išgyvenusiųjų kartai. Istorines traumas išgyvenusiųjų vaikai gali pasižymėti: didesniu jautrumu stresui ir aukštesne potrauminio streso sutrikimo rizika; dažnesnėmis atsiskyrimo ir individuacijos problemomis; poreikiu kuo daugiau pasiekti gyvenime siekiant kompensuoti savo tėvų praradimus; nestabilia ir perdėta identifikacija su išgyvenusiaisiais tėvais, juos suvokiant tiek kaip išrinktuosius, tiek kaip pažemintuosius; pažeistu pasitikėjimu savimi; agresijos slopinimo ir kontrolės problemomis; sunkumais leidžiantis į artimus tarpasmeninius santykius bei sprendžiant tarpasmeninius konfliktus (Fossion et al., 2003). Vėlesni klinikinės ar tikslinės imties tyrimai gaudavo panašius rezultatus.

Galimą psichopatologiją ne tik Holokaustą, bet ir kitas istorines traumas išgyvenusiųjų palikuonių tarpe aprašantys tyrimai nurodo dažnesnį PTSS, nerimą, depresiją ir kitus sutrikimus. Pavyzdžiui, Ruandos genocidą išgyvenusiųjų ir jų vaikų tyrimas (Rieder & Elbert, 2013) atskleidė net 16% antrosios kartos, kenčiančių nuo PTSS ir 23% - nuo nerimo. Daugiau nei trečdalis armėnų genocido pabėgėlių palikuonių turėjo bent iki-klinikinio lygio PTSS simptomų, ypač moterys, vyresnio amžiaus asmenys, tie, kurie, girdėjo genocido liudininkų pasakojimus, taip pat genocido metu praradę artimuosius bei tie, kurie išlaikė stiprius ryšius su armėnų bendruomene (Karenian et al., 2011). Longitudinis Arabijos-Izraelio karo belaisvių ir jų

palikuonių tyrimas (Zerach et al., 2016) parodė, jog tėvų patirtas PTSS reikšmingai prognozavo jų suaugusių vaikų PTSS, praėjus dešimtmečiui. Irako ir Libano pabėgėlių, patyrusių kankinimus, vaikai pasižymėjo dažnesniais nerimo, depresijos, PTSS simptomais, turėjo daugiau dėmesio koncentracijos sunkumų ir elgesio problemų nei tie jų bendraamžiai, kurių tėvai sistemingų kankinimų nepatyrė (Daud et al., 2005).

Nepaisant to, kad istorines traumas patyrusių šeimų palikuonys gali neturėti išreikštos psichopatologijos, jie gali pasižymėti aukštesniu nerimo lygiu, turėti žemesnį pasitikėjimą savimi (Bezo & Maggi, 2015; Gangi, Talamo, & Ferracuti, 2009; Rowland-Klein & Dunlop, 1998). Iliceto su kolegomis (2011) atliktas tyrimas parodė, kad Holokaustą išgyvenusiųjų trečiosios kartos palikuonys yra linkę suvokti kitus žmones kaip dirglesnius ir agresyvesnius. Nukentėjusiųjų palikuonims taip pat gali būti būdingas iš nukentėjusios kartos perimtas pavojų kupino pasaulio vaizdas, nesėkmių laukimas ir pasirengimas reaguoti į galimai bet kada iškiliančias grėsmes (Bezo & Maggi, 2015; Braga, Mello, & Fiks, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998). Pavyzdžiui, Izraelyje gyvenantys Holokaustą išgyvenusiųjų palikuonys reikšmingai nerimastingiau reagavo į Irano keliamą atominę grėsmę nei jų bendraamžiai, kurių šeimos istorinių traumų nepatyrė (Shrira, 2015). Pietryčių Azijos pabėgėlių JAV gimusių vaikų tyrimas (Han, 2005) atskleidė neigiamą tėvų patirto traumavimo poveikį jų suaugusių vaikų vidinės darnos jausmui. Tuo pačiu nepasitikėjimas savimi, poreikis apsaugoti savo tėvus, izoliacijos nuo kitų bendraamžių jausmas, nuolatinis galvojimas apie istorines traumas (tyrimo atveju, Holokaustą), poreikis nuolat viską kontroliuoti, ar būti nebrandžiai priklausomam nuo kitų gali būti vienas pagrindinių vėlesnių kartų psichopatologijos prediktorių (Danieli, Norris, & Engdahl, 2016).

Istorinių traumų neigiamas psichologinis poveikis vėlesnėms kartoms yra taip pat ilgalaikis. Pavyzdžiui, Holokaustą išgyvenusiųjų vaikų sėkmingas senėjimas gali būti susijęs su tėvų potrauminėmis reakcijomis – Shrira ir kitų (2017) tyrimas parodė, jog toks sėkmingo senėjimo proceso sutrikdymas yra

nustatomas net tada, jei patys palikuonys neturi jokių PTSS simptomų, ar kuomet jų nerimo simptomai analizės metu yra kontroliuojami.

Lietuvoje vykdyto nukentėjusiųjų nuo sovietinių politinių represijų antrosios kartos kokybinio tyrimo rezultatai aprašo vaikų įvardijamą subjektyvų neigiamą poveikį psichologinei sveikatai: baimę ir nerimą, uždaramą bei izoliaciją jausmą, kompleksavimą dėl savo tapatybės ir patirtas patyčias, išugdytą skeptiškumą (Vaskelienė, 2012). To paties tyrimo surinktų kiekybinių duomenų analizė parodė gana aukštą kliniškai reikšmingų PTSS simptomų paplitimą antroje nuo politines represijų nukentėjusiųjų kartoje – 29,1% (Kazlauskas, Gailiene, Vaskeliene, & Skeryte-Kazlauskiene, 2017). Kita vertus, kai kurių asmenų patiriama tėvų ar net senelių traumų našta atsiskleidžia tik ilgalaikės psichoterapijos procese (Gudaitė, 2014). Taigi, istorinių traumų neigiamas psichologinis poveikis vėlesnėms kartoms gali apimti tiek psichopatologiją, tiek išreikštus pavienius psichopatologinius simptomus, tiek žemesnį pasitikėjimą savimi, pavojų ir grėsmių jutimą, padidėjusį nerimastingumą ir pan. Mokslininkai, tyrinėdami istorinių traumų tarpgeneracinius aspektus, domisi ne tik perduodamomis neigiamomis psichologinėmis pasekmėmis, tačiau ir stengiasi atsakyti į klausimą, kaip vyksta perdavimas iš kartos į kartą.

1.2.3. Istorinių traumų tarpgeneraciniai mechanizmai

Vienas iš plačiausiai aprašomų istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo iš kartos į kartą mechanizmų yra šeimoje vykstanti komunikacija apie patirtą traumavimą. Istorines traumas patyrusių šeimų polinkis nutylėti ar slėpti išgyventą sunkų traumavimą pastebėtas jau ankstyvosiose antrosios Holokausto kartos studijose (pvz., Lichtman, 1984). Tokios šeimos paslaptys literatūroje dažnai įvardijamos tylos sąmokslu (angl. *conspiracy of silence*), kuris apibūdina nebylų šeimos susitarimą – tėvai, siekdami apsaugoti savo vaikus nuo skaudžių istorijų, apie savo trauminę patirtį nekalba, o vaikai, siekdami apsaugoti tėvus nuo skausmingų prisiminimų, apie tai neklausia. Paradoksalu, tačiau mokslininkai

tyrimai rodo, kad toks noro apsaugoti paskatintas tylėjimas neigiamai veikia palikuonių psichologinę savijautą, kadangi vis tiek dalis tikros informacijos yra vienaip ar kitaip žinoma (iš nuogirdų, kitų aplinkinių pasakojimų, neverbalinio elgesio ar pan.), o visa kita paliekama vaizduotei (Bar-On et al., 1998; Braga et al., 2012; Liem, 2007; Nagata & Cheng, 2003; Wiseman et al., 2002).

Wiseman ir kiti (2002) mano, kad tylos sąmokslas gali būti vienas pagrindinių tarpgeneracinio neigiamų psichologinių padarinių perdavimo mechanizmų. Autoriai nurodo, jog Holokaustą išgyvenusiujų palikuonys, kurių šeimoje buvo daugiau šeimos paslapčių ir tylėjimo, patiria daugiau tarpasmeninių sunkumų ir socialinio nerimo, kai tuo tarpu palikuonys, kurių šeimoje buvo atvirai kalbama apie patirtą traumavimą, panašūs į šeimos istorinių traumų neturėjusius asmenis (Wiseman et al., 2002). Panašiai tarpgeneracinio neigiamų traumų padarinių perdavimo procesą savo modelyje, kuriame esminis mechanizmas yra šeimos komunikacija, aprašo Braga su kolegomis (2012): tėvai, negalėdami susitvarkyti su traumavimo sukeltais somatiniais bei psichologiniais simptomais, per netiesioginę, fragmentuotą šeimos komunikaciją, kupiną tylos, paslapčių bei neišsakytų dalykų, perduoda savo vaikams kaltės, viktimizacijos bei pasidavimo jausmą, psichopatologinius simptomus bei gąsdinantį pasaulio vaizdą.

Bar-On su kolegomis (1998) tylos sąmokslą neigiamą poveikį aiškina per prieraišumo prizmę – Holokaustą išgyvenusiujų ir jų vaikų santykiuose gali vyrauti nesaugios prieraišumo formos, kuomet tėvai dėl savo skaudžios patirties išgyvena distresą, tačiau vaikai nežino ar negali suprasti aiškių distreso priežasčių. Braga su kolegomis (2012) pabrėžia, kad dėl to, jog išgyvenusieji nekalba apie Holokausto patirtį, jų palikuonims yra sunkiau pasiekti tiek psichologinę, tiek biografinę šeimos istorinės traumos integraciją.

Nagata ir Cheng (2003) mano, jog tam tikrą dalį šeimose vyraujančios tylos apie istorines traumas galima laikyti esant potrauminio streso išraiška. Minčių, jausmų, veiklų ar situacijų, susijusių su patirtu trauminiu įvykiu, vengimas yra vienas iš pagrindinių PTSS simptomų. Minėtų autorių tyrimas atskleidė, jog šie

tyrimo dalyvių (Amerikos jponų, įkalintų JAV Antrojo pasaulinio karo metu), simptomai buvo svarbiausi prognozuojant retus, trumpus ir daugiau nepatogumo keliančius pokalbius su savo vaikais apie patirtą įkalinimą. Svarbu tai, kad toks komunikacijos būdas išliko aktualus net ir praėjus daugiau nei 50 metų.

Šeimoje tvyranti tylą ir paslaptys apie patirtą politinį persekiojimą gali būti paskatintos ne tik sudėtingų vidinių išgyvenimų, tačiau ir esamų socialinių ar politinių aplinkybių. Liem (2007) aprašo Korėjos karą išgyvenusiujų JAV korėjiečių imigrantų vengimą kalbėti apie patirtus išgyvenimus, skatinamą plačiai paplitusios valstybinės ir populiariosios „pamirštojo“, „nežinomo“ karo istorijos. Visuomenėje šis karas pateikiamas kaip didvyriška pergalė prieš komunistinį režimą, o JAV – Pietų Korėjos išvaduojoja, todėl pasakojimai apie kitokias, šiam vaizdai prieštaraujančias, patirtis gali būti sutinkamos priešišškai. Panašiai lietuvių sovietinių politinių kalinių bei tremtinių vengimas kalbėti ir paslapties motyvas iš dalies buvo nulemtas tolesnių Sovietų sąjungos valdžios institucijų persekiojimų ar apribojimų baimės, kadangi ir toliau šie asmenys oficialiai buvo laikomi „liaudies priešais“ (Vaskelienė et al., 2011).

Tačiau svarbu ne tik tai, ar apie patirtą traumavimą apskritai šeimoje yra kalbama, bet ir kaip apie tai kalbama. Moksliniai tyrimai atskleidžia, kad pernelyg dažnas bei įkyrus kalbėjimas, pernelyg emocionali, kaltinanti, gąsdinanti ar kupina nuoskaudos komunikacija gali paskatinti istorinių traumų padarinių perdavimą vėlesnėms kartoms (Lichtman, 1984; Shrira, 2016). Fragmentiški ar labai intensyvūs pasakojimai apie patirtą persekiojimą nukentėjusiųjų palikuonims gali kelti neigiamus jausmus – pyktį, baimę (Vaskelienė et al., 2011) ir netgi kaltės jausmą (Wiseman, Metzl, & Barber, 2006), formuoti gąsdinantį pasaulio vaizdą (Braga et al., 2012).

Kitas svarbus istorinių traumų padarinių tarpgeneracinis mechanizmas – tai tapatinimasis su savo šeimos traumine istorija. Moksliniai tyrimai aprašo vėlesnių kartų pernelyg didelę identifikaciją, kuri gali sukelti įvairių psichologinių sunkumų, susijusių su grupine viktimizacija (Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011). Vis dėlto

nėra visiškai aišku, ar grupinės viktimizacijos neigiamos pasekmės būdingos tik nukentėjusiųjų šeimos nariams, ar visiems pernelyg susitapatinusiems su istoriškai nukentėjusia grupe. Pavyzdžiui, Perlstein ir Motta (2012) tyrimas parodė, jog ultra-ortodoksai žydai, nepaisant to, ar tarp jų šeimos narių buvo išgyvenusiųjų Holokaustą, reikšmingai labiau reagavo į su Holokaustu susijusius stimulus modifikuotame Stroop teste. Autoriai mano, kad Holokausto traumos padariniai gali būti juntami vien dėl priklausymo ultra-ortodoksų bendruomenei. Tačiau Wohl ir Van Bavel (2011) tyrime nenukentėjusių šeimų palikuonių žydų didesnė identifikacija buvo susijusi su mažiau PTSS simptomų, kai tuo tarpu Holokaustą išgyvenusių šeimų palikuonių – su daugiau PTSS simptomų.

Stipri identifikacija nukentėjusiųjų tarpe ryški ne tik Holokausto atveju. Armėnų genocidą išgyvenusiųjų palikuonys, patiriantys intensyvesnes PTSS reakcijas buvo reikšmingai labiau įsitraukę į armėnų bendruomenę (Karenian et al., 2011). Panašiai ir Krymo totoriai, kilę iš nukentėjusių šeimų, reikšmingai labiau tapatinosi su savo etnine grupe (Lupu & Peisakhin, 2016). Stiprų tapatinimąsi su savo šeimos, bendruomenės ar etninės grupės istorija mokslininkai aiškina keliais būdais. Gali būti, jog labiau pažeidžiami istoriškai nukentėjusios grupės nariai patiria daugiau sunkumų tampant savarankiškais ir atsiskiriant nuo savo šeimos ir bendruomenės įtakos arba gali būti, kad labiau pažeidžiami asmenys sukuria tarpesnius ryšius su savo bendruomene siekdami palengvinti savo stiprius neigiamus išgyvenimus (Karenian et al., 2011). Nepaisant tam tikrų pasitaikančių prieštaravimų, pripažįstama, kad pernelyg didelis susitapatinimas su nukentėjusia grupe gali paskatinti antrinę traumavimą tiesiogiai šios patirties neišgyvenusiems asmenims.

Neabejotinai tarpgeneracinio trauminės patirties perdavimo procesas vyksta santykyje tarp skirtingų kartų. Wiseman (2008) bei Kaitz, Levy, Ebstein, Faraone ir Mankuta (2009) apibendrindami savo atliktus kokybinius tyrimus ir modeliuodami galimus tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo mechanizmus akcentuoja būtent tėvų-vaikų santykio aspektus.

Moksliniai tyrimų rezultatai tėvų trauminę patirtį sieja su saugaus prieraišumo stygiumi tarp tėvų ir vaikų bei pažeistais šeimos ryšiais (Fossion et al., 2015; Han, 2005; Kaitz et al., 2009). Anot Weingarten (2004), politines represijas išgyvenusių tėvų, kurių psichika yra stipriai paveikta patirto traumavimo, netolygus elgesys su savo vaikais gali apsunkinti saugaus prieraišumo formavimąsi. Schwerdtfeger ir Goff (2007) pabrėžia, kad neigiamas traumavimo poveikis tėvų-vaikų prieraišumui yra stebimas tuomet, kai yra patirta ne bet kokia, bet tarpasmeninė trauma. O istorinės traumos remiantis apibrėžimu ir yra tarpasmeninės.

Tėvų-vaikų ryšys šeimoje yra glaudžiai persipynęs su tėvų naudojamais vaikų auklėjimo stiliais. Schwerdtfeger, Larzelere, Werner, Peters ir Oliver (2013) atrado, kad motinos, patyrusios tarpasmenines traumas, auklėdamos savo vaikus yra linkusios dažniau naudoti autoritarinį stilių, apimančią šiurkštų kalbėjimą, fizinę prievartą ir mažai globėjiško elgesio. Savo ruožtu toks auklėjimo būdas, ypač šiurkštus kalbėjimas, prognozuoja dažnesnius jų vaikų psichologinius sunkumus. Autorių manymu, autoritarinis auklėjimo stilius galėtų būti vienas svarbiausių veiksnių trauminių padarinių perdavimo tarp kartų procese (Schwerdtfeger et al., 2013). Kiti dažnai mokslininkų, tyrinėjančių tarpgeneracinius istorinių traumų padarinius, aprašomi tėvų-vaikų bendravimo būdai – tai perdėta vaikų globa bei rolių apsikeitimas, kuomet tėvai jaučiasi bejėgiai ir neturintys tėvystės įgūdžių, siekia rūpesčio iš savo vaikų, sukeldami kaltės jausmą, reikalauja vaikų dėmesio bei bendrauja su vaiku tarsi suaugusiuoju, siekdami patarimų ir nurodymų, kaip patiems elgtis (Brown, 1998; Field, Muong, & Sochanvimean, 2013; Field, Om, Kim, & Vorn, 2011; Rowland-Klein & Dunlop, 1998). Field ir kolegų (2011) tyrime tėvų-vaikų rolių susikeitimas bei iš mamos patiriama perdėta globa buvo medijuojantys tėvų trauminės simptomatikos ir vaikų depresiškumo bei nerimo simptomų ryšio veiksniai. Tai patvirtina ir Letzter-Pouw su kolegomis (2014) atliktas tyrimas, kuriame tėvų-vaikų rolių apsikeitimas buvo reikšmingai susijęs su Holokausta išgyvenusiuoju vaikų sunkumais. Anot Brown (1998) rolių apsikeitimas vėlesniame gyvenime gali virsti į jau suaugusių vaikų gynybišką globėjišką

elgesį, kuomet aplinkiniai yra perdėtai rūpinamasi siekiant išvengti vidinio nerimo. Fossion su kolegomis (2015) pabrėžia, jog gali būti apsunkintas vaikų, augančių šeimose, kuriose yra pažeisti tėvų-vaikų ryšiai, psichologinės sunkumų įveikos būdų vystymasis ir tai gali prisidėti prie psichopatologinių simptomų atsiradimo.

Apibendrinant, galima išskirti mechanizmus, kuriais istorinių traumų neigiamos psichologinės pasekmės gali būti perduodamos iš kartos į kartą – tai sutrikdyta šeimos komunikacija apie patirtą traumavimą (tylos sąmokslas, šeimos paslaptys, fragmentuoti bei pernelyg emocionalūs pasakojimai apie skaudžius išgyvenimus), pernelyg didelė identifikacija su nukentėjusiųjų grupe ar šeimos istorija bei pažeisti tėvų-vaikų santykiai, pasižymintys nesaugiu prieraišumu, autoritariniu bei pernelyg kontroliuojančiu auklėjimo stiliumi bei tėvų-vaikų rolių apsikeitimu.

* * *

Istorinės traumos – tai ypatingai sunkus traumavimas, turintis ilgalaikius padarinius išgyvenusiujų psichikai. Šie padariniai gali būti perduodami iš kartos į kartą ir istorinių traumų atgarsiai gali būti juntami asmenų, kurie patys tiesiogiai traumavimo nepatyrė. Tačiau neigiamų traumavimo psichologinių padarinių perdavimas ir vėlesnių kartų psichopatologija nustatoma tik klinikinėse imtyse, bet ne bendrojoje populiacijoje. Šiandieniniai tyrėjai kalba apie sunkų traumavimą patyrusiųjų šeimų psichologinį atsparumą, gebėjimą adaptuotis ir normaliai funkcionuoti kasdieniame gyvenime (Major, 1996; Shrira, Palgi, Ben-Ezra, & Shmotkin, 2010, 2011; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, & Sagi-Schwartz, 2003).

1.3. Psichologinis atsparumas

Psichologinis atsparumas, pradėtas tyrinėti 1970-aisiais (Masten, 2001), sulaukia vis daugiau mokslininkų dėmesio. Tačiau, kaip minima Aburn, Gott ir Hoare (2016) atliktoje apžvalgoje, iki šiol nėra vieningo visuotinai priimto

psichologinio atsparumo konstrukto apibrėžimo. Vis dėlto, psichologinį atsparumą tyrinėjantys ir apie tai rašantys autoriai sutaria, jog iš esmės psichologinis atsparumas nusako asmens gebėjimą sėkmingai prisitaikyti ir funkcionuoti nepaisant reikšmingų gyvenimo sunkumų (Bonanno, 2004; Hu, Zhang, & Wang, 2015; Yehuda, Flory, Southwick, & Charney, 2006; Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000; Masten, 2001; Ungar, 2008; Wagnild, 2011).

1.3.1 Psichologinio atsparumo sampratos problematika

Bonanno (2004) pabrėžia psichologinio atsparumo ir atsigavimo (angl. *recovery*) terminų skirtumus. Atsigavimo po traumos terminas nusako asmens normalaus funkcionavimo trajektoriją, kuri tam tikram laikotarpiui, įvykus sukrečiančiam gyvenimo įvykiui, nukrypsta link psichopatologijos (pvz., PTSS simptomų, depresijos), o vėliau pamažu sugrįžta atgal iki prieš įvykį buvusio lygio. Tuo tarpu psichologinis atsparumas žymi asmens gebėjimą išlaikyti daugiau-mažiau pastovų funkcionavimo lygį net ir po gilaus sukrėtimo (Bonanno, 2004). Wagnild (2011) teigia, jog atsparūs asmenys gyvenime patiria tuos pačius sunkumus ir stresorius kaip ir kiti žmonės, tačiau juos išskiria gebėjimas „atšokti atgal“ (angl. *bouncing back*) ir atstatyti psichinį ar emocinį balansą, net jei šis balansas nepasiekia prieš tai buvusio asmens funkcionavimo lygio. Yehuda su kolegomis (2006) nurodo, jog abu – gebėjimas atsispirti (angl. *resistance*) ir atsigauti (angl. *recovery*) – yra to paties psichologinio atsparumo aspektai, tačiau moksliniuose tyrimuose turėtų būti vertinami atskirai.

Su šiomis, gebėjimo atsispirti ir atsigauti, sąvokomis yra tampriai susijusi ir kita diskusija – ar psichologinis atsparumas yra retas, ar dažnas reiškinys? Barber (2013) teigia, jog psichologinis atsparumas reikšmingai skiriasi nuo įprasto, normalaus funkcionavimo, ir todėl negali būti dažnas reiškinys. Tokiam požiūriui prieštarauja Bonanno (2004), pabrėždamas, jog požiūris į psichologinį atsparumą, kaip retą reiškinį, kilo dėl to, kad ilgą laiką gyvenimo sunkumai buvo tyrinėjami vien tik iš psichopatologinės pusės ir todėl tapo priimta į psichopatologiją, kylančią po įvairių gyvenimo sukrėtimų, žiūrėti, kaip į normą.

Vis dėlto, dauguma tyrimų rodo, jog psichologinis atsparumas yra dažnas (Bonanno, 2004; Masten, 2001). Bonanno (2004) atkreipia dėmesį į tai, kad psichologines traumas tyrinėjantiems mokslininkams kažkodėl nekyla įtarimo dėl reto PTSS paplitimo ir jie dažnai ignoruoja ar neįvertina psichologinio atsparumo konstrukto. Masten (2001) nurodo, jog psichologinis atsparumas dažnai kyla iš asmens adaptacinių sistemų įprasto funkcionavimo. Ji psichologinį atsparumą apibūdina kaip „įprastą magiją“ (angl. *ordinary magic*), pabrėždama šio konstrukto įprastumą bei dažnumą, bet tuo pačiu ir sudėtingumą, kadangi jis nėra lengvai išmatuojamas ar kiekybiškai įvertinamas (Masten, 2001).

Esamus psichologinio atsparumo apibrėžimus ir jo tyrimų būdus galima būtų skirti į tris kryptis: savybės, proceso bei rezultato. Psichologinio atsparumo kaip asmens *savybės* (angl. *trait resilience* arba *resiliency*) samprata pabrėžia žmogaus asmenines savybes, kurios yra santykinai stabilios ir padeda susitvarkyti su sunkumais, gerai prisitaikyti ir sėkmingai funkcionuoti (Hu et al., 2015; Luthar et al., 2000; Wagnild, 2011). Į *procesą* orientuotas požiūris akcentuoja psichologinio atsparumo dinamiškumą ir tyrinėja, kaip žmonės aktyviai adaptuojasi prie pasikeitusių sąlygų ir sparčiai atsigauna po gilaus sukrėtimo (Bonanno, 2004; Luthar et al., 2000; Masten, 2001). Trečiasis, *rezultato* požiūris, akcentuoja patį psichologinio atsparumo rezultatą – gerą asmens psichinę sveikatą nepaisant patirtų reikšmingų gyvenimo sunkumų. Šiame kontekste psichologinis atsparumas suprantamas, kaip amortizuojantis veiksnys, kuris apsaugo asmenis nuo psichopatologijos (Aburn et al., 2016). Kai kurie autoriai teigia, jog pozityvus rezultatas negali būti tiesiogiai prilyginamas psichologinio atsparumo išraiškai (angl. *proxy for resilience*), kadangi atsparumas ne visuomet sutampa su psichopatologijos nebuvimu (Bonanno, 2004; Southwick, Bonanno, Masten, Panter-Brick, & Yehuda, 2014). Vis dėlto, bet koks psichologinio atsparumo tyrinėjimas iš dalies yra bandymas šį konstruklą įvertinti per rezultatą, kadangi tik tam tikros gyvenimo trajektorijos priskyrimas psichologinio atsparumo išraiškai (t. y. rezultatui) įgalina tyrinėti

patį atsparumą – tiek atsparumui reikšmingas asmens savybes, tiek dinaminis procesas, kuriais atsparumas yra išreiškiamas.

Psichologinį atsparumą lemiantys veiksniai apima pačius įvairiausius – biologinius, psichologinius, socialinius ir kultūrinius – faktorius, kurie sąveikaudami tarpusavyje nulemia asmens reakcijas į gyvenimo sunkumus (Southwick et al., 2014). Agaibi ir Wilson (2005) aprašydami atsparios reakcijos į trauminius išgyvenimus modelį pabrėžia, jog konkretaus asmens reagavimas į gyvenimo sunkumus gali priklausyti nuo to, koks buvo patirtas stresorius (skirtingi stresoriai gali turėti skirtingą poveikį), kokio stiprumo patirtas stresorius (vienkartinės ir pasikartojančios, kolektyvinės traumos gali skirtingai paveikti asmenį) bei to, koks trauminio išgyvenimo sužadintas subjektyvus asmens atsakas išjudins vidinius psichologinius procesus. Tuo pačiu svarbu pabrėžti abipusį streso poveikį – gyvenimo sunkumai gali ne tik paskatinti psichopatologijos vystymąsi, bet ir atvirkščiai, sustiprinti žmogaus psichologinį atsparumą (Yehuda et al., 2006). Manoma, kad psichologinis atsparumas gali kisti gyvenimo bėgyje dėl asmens raidos ir asmens sąveikos su jį supančia aplinka (Southwick et al., 2014). Taigi, psichologinis atsparumas yra sudėtingas reiškinys ir jo tyrinėjimai dažnai yra nevienareikšmiai.

Dalis psichologinį atsparumą tyrinėjančių mokslininkų kritikuoja psichologinio atsparumo kaip asmens savybės koncepciją pabrėždami, kad psichologinis atsparumas, kaip dinaminis procesas, pasireiškia tik tuomet, kai įvyksta susidūrimas su nelaime (Luthar et al., 2000; Masten, 2001). Tuo tarpu psichologinį atsparumą kaip asmens savybę įmanoma vertinti ir be potencialiai traumuojančio įvykio. Vis dėlto, moksliniai tyrimai, lyginantys atsparius bei paveiktus psichopatologijos asmenis po gilių sukrėtimų, atranda reikšmingus asmenybės bruožų skirtumus, kurie leidžia psichologinį atsparumą suprasti ir per tam tikras asmens savybes (Agaibi & Wilson, 2005; Connor & Davidson, 2003; Hu et al., 2015; Wagnild, 2011). Taip pat psichologinio atsparumo kaip pastovaus ir nekintančio bruožo bei trajektorijos (procesas) sampratos suteikia galimybę tyrinėti biologinius ir genetinius faktorius, kurie gali nulemti ar turėti

įtakos asmens psichologiniam atsparumui. Pastaruoju metu atliekama vis daugiau mokslinių tyrimų patvirtinančių tam tikrų genetinių ir epigenetinių faktorių reikšmę asmens psichologiniam atsparumui patyrus sukrečiančius gyvenimo įvykius (Yehuda et al., 2006; Southwick et al., 2014; Wu et al., 2013).

Psichologinio atsparumo kaip proceso požiūryje yra svarbūs rizikos ir apsauginiai veiksniai, kurie nulemia psichologinius padarinius, o pastarieji psichologinio atsparumo atveju yra palankūs (Giedraitytė & Bieliauskaitė, 2006). Mokslinėje literatūroje aprašomi įvairūs – tiesioginis, netiesioginis ir sąveikos – psichologinio atsparumo kaip proceso modeliai. Tiesioginiame modelyje rizikos bei turimi atsparumo išteklių turi tiesioginį poveikį psichologiniams padariniams, netiesioginiame – rizikos bei atsparumo išteklių veiksniai veikia per tarpinį mediatorių, t. y. apsauginį veiksnį, o sąveikos modelyje tiesioginis rizikos poveikis psichologiniams padariniams yra veikiamas (moderuojamas) aktyvuotų apsauginių veiksmų (Masten, 2001). Nepaisant to, koks modelio pobūdis aprašomas, pagrindinis dėmesys yra skiriamas būtent rizikos bei apsauginiams veiksniams, kurių pagalba aprašomas psichologinis atsparumas.

Psichologinio atsparumo kaip asmens savybės koncepcija yra patogi tyrinėti, kadangi atsparumas apibūdinamas daugiau mažiau pastoviomis asmenybės charakteristikomis, kurias galima kiekybiškai išmatuoti ir įvertinti. Psichologinis atsparumas kaip asmens savybė siejamas su šiomis psichologinėmis charakteristikomis: kognityvinis/psichologinis tvirtumas (angl. *hardiness*), asmeninės kompetencijos, pasitikėjimas, kontrolė, atkaklumas, savęs, gyvenimo, pokyčių ir iššūkių priėmimas, dvasingumas ir gyvenimo prasmingumas (Hu et al., 2015). Iš tiesų, mokslinių tyrimų rezultatai patvirtina, jog labiau išreikštą psichologinio atsparumo kaip asmens savybės bruožą turintys asmenys pasižymi žemesniais potrauminio streso, depresijos, nerimo simptomų įverčiais (Abiola & Udofia, 2011; Damásio, Borsa, & da Silva, 2011; Girtler et al., 2010; Hu et al., 2015; Ying, Wu, Lin, & Jiang, 2014; Lei et al., 2012; Nishi, Uehara, Kondo, & Matsuoka, 2010; Wagnild, 2011).

1.3.2. Psichologinio atsparumo ir kitų psichologinių konstruktyų sąsajos

Psichologinio atsparumo konstrukto daugialypiškumas lemia ir įvairovę kitų psichologinių konstruktyų, su kuriais jis yra siejamas, o kai kuriais atvejais net ir tapatinamas. Yehuda su kolegomis (2006) išskiria šiuos tampriai su psichologiniu atsparumu susijusius kitus psichologinius konstruktus: optimizmas, kognityvinis lankstumas, aktyvios psichologinės sunkumų įveikos strategijos, religingumas, socialinis palaikymas ir intymumas, emocijų reguliacija bei pasitikėjimas savo gebėjimais. Svarbu pabrėžti tai, kad iki šiol nėra gerai žinoma, kiek šie išvardinti konstruktai yra skirtingi – ar jų visų pagrinde glūdi vienas bendras faktorius, kurį būtų galima pavadinti psichologiniu atsparumu, ar kiekvienas iš jų yra skirtingas psichologinio atsparumo komponentas (Yehuda et al., 2006).

Tyrimai rodo, jog optimizmas prognozuoja geresnę psichologinę atsaką į stresorius: repatrijuotų karo belaisvių optimizmas buvo reikšmingas prognostinis veiksnys psichopatologijos išvengimui gyvenimo bėgyje (Segovia, Moore, Linnville, Hoyt, & Hain, 2012); asmenų, kuriems po sukrėtusio įvykio nepasireiškė PTSS simptomai, optimizmas buvo reikšmingai didesnis palyginus su tais, kurie patiria PTSS simptomus (Grasso et al., 2012); optimizmas siejosi su geresne psichikos sveikata patyrus daugiau nei vieną gamtos stichijos nelaimę (Cherry et al., 2016) ir nukentėjusiųjų normalumo jausmu po patirto žemės drebėjimo (Kuijer, Marshall, & Bishop, 2013); taip pat didesnis studentų optimizmas siejosi su mažesniu streso reakcijų ir depresijos išaugimu studijų metu (Brissette, Scheier, & Carver, 2002).

Psichologinis atsparumas kaip savybė gali būti siejamas ir su viltingumu. Moksliniai tyrimai rodo, jog viltingumas yra reikšmingai susijęs su retesniais PTSS simptomais ir žemesniu bendru psichologiniu distresu, o taip pat padeda atsistatyti po patiriamo streso (Glass, Flory, Hankin, Kloos, & Turecki, 2009; Kasler, Dahan, & Elias, 2008; Ong, Edwards, & Bergeman, 2006). Asmenys, kurie pasižymi stipriai išreikštu viltingumu, lengviau reaguoja į patiriamą stresą ir jų emocinis atsigaivimas būna efektyvesnis (Ong et al., 2006). Viltingumas

taip pat svarbus terapiniame procese – didesnis viltingumas terapijos metu reikšmingai veikia PTSS ir depresijos simptomų mažėjimą ir todėl gali būti laikomas nspecifiniu terapiniu mechanizmu (Gilman, Schumm, & Chard, 2012). Dar daugiau, viltingumas yra siejamas ir su potrauminiu augimu (Ai, Tice, Whitsett, Ishisaka, & Chim, 2007).

Atsparumas gali būti suprantamas kaip procesas, kuriame siekiama panaudoti įvairius išteklius gerovės palaikymui (Southwick et al., 2014). Taigi psichologinis atsparumas yra glaudžiai siejamas su tinkamu psichologinės sunkumų įveikos strategijų naudojimu. Galima išskirti keletą psichologinės sunkumų įveikos strategijų dimensijų (Hooberman, Rosenfeld, Rasmussen, & Keller, 2010; Schnider, Elhai, & Gray, 2007; Solomon, Berger, & Ginzburg, 2007). Pirmiausia, įveika gali būti orientuota į problemą (dažniausiai vertinama kaip adaptyvi įveikos strategija) arba į emocijas. Antra, psichologinė sunkumų įveika savo ruožtu gali būti aktyvi, pavyzdžiui, siekiant išreikšti neigiamas emocijas ar jas pakeisti kognityvinio perstruktūravimo metu (paprastai tai taip pat laikoma adaptyvia emocijų reguliavimo strategija), arba vengianti, kuomet stengiamasi stresą keliančių jausmų ar minčių visais įmanomais būdais išvengti. Paprastai vengiančios sunkumų įveikos strategijos yra laikomos neadaptyviomis (Schnider et al., 2007). Taip pat neadaptyvi į emocijas orientuota įveikos strategija laikomas negatyvių emocijų atkartojimas (angl. *ruminatio*), kuomet asmuo nuolat galvoja apie stresinę situaciją, kaltina save ar kitus bei svajoja, kad to nebūtų nutikę (Littleton, Axsom, & Grills-Taquechel, 2011).

Moksliniai tyrimai analizuojantys psichologinio atsparumo ir psichologinės sunkumų įveikos strategijų sąsajas rodo, jog atsparumas yra reikšmingai susijęs su rečiau naudojama į emocijas orientuota vengiančia įveikos strategija (Beasley, Thompson, & Davidson, 2003; Hooberman et al., 2010). Neadaptyvių psichologinės sunkumų įveikos strategijų (į emocijas orientuotos vengiančios bei negatyvias emocijas atkartojančios) naudojimas reikšmingai prognozuoja depresijos bei nerimo simptomus ilgalaikėje perspektyvoje – praėjus metams po traumuojančio patyrimo (Littleton et al.,

2011). Tačiau Schnider ir kolegų (2007) tyrimas parodė, jog potrauminio streso ar komplikuoto gedulo simptomai buvo reikšmingai susiję su visais psichologinės sunkumų įveikos stiliais. Vis dėlto, įvertinus patirtų trauminių išgyvenimų dažnį bei laiką praėjusį nuo netekties, tik vengiantis emocinis įveikos būdas išliko reikšmingu prognostiniu veiksniumi psichopatologinėms reakcijoms. Tačiau tai, kad naudojamos psichologinės sunkumų įveikos strategijų ir psichologinio atsparumo ryšys yra daugialypis ir sudėtingas rodo ir Solomon, Berger ir Ginzburg (2007) tyrimas, analizuojantis Izraelio savanorių, atliekančių terorizmo atakose žuvusiųjų kūnų surinkimo ir atpažinimo darbus, naudojamas įveikos strategijas. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, jog savanorių psichologinis atsparumas buvo reikšmingai susijęs su vengiančia įveikos strategija – asmenys, kurie stengėsi vengti stresą keliančių minčių ir emocijų patyrė reikšmingai mažiau psichopatologinių simptomų nei tie, kurie vengiančias strategijas naudojo rečiau. Taigi, tam tikrais atvejais net ir vengiančios sunkumų įveikos strategijos gali būti naudingos, nes apsaugo asmenį nuo ypatingai didelio nerimo, kurį kelia trauminis patyrimas.

Didelė dalis psichologinio atsparumo yra įtvirtinta artimuose santykiuose su kitais žmonėmis, kurie suteikia asmeniui emocinio saugumo pagrindą, jog esant poreikiui jis sulauks pagalbos (Southwick et al., 2014). Didesnis psichologinis atsparumas kaip asmens savybė yra reikšmingai susijęs su gaunamu didesniu socialiniu palaikymu iš aplinkos (Nishi et al., 2010). Kalbėjimas apie darbą su draugais ir šeimos nariais yra vienas iš svarbiausių faktorių charakterizuojančių psichologiškai atsparius į atsargą išėjusius policijos pareigūnus (Pole, Kulkarni, Bernstein, & Kaufmann, 2006). Karių, dalyvavusių specialiose karinėse operacijose, psichologinis atsparumas kaip savybė bei gaunamas socialinis palaikymas yra reikšmingai susijęs su mažesniais potrauminio streso ir depresijos simptomais (King, King, Fairbank, Keane, & Adams, 1998; Pietrzak, Johnson, Goldstein, Malley, & Southwick, 2009). Taip pat pastebėta, jog socialinė parama gali atlikti apsauginę funkciją nuo daugybinių gyvenimo eigoje patirtų kito žmogaus sukeltų traumų poveikio (Schumm, Briggs-Phillips, & Hobfoll, 2006).

Svarbu ir tai, kad randamos reikšmingos tarpusavio sąveikos tarp optimizmo, viltingumo psichologinės sunkumų įveikos strategijų ir socialinio palaikymo. Brissette ir kolegų (2002) tyrime optimistiškesnių asmenų geresnis prisitaikymas buvo veikiamas ir didesnio gaunamo socialinio palaikymo bei adaptyvios psichologinės sunkumų įveikos. Panašiai ir kitame tyrime, optimistiškesnės moterys buvo linkusios naudoti daugiau aktyvių strategijų ir mažiau vengiančių sunkumų įveikos strategijų (Rauch, Defever, Oetting, Graham-Bermann, & Seng, 2013). Ong ir kolegų (Ong et al., 2006) tyrimas parodė, jog asmenys, pasižymintys stipriai išreikštu viltingumu, naudoja efektyvesnes emocinio atsigavimo strategijas.

* * *

Psichologinis atsparumas neturi vieningos sampratos ir skirtingi autoriai akcentuoja skirtingus psichologinio atsparumo aspektus (savybės, proceso ir rezultato). Matomos ryškios psichologinio atsparumo sąsajos su kitais psichologiniais konstruktais, tačiau dar kol kas nėra žinoma, ar tokie konstruktai, kaip optimizmas, viltingumas, psichologinė sunkumų įveika ar gaunama socialinė parama iš aplinkinių, yra atskiri, o galbūt gali būti laikomi sudedamosiomis psichologinio atsparumo dalimis. Šiame darbe ir toliau apie psichologinį atsparumą bus kalbama įvairiais aspektais: ir kaip savybę, ir kaip procesą, ir kaip rezultatą. Kartu bus vertinami ir kiti su atsparumu susiję psichologiniai konstruktai – optimizmas, viltingumas, psichologinės sunkumų įveikos strategijos ir socialinis palaikymas.

1.4. Istorines traumas patyrusių šeimų stiprybė ir psichologinis atsparumas

Nors ir patyrę ypatingai sudėtingą traumavimą, daugelis išgyvenusiųjų istorines traumas sugebėjo prisitaikyti ir išlikti. Nepriklausomai nuo to, kokios buvo istorinių traumų patirtys (genocidas ar kitoks politinis persekiojimas), daugelis mokslinių tyrimų aprašo panašius išgyventi padėjusius faktorius, kuriuos įvardina nukentėjusieji – tai socialinė (šeimos ir kitų artimųjų bei

panašios patirties draugų) parama, tikėjimas (religija), dvasinė stiprybė, viltis, optimizmas, ryšys su bendruomene, politinis aktyvumas (Kazlauskas, 2006; Prot, 2012; Sousa, Haj-Yahia, Feldman, & Lee, 2013). Helmreich (1992, cit. pagal Kellermann, 2008) aprašė pagrindines Holokaustą išgyvenusiujų savybes, kurios jiems padėjo gyventi vėlesnį sėkmingą gyvenimą: gebėjimas lanksčiai prisitaikyti prie naujų sąlygų, iniciatyvumas, atkaklumas, optimistinis ir į ateitį orientuotas požiūris į gyvenimą, savo intelektualinių ir profesinių gebėjimų išnaudojimas, gebėjimas psichologiškai atsitraukti nuo trauminių išgyvenimų, socialinės palaikymo sistemos turėjimas, gyvenimo prasmės ir vientisumo radimas bei drąsos sutelkimas. Anot Kellermann (2008), jei šios psichologinį atsparumą atspindinčios savybės buvo ryškios išgyvenusiujų grupėje, labai tikėtina, kad jos galėjo būti perduotos ir vėlesnėms kartoms. Žinoma, svarbu turėti omenyje, kad visi retrospektyvūs ilgalaikio traumavimo tyrimai yra būtent išgyvenusiujų tyrimai ir todėl išlieka klausimas apie rinktines tyrimo dalyvių grupes. Gali būti, jog išgyvenusiujų stiprybę bei psichologinį atsparumą nurodo jau būtent tai, kad jie išgyveno.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, neigiamų klinikinių traumavimo padarinių perdavimas ir vėlesnių kartų psychopatologija nustatoma tik klinikinėse imtyse, bet ne bendrojoje populiacijoje. Pavyzdžiui, van IJzendoorn su kolegomis (2003) atlikę plačios apimties meta-analizę, apimančią Holokaustą išgyvenusiujų šeimų 32-jų tyrimų imtis (iš viso virš 4 tūkstančių tyrimo dalyvių) nustatė, kad neklinikinėse (bendrosios populiacijos) imtyse jokių antrinio traumavimo požymių, t. y. Holokausto neigiamų psichologinių padarinių perdavimo antrajai kartai, nėra. Neigiamų Holokausto padarinių perdavimas iš kartos į kartą randamas tik specifinėse klinikinėse imtyse, kuriose tyrimo dalyviai išgyvena psychopatologines reakcijas dėl kitų priežasčių. Vėliau atliktas Fridman, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz ir van IJzendoorn (2011) tyrimas, siekęs įvertinti Holokausto poveikį senyvame amžiuje, patvirtino, kad išgyvenusieji Holokaustą net ir praėjus 70 metų junta neigiamus istorinio traumavimo padarinius, tačiau šie padariniai nėra perduodami jų vaikams. Neigiamų istorinio traumavimo psichologinio traumavimo padarinių perdavimo

nebuvo rasta ir Lindert su kolegomis (2017) atliktoje sisteminėje skirtingų genocidų (ne tik nacių Vokietijos, bet ir Armėnijos, Kambodžos, Ruandos bei Bosnijos) tyrimų apžvalgoje. Čia taip pat ne klinikinėse bei atsitiktinėse atrankos imtyse antrinio traumavimo požymių nebuvo rasta. O Sagi-Schwartz, van IJzendoorn ir Bakermans-Kranenburg (2008) atliktos meta-analizės rezultatai paneigė ir hipotezę, jog istorinių traumų tarpgeneraciniai padariniai gali būti netiesioginiai ir paveikti ne antrąją, bet trečiąją kartą. Trylikos neklinikinių imčių, apimančių per tūkstantį tyrimo dalyvių, analizė parodė, jog trečioji Holokaustą išgyvenusiujų karta neįtampa jokių neigiamų istorinių traumų psichologinių padarinių. Žinoma, gali būti, jog visuomet išlieka tam tikrų neigiamų istorinio traumavimo ilgalaikių padarinių, kurie nėra lengvai išmatuojami ir įvertinami kiekybiniu būdu, tačiau gali būti subjektyviai juntami pačių tyrimo dalyvių.

Šiandieniniai tyrėjai kalba apie patyrusių istorines traumas šeimų gebėjimą adaptuotis ir normaliai funkcionuoti kasdieniame gyvenime ar iškilus nedideliame stresui, tačiau gali būti, kad šias šeimas pažeidžia didesni stresoriai, todėl klinikinėje praktikoje susiduriama su psichopatologija, kai bendrojoje populiacijoje neigiamų psichologinių padarinių vėlesnėms kartoms nerandama (Fridman et al., 2011; Lindert et al., 2017; Sagi-Schwartz et al., 2008; Shrira et al., 2010; Van IJzendoorn et al., 2003). Bendrosios populiacijos tyrimai parodo nepaprastą istorines traumas išgyvenusiu asmenų psichologinį atsparumą ir stiprybę šeimos gyvenime, auginant vaikus ir užtikrinant jiems sėkmingą raidą nepaisant to, kad patys nukentėjusieji gali būti stipriai paveikti sunkios trauminės patirties. Dar daugiau, tokie tyrimai leidžia įvertinti galimus apsauginius veiksnius, dalyvaujančius tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procese.

1.4.1. Apsauginiai veiksniai tarpgeneracinio trauminių padarinių perdavimo procese

Nors mokslinių tyrimų, analizuojančių nuo istorinių traumų nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų psichologinį atsparumą ar apsauginius veiksnius tarpgeneracinio trauminių padarinių perdavimo procese, nėra daug, galima teigti, kad tie patys mechanizmai, dalyvaujantys traumavimo padarinių perdavimo procese, – šeimos komunikacija, identifikacija bei tėvų-vaikų santykiai – gali ir apsaugoti nuo antrinio traumavimo ir didinti vėlesnių kartų psichologinį atsparumą (Braga et al., 2012; Giladi & Bell, 2013; Vaskelienė, 2012; Weingarten, 2004).

Braga su kolegomis (2012), remdamiesi kokybinio tyrimo rezultatais, aprašė galimą tarpgeneracinio istorinės traumos padarinių perdavimo modelį, kuriame tiek neigiami trauminiai padariniai, tiek atsparumas iš kartos į kartą perduodamas per šeimos komunikaciją. Autoriai pabrėžia, kad skirtinga Holokaustą išgyvenusiujų afektų reguliacija, naratyvų nuoseklumas bei simbolinės reprezentacijos nulemia tai, kaip jų palikuonys perims šeimos istorinių traumų patirtį. Per atvirą, šiltą kasdienę komunikaciją bei asmeninius pasakojimus, kuriuose neretai pasitelkiamas humoras, kaip simbolinis resursas, iš kartos į kartą perduodami ne trauminiai padariniai, bet psichologinis atsparumas (Braga et al., 2012).

Canham su kolegomis (2016) atliktas tyrimas parodė, jog Holokaustą išgyvenusiujų pasakojimuose apie patirtą traumavimą reikšmingomis pasirodė praeities siejimo su dabartimi, šeimos ir visuomenės atstatymo bei pareigos dalintis skaudžia istorija, kad ji nebūtų užmiršta, temos. Autoriai mano, kad į nuoseklų gyvenimo naratyvą integruoti atsiminimai apie išgyventą siaubą bei netektį atspindi išgyvenusiujų psichologinį atsparumą. Atviros ir nuoseklios komunikacijos šeimoje apsauginis poveikis tarpgeneracinio trauminių padarinių perdavimo procese aprašomas ir daugelio kitų autorių (pvz.: Giladi & Bell, 2013; Vaskelienė, 2012; Wiseman et al., 2002). Anot Kiser, Baumgardner ir Dorado (2010), šeimų pasakojimai gali veikti ir kaip gijimo procesas. Einant link

nuoseklaus šeimos naratyvo, gerbiant kiekvieno šeimos nario perspektyvą, gali pakisti ir šeimos narių tarpusavio santykiai. Šeimos pasakojimai apie patirtą traumavimą įgalina pamatyti bei įvertinti visos šeimos, atskirų narių, o ir savo paties atsparumą. Šeimos traumų istorijos gali padėti sustiprinti tiek asmeninį, tiek visos šeimos identitetą.

Nepaisant to, kad vėlesnių kartų perdėta identifikacija su šeimos istorine trauma gali sukelti įvairių psichologinių sunkumų, susijusių su grupine viktimizacija (Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011), adekvataus lygio identifikacija gali apsaugoti nuo neigiamų viktimizacijos pasekmių per tvirtus tarpasmeninius ryšius, gaunamą socialinę paramą ir pačių palikuonių platesnį socialinį aktyvumą, išeinantį iš siauros nukentėjusių grupės vaidmens ribų, pavyzdžiui, bendrųjų vertybių, tokių kaip žmonių laisvė, pagarba ir tolerancija puoselėjimą (Braga et al., 2012; Kiser et al., 2010).

Kadangi pažeisti tėvų-vaikų santykiai, pasižymintys nesaugiu prieraišumu, autoritariniu bei pernelyg kontroliuojančiu auklėjimo stiliumi bei tėvų-vaikų rolių apsikeitimu reikšmingai prisideda prie neigiamų istorinių traumų padarinių perdavimo vėlesnėms kartoms (Brown, 2015; Field et al., 2013, 2011; Han, 2005; Kaitz et al., 2009; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Schwerdtfeger et al., 2013), nuo antrinio traumavimo apsaugančiu veiksmu turėtų būti saugus prieraišumas bei tėvų naudojami lankstesni auklėjimo būdai ir optimalus rūpestis. Pavyzdžiui, Punamäki su kolegomis (2011), tyrinėdami atsparius Gazos ruože gyvenančius palestiniečių vaikus, atrado, jog šių vaikų geresnė psichinė sveikata buvo reikšmingai susijusi su jų tėvų naudojamais pozityviais bei palaikančiais auklėjimo būdais. Han (2005) tyrimas parodė, jog pietryčių Azijos pabėgėlių JAV palikuonys, kurie savo tėvus vertino kaip naudojusius daugiau šilumos, rūpesčio ir įsitraukimo į auklėjimą, pasižymėjo labiau išreikšta vidine darna.

Prie apsauginių veiksmų tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo procese iš dalies galima būtų priskirti ir iš kartos į kartą perduodamus

ar kitaip šeimoje išmokus tam tikrus psichologinės sunkumų įveikos būdus. Wu (2011) teigia jog šeimoje naudojami ir tuo pačiu palikuonims perduodami adaptyvūs įveikos būdai (aktyvios strategijos, emocijų raiška, socialinio palaikymo priėmimas ir kt.) sustiprina visos šeimos psichologinį atsparumą ir turi teigiamą poveikį vėlesnėms kartoms. Viena vertus, psichologinės sunkumų įveikos strategijos, pavyzdžiui, rečiau naudojama į emocijas orientuota vengianti įveikos strategija, yra tampriai siejamos su psichologiniu atsparumu (Beasley et al., 2003; Hooberman et al., 2010; Littleton et al., 2011; Schnider et al., 2007) ir dėl to galėtų būti labiau siejamos su padariniais nei apsauginiais veiksniais. Kita vertus, konkrečios sunkumų įveikos strategijos nesuponuoja tam tikro konkretaus efekto psichologinei būsenai, pavyzdžiui, anksčiau jau minėtame Solomon ir kolegų (2007) tyrime vengianti įveikos strategija, kuri tradiciškai laikoma neadaptyvia, buvo priešingai – susijusi su retesne psychopatologija. Taigi, šiuo požiūriu psichologinės sunkumų įveikos strategijos būtų laikomos apsauginiais ar rizikos veiksniais šeimos istorinių traumų tarpgeneracinių psichologinių padarinių perdavimo procese.

1.4.2. Istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas

Istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas daugiausiai aprašomas psychopatologinių reakcijų nebuvimu ir savijauta nesiskiriančia nuo bendraamžių be šeimos trauminės patirties (Fridman et al., 2011; Lindert et al., 2017; Major, 1996; Sagi-Schwartz et al., 2008; Shmotkin, Shrira, Goldberg, & Palgi, 2011; van IJzendoorn et al., 2003). Tačiau kai kurie tyrimai rodo, jog istorines traumas patyrusių šeimų palikuonys gali pasižymėti geru prisitaikymu ir funkcionavimu, psichologiniu atsparumu bei geresne psichologine savijauta.

Shrira su kolegomis (2011) atliktas tyrimas parodė, jog Holokaustą išgyvenusiųjų vaikai vidutiniame amžiuje (maždaug penkiasdešimties) pasižymėjo reikšmingai didesniu pasitenkinimu gyvenimu, geresne gyvenimo

kokybe bei optimizmu nei palyginamoji grupė, nepaisant to, kad fizinės sveikatos problemų turėjo daugiau. Autoriai tai bando aiškinti palikuonių perimtomis stiprybėmis iš savo tėvų, kurie sugebėjo išgyventi ypatingai sunkų traumavimą, galbūt, per potrauminio augimo procesą. Holokaustą išgyvenusiujų palikuonys pratęsė savo tėvų siekį gyventi geriau, sėkmingai socialiai integruotis ir pasiekti savo tikslus. Dėl šio ypatingo vaidmens šeimoje palikuonys galėjo išsiugdyti didesnę gyvenimo prasmingumo jausmą ir optimizmą (Shrira et al., 2011). Panašūs rezultatai gauti ir Kazlauskos su Želviene (2015) atliktoje studijoje apie Lietuvos gyventojų politinių sovietų represijų šeimos patirtis. Šiame bendrosios populiacijos tyrime asmenys, kilę iš politines represijas išgyvenusių šeimų, pasižymėjo reikšmingai aukštesniais psichologinės gerovės įvertinimo rodikliais nei palyginamoji grupė. Įdomu tai, kad tyrimo dalyvių psichologinei gerovei daug didesnę reikšmę turėjo šeimos istorinių traumų patirtis nei pačių tyrimo dalyvių patirti potencialiai traumuojantys įvykiai gyvenime. Autoriai mano, kad prie sovietines politines represijas išgyvenusiujų palikuonių psichologinės gerovės galėjo prisidėti ne tik šeimoje puoselėjamos vertybės ir požiūriai, bet palankus socialinis kontekstas bei socialiniai pokyčiai po Sovietų Sąjungos griūties (Kazlauskas & Želviene, 2015).

Kitos pozityvios psichologinės savybės, kuriomis pasižymi istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnės kartos, apima prosocialų elgesį bei tam tikrų vertybių perėmimą. Holokaustą išgyvenusiujų palikuonys yra linkę dažniau rinktis sveikatos priežiūros ir socialines profesijas, ar dalyvauti tokio pobūdžio organizacijų veikloje (Major, 1996), patys išsako šeimos trauminės istorijos poveikį jų asmeninių vertybių formavimuisi (Lazar, Litvak-Hirsch, & Chaitin, 2008) bei pabrėžia jaunesnių kartų švietimo apie Holokaustą svarbą (Chaitin, 2002). Kitų istorinių traumų tyrimų rezultatai panašūs: išgyvenusiujų armėnų genocidą palikuonys taip pat nurodo polinkį į prosocialų elgesį, padidėjusią ištvermę bei brandos jausmą (Karenian et al., 2011); persekiojimą patyrusių Krymo totorių palikuonys aktyviau dalyvauja politiniame gyvenime (Lupu & Peisakhin, 2016); Stalino vykdytą politinį persekiojimą patyrę asmenys, gyvenę Rusijos ir Ukrainos kaimo vietovėse, politinius pokyčius (Sovietų sąjungos

griuvimą ir kt.) vertina labiau teigiamai (Yakushko, 2008); Lietuvos politinių kalinių bei tremtinių vaikai įvardija perėmę vertybes ir tvirtą charakterį iš savo tėvų ir tai turėjo įtakos jų psichologinio atsparumo ir sunkumų įveikos būdų susiformavimui (Vaskelienė, 2012), taip pat randamas reikšmingas ryšys tarp sovietines politines represijas išgyvenusių tėvų vidinės darnos ir jų vaikų vidinės darnos suaugusiojo amžiuje (Kazlauskas et al., 2017).

* * *

Net ir patyrę ypatingai sunkų traumavimą, daugelis išgyvenusiujų istorines traumas sugebėjo sėkmingai adaptuotis, normaliai funkcionuoti kasdieniniame gyvenime bei užtikrinti savo šeimos ir palikuonių gerovę. Tokią nukentėjusių šeimų stiprybę atspindi tai, kad vėlesnių kartų psichopatologija randama tik pavienėse klinikinėse imtyse, bet ne bendrojoje populiacijoje. Tikėtina, kad tie patys mechanizmai, kuriais gali būti perduodamos neigiamos istorinių traumų psichologinės pasekmės vėlesnėms kartoms, gali pasitarnauti ir kaip apsauginiai veiksniai. Tai – atvira bei nuosekli šeimos komunikacija apie patirtą traumavimą, adekvati palikuonių identifikacija su šeimos istorija bei šilti ir lankstūs tėvų-vaikų santykiai. Visa tai gali ne tik apsaugoti nuo antrinio traumavimo, bet ir didinti palikuonių psichologinį atsparumą.

1.5. Tyrimo problema ir aktualumas

Traumų psichologijos srityje vis dar trūksta gilesnio supratimo apie istorines traumas patyrusių žmonių ir jų palikuonių atsparumą bei šeimos stiprybes, sušvelninančias traumavimo padarinių poveikį vėlesnėms kartoms ar užkertančias kelią perduoti neigiamas traumavimo pasekmes iš kartos į kartą ir užtikrinančias pozityvią raidą. Taip pat vis dar trūksta tyrimų, galinčių paaiškinti pasitaikančią istorinių traumų paliestų šeimų palikuonių geresnę psichologinę savijautą bei funkcionavimą nei jų bendraamžių be trauminės šeimos patirties.

Istorinių traumų paliestų šeimų vėlesnių kartų atsparumas buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse, kuriose ilgą laiką vykdotos komunistinio režimo represijos, yra

iki šiol beveik netyrinėta tema. Didžiąja dalimi turimos žinios sukauptos remiantis Holokausto padarinius tyrinėjančių studijų rezultatais, tačiau buvusių Sovietų Sąjungos valstybių patirtis kitokia – čia ilgalaikį traumavimą daugiausia vykdė sovietinis režimas. Svarbus sovietinių represijų skirtumas nuo nacių vykdyto Holokausto – represijos vykdytos ne tautiniu pagrindu, bet nukreiptos į pačius aktyviausius visuomenės veikėjus, galėjusius labiausiai priešintis okupacijai ir tam telkti kitus (Anušauskas, 2005a; Gailienė, 2008; Kuodytė, 2005). Svarbu paminėti ir tai, kad Lietuvoje okupantų vykdytas represijas išgyvenusiųjų patirtis yra labai specifinė – net ir pasibaigus tremties ar įkalinimo laikui, nukentėjusieji ilgą laiką buvo priversti slėpti savo skausmingą praeitį, nes per visą sovietmetį buvo vienaip ar kitaip diskriminuojami, persekiojami ar žeminami (Anušauskas, 2005b; Gailienė, 2008).

Šioje disertacijoje aprašomas tyrimas yra vienas pirmųjų bandymų įvertinti sovietines politines represijas išgyvenusių Lietuvos šeimų stiprybę ir apsauginius veiksnius, prisidedančius prie vėlesnių kartų psichologinio atsparumo. Tačiau mūsų tyrimas aktualus ne tik Lietuvos kontekste, bet ir plačiąja prasme, kadangi prisideda prie geresnio istorinių traumų bei jų padarinių supratimo psichotraumatologijoje, kur vis dar trūksta galimo šeimos istorinių traumų psichologinio atsparumo proceso modelio aprašymų.

Daugelis sunkaus traumavimo psichologinių padarinių perdavimo tarp kartų tyrimų atskirai vertina skirtingus šio proceso aspektus. Nepaisant kai kurių autorių bandymo kokybinių studijų pagalba atrasti galimus tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo mechanizmus (Braga et al., 2012; Kaitz et al., 2009; Wiseman, 2008), iki šiol nėra vieningo modelio apibendrinančio galimus poveikio veiksnius. Traumavimo padarinių perdavimą tarp kartų tyrinėjantys mokslininkai pabrėžia, jog tie patys veiksniai, dalyvaujantys traumavimo padarinių perdavimo procese gali turėti neigiamas, antrinį traumavimą paskatinančias, arba teigiamas, nuo tokio traumavimo apsaugančias, pasekmes (Braga et al., 2012; Giladi & Bell, 2013; Vaskelienė, 2012; Weingarten, 2004; Wohl & Van Bavel, 2011; Wu, 2011). Tuo pačiu

daugelis traumavimo padarinių perdavimo tarp kartų aspektų yra tarpusavyje susiję. Antai Wohl ir van Bavel (2011) savo tyrime parodė, kad šeimos noras atvirai diskutuoti apie Holokausto patirtį turi įtakos identifikacijos ir potrauminių simptomų ryšiui. Dėl šių priežasčių kyla poreikis tirti įvairius traumavimo padarinių perdavimo proceso aspektus kartu, įvertinant jų tarpusavio sąveiką. Atskiras šių aspektų vertinimas gali apsunkinti tokių studijų rezultatų apibendrinimą, kadangi tam tikri į analizę neįtraukti veiksniai gali turėti reikšmingos įtakos tyrinėtiesiems mechanizms ir dėl to paveikti bendrą rezultatą.

Remiantis įvairių autorių tyrimais (Bar-On et al., 1998; Braga et al., 2012; Field et al., 2013; Giladi & Bell, 2013; Han, 2005; Iliceto et al., 2011; Kaitz et al., 2009; Letzter-Pouw et al., 2014; Major, 1996; Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Schwerdtfeger & Goff, 2007; Schwerdtfeger et al., 2013; Vaskelienė, 2012; Weingarten, 2004; Wiseman et al., 2002, 2006; Wohl & Van Bavel, 2011) galima išskirti keturis istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo tarp kartų proceso aspektus: 1) komunikacija šeimoje apie trauminę patirtį; 2) palikuonių identifikacija su šeimos istorija ar nukentėjusiųjų grupe; 3) trauminių išgyvenimų paveikti santykio tarp tėvų ir vaikų aspektai: prierašumas, šeimoje naudojami auklėjimo stiliai ir pan.; 4) šeimoje išmokti psichologinės sunkumų įveikos būdai. Savo ruožtu šis procesas gali paveikti tiek vėlesnių kartų psichologinę savijautą (psichologinę gerovę ar psichopatologines reakcijas), tiek psichologinio atsparumo savybes, optimizmą ir viltingumą. Disertacinis tyrimas, apimantis visus šiuos veiksnius, galėtų reikšmingai prisidėti prie geresnio tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo supratimo.

Esama tam tikrų metodologinių sunkumų įvertinti kai kuriuos iš aukščiau išvardintų istorinių padarinių perdavimo tarp kartų aspektų. Vienas jų – tai identifikacijos su nukentėjusia grupe įvertinimas. Šis mechanizmas daugiausiai tyrinėtas genocido studijose (Braga et al., 2012; Karenian et al., 2011; Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011) ir

remiasi palikuonių identifikacija su etnine ar religine bendruomene. Mūsų tyrime, siekiant įvertinti Lietuvoje sovietų vykdytų politinių represijų ilgalaikius psichologinius padarinius, naudojamas specialiai kurtas instrumentas, kuris leidžia įvertinti vėlesnių kartų identifikaciją su savo šeimos būtent istorine praeitimi.

Galiausiai iškyla psichologinio atsparumo supratimo psichotraumatologijoje problema. Vieningo psichologinio atsparumo vertinimo mokslinėje literatūroje nėra, skirtingi autoriai akcentuoja skirtingus psichologinio atsparumo kaip savybės, proceso ar rezultato aspektus. Taip pat randamos ryškios psichologinio atsparumo sąsajos su kitais psichologiniais konstruktais, tokiais kaip optimizmas, viltingumas, psichologinė sunkumų įveika ar socialinė parama. Tiek psichopatologijos nebuvimo, tiek psichologinio atsparumo, kaip asmeninės savybės bei su psichologiniu atsparumu glaudžiai susijusių kitų konstrukto įvertinimas, tiek psichologinio atsparumo proceso modelio aprašymas yra mūsų tyrimo privalumas leidžiantis įvertinti skirtingas psichologinio atsparumo sampratas tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo kontekste.

Taigi, ši disertacinis tyrimas reikšmingai prisideda prie šeimos istorinių traumų – konkrečiai Lietuvoje vykdytų sovietų politinių represijų – ilgalaikių psichologinių padarinių supratimo bei veiksnių, susijusių su vėlesnių kartų psichologiniu atsparumu, nustatymo.

1.6. Tyrimo tikslai ir uždaviniai

Tyrimo tikslai:

1. Įvertinti galimus šeimos istorinių traumų ilgalaikius padarinius asmens psichologinei savijautai ir psichologinio atsparumo savybėms bendrojoje Lietuvos populiacijoje.
2. Nustatyti veiksnius susijusius su istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologiniu atsparumu ir sudaryti psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Palyginti asmenų, kurių šeimos nukentėjo nuo politinių represijų sovietų okupacijos metais Lietuvoje, ir kurių šeimos tokios patirties neturėjo, psichologinę savijautą (gerovę, laimingumą) bei psichologinio atsparumo savybes (psichologinį atsparumą, optimizmą, bei viltigumą).
2. Įvertinti galimų rizikos bei apsauginių veiksnių (žinių apie šeimos istorinių traumų patirtį, tapatinimosi su savo šeimos istorija, komunikacijos apie istorines traumas pobūdžio, tėvų-vaikų ryšio bei naudojamų psichologinės sunkumų įveikos būdų) reikšmę šeimos istorinių traumų tarpgeneraciniame procese.
3. Numatyti ir įvertinti galimą psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelį.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo dalyviai ir tyrimo eiga

Ši disertacija yra parengta remiantis dalimi platesnio mokslinio projekto „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ (projekto vadovė prof. Danutė Gailienė), finansuoto Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos programą (projekto nr.: VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-023), duomenų. Projekto vykdymo metu buvo apklausta 600 tyrimo dalyvių. Projektui pasibaigus, tyrimo imtis buvo papildyta siekiant, kad ji atitiktų Lietuvos gyventojų sandarą, taigi buvo papildomai apklausta dar 400 asmenų.

Iš viso tyrime dalyvavo 1000 asmenų, 46,10% vyrų ir 53,90% moterų, nuo 18 iki 80 m. amžiaus ($M = 45,27$; $SD = 16,73$), 67,30% gyvenančių miesto ir 32,70% kaimo vietovėse, 53,60% turinčių vidurinį ar žemesnį išsilavinimą ir 46,40% aukštesnį nei vidurinį (24,30% turinčių aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Apytiksliai pusė – 51,80% – tyrimo dalyvių buvo vedę/ištekėjusios, 27,00% buvo nevedę/netekėjusios, 9,44% išsiskyrę(-usios), 7,73% buvo našliai(-ės) ir 4,12% gyveno su partneriu(-e). Didžioji dalis – 60,62% – tyrimo dalyvių dirbo, 8,32% buvo bedarbiai, 12,94% mokėsi ar studijavo, 20,54% buvo pensijoje.

Tyrime naudota kvotinė populiacinė imtis, kuri buvo sudaryta remiantis 2011 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Tyrimo imties sandara pagal amžiaus grupes, lytį ir gyvenamąją vietovę, kuri pilnai atitinka Lietuvos gyventojų sudėtį, pateikiama 1 lentelėje. Tyrimo imties pasiskirstymas pagal išsilavinimą (vidurinį ar žemesnį bei aukštesnį nei vidurinis) kiekvienoje amžiaus, gyvenamosios vietovės ir lyties grupėje statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo Lietuvos gyventojų sudėties (1 priedas).

1 lentelė. Tyrimo imties sandara pagal amžiaus grupes, lytį bei gyvenamąją vietovę, kuri atspindini Lietuvos gyventojų populiaciją

Amžiaus grupė	Gyv. vietovė	Lytis	Dalis populiacijoje	Tyrimo imtis
18-29 m.	Kaimas	Vyrai	3,7%	37
		Moterys	3,1%	31
	Miestas	Vyrai	7,3%	73
		Moterys	7,6%	76
30-39 m.	Kaimas	Vyrai	2,7%	27
		Moterys	2,5%	25
	Miestas	Vyrai	5,5%	55
		Moterys	5,9%	59
40-49 m.	Kaimas	Vyrai	3,5%	35
		Moterys	3,1%	31
	Miestas	Vyrai	5,8%	58
		Moterys	6,9%	69
50-59 m.	Kaimas	Vyrai	3,0%	30
		Moterys	2,7%	27
	Miestas	Vyrai	5,2%	52
		Moterys	6,8%	68
60-69 m.	Kaimas	Vyrai	1,9%	19
		Moterys	2,6%	26
	Miestas	Vyrai	3,6%	36
		Moterys	5,5%	55
70-79 m.	Kaimas	Vyrai	1,4%	14
		Moterys	2,5%	25
	Miestas	Vyrai	2,5%	25
		Moterys	4,7%	47
Viso:			100%	1000

Pastaba. Dalis populiacijoje apskaičiuota remiantis 2011 m. visuotinio Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenimis.

Tyrimas vykdytas 2013 m. lapkričio mėn. – 2017 m. gegužės mėn. Vadovaujantis iš anksto sudarytos populiacinės imties kvotomis, dalyvauti tyrime buvo kviečiami skirtingo amžiaus ir išsilavinimo vyrai ir moterys, gyvenantys įvairiose Lietuvos vietovėse. Šiam tyrimui atlikti buvo suteiktas Vilniaus universiteto Psichologinių tyrimų etikos komiteto leidimas.

Tyrimo dalyvius apklausė apmokyti tyrėjai – du psichologijos daktaro laipsnį turintys mokslininkai, du psichologijos doktorantai, aštuoni antrosios pakopos klinikinės psichologijos programos ir trys pirmosios pakopos psichologijos programos studentai. Siekiant suvienodinti tyrimo atlikimo sąlygas, visi tyrėjai buvo apmokyti atlikti tyrimą vadovaujantis paruoštu tyrimo vykdymo planu. Tyrimo vykdymo plane buvo numatytos procedūros, kaip tiksliai turi būti vykdomas tyrimas: tyrimo dalyvių paieška, pagal iš anksto sudarytą ir nuolat surinktais duomenimis atnaujinamą kvotinę imties lentelę; paruoštų anketų išdavimas ir saugojimas; pasirūpinimas tinkama tyrimui aplinka ir reikalingomis priemonėmis; tyrimo tikslų pristatymas kviečiant tyrimo dalyvius dalyvauti apklausoje; atsakymas į tyrimo dalyviams išskylančius klausimus; jei reikia, tyrimo dalyvių informavimas apie psichologinės pagalbos galimybes; identifikacinio kodo tyrimo anketai priskyrimas; užpildytų anketų pristatymas projektą administruojančiam asmeniui.

Empiriniai duomenys buvo renkami naudojantis tyrimui paruošta popierine tyrimo anketa. Anketas pildė patys tyrimo dalyviai šalia esant tyrėjui, tačiau vienu metu buvo apklausama ne daugiau penkių asmenų, siekiant užtikrinti bent minimalų asmeninį dėmesį kiekvienam iš tyrimo dalyvių. Prieš apklausą visi tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tikslais, konfidencialumu ir galimybe bet kada atsisakyti dalyvauti tyrime bei turėjo pasirašyti informuotą sutikimą. Tyrimo dalyviams užpildžius anketą, buvo prašoma jų telefono numerio, kuris vėliau galėtų būti panaudojamas tyrimo atlikimo patikrinimo procedūroje. Tyrimo dalyviams sutikus, atskirame protokoliniame lape buvo užrašomas anketos identifikacinis kodas ir tyrimo

dalyvio telefono numeris. Jokių asmenį galinčių identifikuoti duomenų anketoje nebuvo įrašoma.

Surinkus duomenis, buvo vykdomas tyrimo atlikimo patikrinimas – atsitiktine tvarka buvo susisiepta su maždaug 5% visų tyrimo dalyvių, jų nurodytais telefono numeriais ir buvo pasiteirauta, ar jie pildė tyrimo anketą. Visi šie tyrimo dalyviai patvirtino pildę tyrimo anketą, todėl nebuvo tokių atvejų, kad duomenis iš tyrimo reikėtų pašalinti. Visi empirinio tyrimo metu surinkti duomenys buvo koduojami vadovaujantis parengta kodavimo knyga ir suvedami į iš anksto sukurtą duomenų bazę. Duomenis kodavo ir suvedė tie patys tyrėjai, kurie rinko duomenis. Suvesti duomenys buvo tikrinami – atsitiktinai atrinkus maždaug 10% kiekvieno tyrėjo suvestų anketų, buvo ieškoma neatitikimų tarp duomenų užpildytoje anketoje ir suvestų į duomenų bazę. Radus neatitikimų daugiau nei ketvirtadalyje patikrintų kiekvieno tyrėjo suvestų anketų, buvo tikrinami visi to tyrėjo suvesti duomenys ir ištaisomos rastos suvedimo klaidos. Iš viso buvo patikrinta 34% visų tyrimo duomenų.

Analizuojant duomenis, tyrimo dalyviai buvo suskirstyti į dvi grupes, atsižvelgiant į jų šeimos narių (tėvų ir/ar senelių) nukentėjimo nuo sovietinių politinių represijų patirtį. Į nukentėjusių šeimų grupę buvo priskirti tie asmenys, kurie nurodė, jog bent vienas jų šeimos narys yra buvęs tremtinys, politinis kalinys, rezistentas ar kitaip nukentėjęs nuo sovietų vykdytų politinių represijų. Visi kiti tyrimo dalyviai, kurie pažymėjo, kad nei vienas iš jų šeimos narių nėra nukentėjęs nuo politinių represijų arba apie tokią šeimos narių patirtį nežino, buvo priskirti nenukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupei.

Nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų grupei priskirtų tyrimo dalyvių teigimu, jų šeimos nariai turėjo nuo 1 iki 15 skirtingų politinių represijų patirčių. Tai reiškia, kad daugiau jų šeimos narių buvo nukentėję nuo sovietinių politinių represijų, arba tie patys asmenys patyrė skirtingą persekiojimą (pvz., tyrimo dalyvio senelis galėjo būti tiek politinis kalinys, tiek išgyvenęs tremtį, o tuo pačiu ir dar kaip nors kitaip nukentėjęs nuo sovietų vykdytų politinių represijų).

Vidutiniškai nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių šeimos turėjo iki 3 skirtingų politinių represijų patirčių ($M = 2,94$; $SD = 2,35$).

Išskirtų tyrimo dalyvių grupių demografinių charakteristikų palyginimas pateikiamas 2 lentelėje. Nenukentėjusių ir nukentėjusių šeimų grupių sudėtis, pagal amžių ($t(717,10) = -0,08$; $p = 0,939$), lytį ($\chi^2(1, N = 1000) = 1,24$; $p = 0,265$) ir gyvenamąją vietovę ($\chi^2(1, N = 1000) = 2,28$; $p = 0,131$), statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Tačiau nukentėjusių šeimų grupėje buvo statistiškai reikšmingai daugiau asmenų, turinčių universitetinį išsilavinimą, $\chi^2(2, N = 1000) = 29,48$; $p < 0,001$ (nors nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupė buvo mažesnė, universitetinį išsilavinimą turinčių asmenų abejose grupėse buvo po lygiai – 121).

2 lentelė. Tyrimo dalyvių grupių demografinių charakteristikų palyginimas

	Šeima			
	nenukentėjo		nukentėjo	
<i>N</i>	643		357	
Amžius: <i>M</i> (<i>SD</i>)	45,24 (16,56)		45,33 (17,06)	
Lytis:	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
	288 (44,79%)	355 (55,21%)	173 (48,46%)	184 (51,54%)
Gyvenamoji vietovė:	Miestas	Kaimas	Miestas	Kaimas
	422 (65,63%)	221 (34,37%)	251 (70,31%)	106 (29,69%)

Pastaba. *N* = imties dydis; *M* = vidurkis; *SD* = standartinis nuokrypis.

2.2. Tyrimo metodai

Demografiniai kintamieji. Buvo fiksuojama tyrimo dalyvių lytis, amžius, gyvenamoji vietovė, išsilavinimas.

2.2.1. Psichologinė savijauta

Pasaulio sveikatos organizacijos geros savijautos indeksas (PSO-5) – tai klausimynas, vertinantis įvairius (tokius, kaip nuotaika, aktyvumas ir kt.)

psichologinės savijautos aspektus pastarųjų dviejų savaitių bėgyje (World Health Organisation, 1998). PSO-5 sudaro penki teiginiai, vertinami nuo „niekada“ (0) iki „visą laiką“ (5). Bendras PSO-5 balas apskaičiuojamas visų teiginių sumą padauginus iš keturių, atspindint 100% galimos psichologinės gerovės. Tokiu būdu, PSO-5 įverčiai gali svyruoti nuo 0 iki 100. Žemesni įverčiai nei 52 (arba 13 pirminių balų) nurodo riziką depresijos sutrikimui. Lietuviškoji PSO-5 versija buvo sudaryta I. Misevičienės ir M. Žilinsko (Psychiatric Research Unit, WHO Collaborating Centre in Mental Health, 1999). Šio tyrimo PSO-5 Cronbach's $\alpha = 0,85$.

Gyvenimo įvykių klausimynas (LEC) – tai 17-os potencialiai traumuojančių įvykių, kuriuos asmuo gali patirti per gyvenimą, sąrašas (Gray, Litz, Hsu, & Lombardo, 2004). Tyrimo dalyviai yra prašomi pažymėti, ar yra patys patyrę šiuos įvykius, arba yra tokių įvykių liudininkais. Lietuviškoji LEC versija buvo parengta gavus autorių leidimą (Mažulytė et al., 2014).

Traumos simptomų klausimynas (TSQ) yra skirtas įvertinti dabartines PTSS reakcijas (Brewin et al., 2002). Tai 10-ies skirtingų PTSS reakcijų sąrašas. Tyrimo dalyviai prašomi pažymėti, ar yra patyrę šias reakcijas bent du kartus per pastarąją savaitę. Bendras TSQ balas gali svyruoti nuo 0 iki 10. Šeši ir daugiau balų nurodo kliniškai reikšmingas PTSS reakcijas. Lietuviškoji TSQ versija pasižymi geru vidiniu suderinamumu (Mažulytė et al., 2014). Šio tyrimo TSQ Cronbach's $\alpha = 0,85$.

Subjektyvus laimingumas šiame tyrime buvo vertinamas vienu teiginiu, tyrimo dalyvių prašant įvertinti, kiek laimingi jie jaučiasi pastaruoju metu nuo „labai nelaimingas(-a)“ (0) iki „labai laimingas(-a)“ (5).

2.2.2. Psichologinio atsparumo savybės

Trumpoji psichologinio atsparumo skalė (RS-14) versija (Wagnild, 2011) šiame tyrime buvo naudojama įvertinti tyrimo dalyvių psichologinį atsparumą. Originali psichologinio atsparumo skalė buvo sukurta 1993 m. Wagnild ir Young, remiantis grindžiamosios teorijos (angl. *grounded theory*)

tyrimu, kurio metu buvo išskirtos 5 pagrindinės psichologinio atsparumo charakteristikos: gyvenimo prasmingumas (angl. *a purposeful life*), atkaklumas (angl. *perseverance*), dvasinė pusiausvyra (angl. *equanimity*), pasikliovimas savimi (angl. *self-reliance*) ir savęs priėmimas (angl. *existential aloneness or „coming home to yourself“*) (Wagnild, 2011). RS-14 – tai sutrumpinta originalios psichologinio atsparumo skalės versija. RS-14 sudaro 14 teiginių, vertinamų nuo „visiškai nesutinku“ (1) iki „visiškai sutinku“ (7). RS-14 bendras įvertis (visų teiginių įverčių suma) gali svyruoti nuo 14 iki 98, aukštesni balai žymi aukštesnį psichologinį atsparumą. Lietuviškoji RS-14 versija pasižymi geromis psichometrinėmis charakteristikomis (Mažulytė, 2016). Šio tyrimo RS-14 Cronbach‘*s* $\alpha = 0,90$.

Gyvenimo orientacijos testas (LOT-R) – tai klausimynas, skirtas įvertinti asmens optimizmą (Scheier, Carver, & Bridges, 1994). Originali LOT-R skalė turi 10 teiginių, tačiau tik šeši iš jų naudojami bendram įverčiui skaičiuoti, todėl lietuviškojoje LOT-R versijoje buvo atsisakyta keturių papildomų teiginių (Mažulytė et al., 2014). LOT-R sudaro šeši teiginiai, vertinami nuo „visiškai nesutinku“ (0) iki „visiškai sutinku“ (4). Pusė teiginių yra suformuluoti priešinga kryptimi, todėl skaičiuojant bendrą įvertį yra perkoduojami. Bendras LOT-R įvertis gali svyruoti nuo 0 iki 24, aukštesni balai žymi didesnę optimizmą. Šio tyrimo LOT-R Cronbach‘*s* $\alpha = 0,70$.

Subjektyvus ateities viltingumas šiame tyrime buvo vertintas vienu teiginiu, tyrimo dalyvių prašant įvertinti, kiek ateitis jiems atrodo viltinga, nuo „beviltiška“ (0) iki „labai viltinga“ (5).

2.2.3. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo proceso rizikos bei apsauginiai veiksniai

Šeimos narių politinių represijų patirtis bei **nežinojimas apie savo šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį** buvo įvertinti apskaičiuojant kiek kartų tyrimo dalyviai atsakė „taip“, „ne“ bei „nežinau“ į atskirus klausimus apie jų tėvų ir senelių (iš viso – 6 šeimos narių) konkrečią sovietinių politinių

represijų patirtį: buvimą tremtiniu, politiniu kaliniu, rezistentu ar kitaip nukentėjusių nuo sovietų vykdytų politinių represijų Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Kadangi tyrimo dalyviams buvo pateikti 4 skirtingi nukentėjimo nuo politinių represijų variantai, o vertinti 6 šeimos nariai, galimas balas nuo 0 iki 24. Didesnis balas šeimos narių politinių represijų patirties atveju reiškia, jog tyrimo dalyvis šeimoje turi daugiau skirtingos sovietinių politinių represijų patirties – daugiau jų šeimos narių buvo nukentėję nuo sovietinių politinių represijų, arba tie patys asmenys patyrė skirtingą persekiojimą. Didesnis nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį balas reiškia, kad tyrimo dalyvis turi mažiau tikslių žinių apie savo šeimos narių patirtį.

Tapatinimasis su savo šeimos istorija – tai trumpas klausimynas, skirtas įvertinti asmens identifikaciją su savo šeimos istorija Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais Lietuvoje. Tyrimo dalyvių prašoma įvertinti nuo „*visiškai nesutinku*“ (1) iki „*visiškai sutinku*“ (5) šiuos savo šeimos istorijos aspektus: 1) ar jie nori apie tai pasakoti kitiems žmonėms; 2) ar patys nori apie tai sužinoti daugiau; 3) ar nori nuo to atsiriboti; 4) ar tai jiems yra svarbu suvokiant save. Priešinga kryptimi suformuluotas trečiasis teiginys yra perkoduojamas, o bendra teiginių įverčių suma gali svyruoti nuo 4 iki 20. Aukštesnis balas žymi didesnę tapatinimąsi su savo šeimos istorija. Šio tyrimo Cronbach's $\alpha = 0,69$. Pašalinus trečiąjį teiginį, klausimyno vidinis suderinamumas reikšmingai padidėja iki 0,78. Patvirtinamosios faktoriinės analizės rezultatai rodo pakankamą vieno faktoriaus struktūros tapatinimosi su savo šeimos istorija modelio tinkamumą: nors $\chi^2(2) = 16,69$; $p < 0,001$, bet CFI = 0,995; TLI = 0,985; RMSEA = 0,087 (90% CI 0,052-0,128). Tačiau vieno iš teiginių faktoriaus svoris 0,37 išsiskyrė iš kitų teiginių faktoriaus svorių, kurie yra ne mažesni nei 0,69. Dėl šių priežasčių buvo nuspręsta pašalinti trečiąjį teiginį („Man norisi atsiriboti nuo savo šeimos istorijos Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais“) ir bendrą tapatinimosi su šeimos istorija balą apskaičiuoti sumuojant likusių trijų teiginių įverčius. Taigi, galutinės klausimyno versijos įverčiai gali svyruoti nuo 3 iki 15; Cronbach's $\alpha = 0,77$.

Komunikacijos šeimoje apie politines represijas pobūdis šiame tyrime buvo vertinamas dvejais etapais. Visų pirma, buvo klausama ar šeimoje tėvai/seneliai pasakodavo apie sovietines politines represijas bei kitus sukrečiančius įvykius Antrojo pasaulinio karo bei pokario metu. Jei šeimoje apie tai buvo kalbama, tuomet tyrimo dalyvių buvo prašoma įvertinti tokių pokalbių pobūdį nuo „beveik niekada“ (0) iki „beveik visada“ (5) šiais aspektais: 1) pasakodavo santūriai, be emocijų; 2) pasakodavo gąsdinančiai, bauginavo; 3) susigraudindavo, išreikšdavo daug liūdesio; 4) išreikšdavo daug pykčio; 5) pasakodavo naudodami simbolius ar juokaudami; 6) pasakojant būdavo jaučiama neviltis, bejėgiškumas; 7) pasakojant jausdavosi stiprybė, pasididžiavimas (Mažulytė & Rakovas, 2014).

Tėvų-vaikų ryšio skalė (PBI) – tai instrumentas, leidžiantis retrospektyviai įvertinti tėvo ir mamos ryšio su vaiku, iki jam sukankant 16 metų, ypatumus (Parker, Tupling, & Brown, 1979). Originaliai autoriai išskyrė du aspektus – tėvų rūpestingumą ir kontrolę, tačiau vėlesni tyrimai parodė, jog trijų faktorių modelis geriau paaiškina PBI rezultatų sklaidą (Tsaousis, Mascha, & Giovazolias, 2012). Taigi, PBI skalės atskiros tėvo ir mamos formos vertina tris tėvų-vaikų ryšio aspektus: rūpestingumą, perdėtą globą (psichologinę kontrolę) ir autoritariškumą (elgesio kontrolę). Originalią PBI skalę sudaro 25 teiginiai, tačiau šiame tyrime naudojama sutrumpinta versija, kuri buvo sudaryta, atsižvelgiant į kitų tyrimų rezultatus (Skeryte-Kazlauskienė, Mazulyte, Eimontas, Kazlauskas, & Gailiene, 2015). Šiame tyrime naudotą PBI versiją sudaro devyni teiginiai (po tris teiginius kiekvienai – rūpestingumo, perdėtos globos ir autoritariškumo – subskalei), vertinami nuo „visiškai netinka“ (0) iki „labai tinka“ (3). Autoritariškumo subskalės teiginiai yra suformuluoti priešinga kryptimi, todėl skaičiuojant bendrą sumą yra perkoduojami. Kiekvienos PBI subskalės bendras balas gali svyruoti nuo 0 iki 9, aukštesni balai žymi labiau išreikštą mamos ar tėvo rūpestingumą, perdėtą globą ar autoritariškumą. Šio tyrimo PBI subkalių Cronbach's α svyruoja nuo 0,69 iki 0,84.

Psichologinė sunkumų įveika tyrimo dalyvių buvo vertinama atskirais teiginiais nuo „visai ne“ (0), „šiek tiek“ (1), „vidutiniškai“ (2), „gana dažnai“ (3) iki „labai dažnai“ (4), atsižvelgiant į šiuos aspektus: 1) kaip dažnai tyrimo dalyviai sunkumus stengiasi įveikti patys, be kitų pagalbos; 2) kaip dažnai jie imasi darbo ar kitos veiklos, kad nukreiptų mintis nuo sunkumų; 3) kaip dažnai jie vartoja alkoholį kaip jausmų ar minčių sumažinimo priemonę; 4) kaip dažnai jie vartoja antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus; 5) kaip dažnai, esant sunkumų, galvoja, kad galėtų nusižudyti; 6) kaip dažnai kreipiasi į šeimos narius ar draugus, kai jiems sunku; 7) kaip dažnai meldžiasi; 8) kaip dažnai kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus (Mažulytė, 2015).

2.3. Duomenų analizė

Tyrimo duomenų statistinė analizė buvo atlikta naudojantis atvirosios prieigos programine įranga R 3.4.1 (R Core Team, 2017), skirta statistiniams skaičiavimams ir grafiniam atvaizdavimui, kartu su jai pritaikyta integruota aplinka RStudio 1.0.153 (RStudio, 2017). Statistinei analizei atlikti buvo naudojami šie papildomi R programiniai paketai (angl. *packages*): *haven* (Wickham, Miller, & RStudio, 2016), *dplyr* (Wickham, Francois, & RStudio, 2016), *psych* (Revelle, 2016), *effsize* (Torchiano, 2017), *lavaan* (Rosseel, 2012), *ARTool* (Wobbrock, Findlater, Gergle, & Higgins, 2011), *lm.beta* (Behrendt, 2014).

Visoms statistinės analizės procedūroms atlikti buvo pasirinktas statistinio reikšmingumo lygmuo *alpha* 0,05. Iš statistinės analizės buvo pašalinti tik tie klausimynų ir skalių įverčiai, kuriuose buvo trūkstančių reikšmių, tačiau kiti to paties tyrimo dalyvio duomenys buvo įtraukti į analizę. Jei tyrimo dalyvis vienam teiginiui įvertinti pažymėjo du šalia esančius atsakymo variantus, atsitiktine tvarka buvo parenkamas ir įvedamas mažesnis arba didesnis įvertinimas. Ši taisyklė buvo taikoma tik tuo atveju, jei konkretus teiginys turėjo daugiau nei 5 galimus atsakymo variantus Likert tipo skalėje.

Pagrindinių tyrimo kintamųjų aprašomosios charakteristikos pateikiamos 3 ir 4 lentelėse. Kolmogorovo-Smirnovo kriterijus parodė, kad sudarytų skalių įverčių skirstiniai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo normaliojo skirstinio. Tačiau asimetriškumo ir eksceso koeficientai atskleidė, jog dauguma skalių įverčių skirstinių yra artimi normaliajam skirstiniui. Kadangi bendra tyrimo imtis yra didelė, nutolę nuo normaliojo skirstinio buvo laikomi tik tie kintamieji, kurių asimetrijos ir/ar eksceso koeficientai viršijo intervalą nuo -1 iki 1 (3 lentelė).

3 lentelė. Tyrime naudojamų skalių aprašomosios charakteristikos

Kintamieji	N	M	SD	Intervalas		Asimetr.	Eksc.
				Galimas	Tyrimo		
PSO-5	978	55,02	21,60	0-100	0-100	-0,12	-0,55
LEC	1000	3,84	2,52	0-16	0-15	0,75	0,65
TSQ*	966	1,19	2,17	0-10	0-10	2,06	3,69
RS-14	949	74,38	13,19	14-98	19-98	-0,74	0,78
LOT-R	947	16,56	4,42	0-24	0-24	-0,30	-0,32
PBI mamos:							
Rūpestingumas*	954	6,95	2,18	0-9	2-9	-1,16	1
Perdėta globa	932	4,29	2,44	0-9	0-9	0,14	-0,81
Autoritariškumas	944	2,99	2,12	0-9	0-9	0,68	0,27
PBI tėvo:							
Rūpestingumas	905	5,62	2,64	0-9	0-9	-0,49	-0,61
Perdėta globa	891	3,58	2,54	0-9	0-9	0,41	-0,57
Autoritariškumas	906	3,27	2,39	0-9	0-9	0,59	-0,13
Tapatinimasis su šeimos istorija	965	10,19	3,42	3-15	3-15	-0,49	-0,62

Pastaba. Tyrimo imties dydžiai yra skirtingi dėl praleistų reikšmių. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; LEC = Gyvenimo įvykių klausimynas; TSQ = Traumos simptomų klausimynas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; PBI = Tėvų-vaikų ryšio skalė; N = imties dydis; M = vidurkis; SD = standartinis nuokrypis; Asimetr. = asimetriškumo koeficientas; Eksc. = eksceso koeficientas; * - pažymėti nutolę nuo normaliojo skirstinio kintamieji.

Analizuojant kintamuosius, nutolusius nuo normaliojo skirstinio – TSQ bendrasis įvertis ir PBI mamos rūpestingumas – buvo naudojami neparametriniai statistinės analizės kriterijai. Neparametriniai statistinės analizės kriterijai taip pat buvo naudojami analizuojant tyrime naudotus ranginius kintamuosius, t. y. atskirus teiginius, matuotus Likert tipo skale nuo 0 iki 4 arba nuo 0 iki 5 (4 lentelė).

4 lentelė. Pagrindinių tyrime naudotų ranginių kintamųjų charakteristikos

Kintamasis	N	Md	Intervalas	
			Galimas	Tyrimo
Laimingumas	959	3	0-5	0-5
Vilingumas	987	4	0-5	0-5
Komunikacijos pobūdis:				
Santūrumas	633	3	0-5	0-5
Gąsdinimas	614	1	0-5	0-5
Liūdesys	621	3	0-5	0-5
Pyktis	615	1	0-5	0-5
Simboliai, humoras	616	1	0-5	0-5
Neviltis, bejėgiškumas	618	1	0-5	0-5
Stiprybė, pasididžiavimas	623	2	0-5	0-5
Sunkumų įveikos būdai:				
Siekimas susidoroti pačiam be kitų pagalbos	983	3	0-4	0-4
Įsitraukimas į darbą ar kitą veiklą	984	3	0-4	0-4
Alkoholio vartojimas	985	0	0-4	0-4
Vaistų vartojimas	985	0	0-4	0-4
Mintys apie savižudybę	985	0	0-4	0-4
Kreipimasis į šeimą ar draugus pagalbos	984	2	0-4	0-4
Meldimasis	988	1	0-4	0-4
Kreipimasis į psichikos sveikatos specialistus	986	0	0-4	0-4

Pastaba. Tyrimo imties dydžiai yra skirtingi dėl praleistų reikšmių; N = imties dydis; Md = mediana.

Visų pirma buvo atliktas tyrimo dalyvių grupių, išskirtų pagal šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį, palyginimas, siekiant įvertinti ar skiriasi jų psichologinė savijauta ir psichologinio atsparumo savybės bei kiti pagrindiniai tyrimo kintamieji, kurie atspindi veiksnius susijusius su traumuojančios šeimos istorijos psichologinių padarinių perdavimu iš kartos į kartą. Šis palyginimas buvo atliktas panaudojant nepriklausomų imčių Stjudento t kriterijų ir jo neparametrinį atitikmenį Mann-Whitney U kriterijų. Tuo tarpu imties proporcijų palyginimui buvo naudojamas Chi-kvadrato (χ^2) kriterijus.

Lyginant tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje tai pat buvo apskaičiuotas gautų skirtumų efekto dydis. Stebimiems efekto dydžiams įvertinti buvo pasitelkiamas Cohen's d kriterijus arba Cliff's δ kriterijus, skirtas ranginiams kintamiesiems. Remiantis Sawilowsky (2009), buvo taikomos šios Cohen's d slenkstinės reikšmės:

- a) 0,01 = labai mažas efekto dydis;
- b) 0,20 = mažas efekto dydis;
- c) 0,50 = vidutinis efekto dydis;
- d) 0,80 = didelis efekto dydis;
- e) 1,20 = labai didelis efekto dydis;
- f) 2,00 = ypatingai didelis efekto dydis

Remiantis Romano, Kromrey, Coraggio ir Skowronek (2006), buvo taikomos šios Cliff's δ slenkstinės reikšmės:

- a) $< 0,147$ labai mažas efekto dydis;
- b) $0,147-0,33$ mažas efekto dydis;
- c) $0,33-0,474$ vidutinis efekto dydis;
- d) $> 0,474$ didelis efekto dydis.

Kadangi išskirta nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų tyrimo dalyvių grupė pasižymėjo tuo, kad joje buvo proporciškai daugiau universitetinį išsilavinimą turinčių asmenų, nei nenukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupėje, atlikta papildoma statistinė analizė, leidžianti įvertinti universitetinio išsilavinimo kintamojo aiškinamąją galią rastiems grupių skirtumams. Tam

buvo pasitelkta dvifaktorinė dispersinė analizė ANOVA. Visų pirma buvo atlikta ANOVA analizė naudojant kvadratų sumos II tipą, kuris tiksliau įvertina kontroliuojamus pagrindinius efektus, kai nėra šių efektų sąveikos (Langsrud, 2003). Esant pagrindinių efektų sąveikai, papildomai buvo atliekama ANOVA analizė naudojant kvadratų sumos III tipą. Atliekant neparametrinių kintamųjų ANOVA analizes, duomenys buvo transformuoti sulygintųjų rangų būdu.

Siekiant įvertinti pagrindinių tyrimo kintamųjų, kurių skirtumai buvo aptikti palyginus tyrimo dalyvių grupes, tarpusavio ryšius, buvo atlikta koreliacinė analizė. Analizei buvo pasitelktas Pearson koreliacijos koeficientas ir jo neparametrinis atitikmuo Spearman koreliacijos koeficientas, naudotas analizuoti nuo normaliojo skirstinio nutolusius arba ranginius kintamuosius.

Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių grupių palyginimo bei kintamųjų tarpusavio ryšio analizių rezultatus, buvo pasirinkti kintamieji galimam psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modeliui įvertinti. Teorinio modelio atitikimas stebimiems duomenims buvo įvertintas pasitelkiant struktūrinių lygčių modeliavimą. Tiek anksčiau vieno iš tyrimo instrumentų validumui įvertinti naudota patvirtinamoji faktorinė (CFA), tiek surinktų tyrimo duomenų analizei naudota struktūrinių lygčių modeliavimo (SEM) analizės buvo atliktos remiantis Brown (2015) pateikiamomis gairėmis. CFA ir SEM analizės buvo atliekamos naudojant įstrižinį svertinį mažiausių kvadratų DWLS (angl. *Diagonally weighted least squares*) modelio įvertinimo metodą, nes buvo vertinami ne tik klausimynų bendrieji įverčiai, bet ir atskiri ranginės skalės kintamieji. Modelių tinkamumui įvertinti buvo naudojami šie kriterijai: chi-kvadratas (χ^2) kartu su laisvės laipsniais, vidutinės aproksimacijos paklaidos kvadratinės šaknies (RMSEA) indeksas ir jo 90% pasikliautinis intervalas (CI) bei sąlyginio suderinamumo (CFI) ir Tucker-Lewis (TLI) indeksai. Dėl didelės tyrimo imties naudojamos analizėje, pastarieji indeksai buvo vertinami svariau nei χ^2 , nes yra žinoma, jog šis kriterijus yra jautrus imties dydžiui ir didelėse imtyse χ^2 kriterijus dažnai negali tiksliai įvertinti modelio tinkamumo (Brown,

2015). Interpretuojant CFA ir SEM analizių rezultatus buvo taikomos šios analizei naudotų parametrų slenkstinės reikšmės:

1) RMSEA indekso reikšmės:

- a) $< 0,05$ – geras modelis;
- b) $0,05-0,08$ – priimtinas modelis;
- c) $0,08-0,10$ – pusėtinas modelis;
- d) $> 0,10$ – modelį reikėtų atmesti;

2) CFI ir TLI indeksų reikšmės:

- a) $> 0,95$ – geras modelis;
- b) $0,90-0,95$ – priimtinas modelis;
- $< 0,90$ – modelį reikėtų atmesti (Brown, 2015).

Galiausiai, siekiant įvertinti SEM modelyje nepanaudotų kintamųjų, atspindinčių kitus apsauginius veiksnius, susijusius su tarpgeneraciniu šeimos istorinių traumų padarinių perdavimu vėlesnėms kartoms, prognostines galimybes buvo atlikta 5 žingsnių hierarchinės regresijos analizė.

3. REZULTATAI

3.1. Tyrimo dalyvių grupių, pagal šeimos nukentėjimo patirtį, psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių palyginimas

Tyrimo dalyvių grupių, pagal jų šeimos nukentėjimo nuo sovietinių politinių represijų patirtį, palyginimas vertinant psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių bei kitus, susijusius su istorinių traumų padarinių perdavimu iš kartos į kartą, aspektus pateikiamas 5-7 lentelėse.

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog vidutiniškai tyrimo dalyviai patyrė iki 4 potencialiai traumuojančių įvykių per gyvenimą (3 lentelė). Palyginus išskirtas tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje, paaiškėjo, jog asmenys, kurių šeimos nukentėjo nuo sovietų vykdytų politinių represijų, per savo gyvenimą patys išgyveno vidutiniškai beveik vienu potencialiai traumuojančiu įvykiu daugiau nei asmenys, kurių šeimos politinių represijų nepatyrė (5 lentelė). Šis skirtumas buvo statistiškai reikšmingas, nors gautas efekto dydis buvo artimas mažam.

Dažniausiai įvardijami potencialiai traumuojančios įvykiai tiek nenukentėjusių, tiek nukentėjusių šeimų grupėse buvo šie: staigi netikėta artimo žmogaus mirtis (patyrė 62,08% nenukentėjusių ir 62,39% nukentėjusių šeimų grupių tyrimo dalyviai), eismo įvykis (atitinkamai 50,55% ir 58,12%), kitas daug streso sukėlęs įvykis (atitinkamai 48,18% ir 51,84%), fizinis smurtas (atitinkamai 46,54% ir 50,99%), rimtas nelaimingas atsitikimas (atitinkamai 37,64% ir 41,36%) ir gaisras ar sprogdymas (atitinkamai 31,45% ir 37,32%).

Vis dėlto, šių dviejų tyrimo grupių potrauminės reakcijos tarpusavyje statistiškai reikšmingai nesiskyrė (5 lentelė). Abi grupės savaitės laikotarpyje vidutiniškai patirdavo po vieną potrauminio streso reakciją. Taip pat abejose grupėse buvo proporciškai panašiai asmenų, patenkančių į kliniškai reikšmingai išreikšto PTSS rizikos kategoriją, $\chi^2(1) = 0,17$; $p = 0,682$. Tokių asmenų nenukentėjusių šeimų grupėje buvo 7,40%, o nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų grupėje – 6,69%.

Asmenys, kilę iš nukentėjusių šeimų, pasižymėjo statistiškai reikšmingai geresne savijauta (nors gautas efekto dydis buvo artimas mažam), nei asmenys iš nenukentėjusių šeimų, kurių gera savijauta tik šiek tiek viršijo Pasaulio sveikatos organizacijos nurodytą slenkstinę PSO-5 bendro įverčio reikšmę 52 (World Health Organisation, 1998). Į depresijos rizikos kategoriją pateko iki 43,18% asmenų iš nenukentėjusių šeimų grupės, o nukentėjusių šeimų grupėje tokių asmenų buvo mažiau – iki 30,99%. Šis skirtumas buvo statistiškai reikšmingas, $\chi^2(1) = 14,16; p < 0,001$.

Lygiai taip pat palyginus tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje, išryškėjo, jog asmenys kilę iš nukentėjusių šeimų buvo statistiškai reikšmingai subjektyviai laimingesni (5 lentelė) nei tie, kurių šeimose istorinių traumų patyrimo nebuvo. Vis dėlto šio skirtumo efekto dydis buvo labai mažas.

5 lentelė. Pagrindinių tyrimo kintamųjų palyginimas tyrimo dalyvių grupėse (1 dalis)

	Šeima		<i>t</i> (<i>df</i>) arba <i>U</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	nenukentėjo	nukentėjo			
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)			
LEC	3,68 (2,48)	4,12 (2,59)	-2,64 (707,92)	0,007	0,17
TSQ	1,18 (2,16)	1,20 (2,19)	104860	0,544	0,01
PSO-5	53,73 (21,76)	57,27 (21,16)	-2,49 (753,60)	0,013	0,17
Laimingumas	3,31 (1,13)	3,48 (1,08)	96365	0,018	0,09*
RS-14	73,53 (13,65)	75,86 (12,22)	-2,71 (785,32)	0,007	0,18
LOT-R	16,10 (4,37)	17,37 (4,38)	-4,31 (705,78)	< 0,001	0,29
Viltingumas	3,64 (1,16)	3,89 (1,12)	96658	< 0,001	0,14*

Pastaba. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; LEC = Gyvenimo įvykių klausimynas; TSQ = Traumos simptomų klausimynas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; *M* = vidurkis; *SD* = standartinis nuokrypis; *t*(*df*) = Studento *t* kriterijaus įvertis (laisvės laipsniai); *U* = neparametrinio Mann-Whitney kriterijaus įvertis; *p* = statistinis reikšmingumas; *d* = Cohen's *d* arba *Cliff's delta (ranginiams kintamiesiems) efekto dydis.

Asmenys, kilę iš nenukentėjusių nuo sovietinių politinių represijų šeimų, pasižymėjo statistiškai reikšmingai žemesniu psichologiniu atsparumu nei

asmenys, kilę iš nukentėjusių šeimų (5 lentelė). Gautas efekto dydis buvo artimas mažam. Nenukentėjusių šeimų grupės psichologinio atsparumo vidurkis buvo kiek žemesnis nei vidutinis ir pateko į žemesnio psichologinio atsparumo ribas, o nukentėjusių šeimų tyrimo grupės psichologinio atsparumo vidurkis pateko į vidutinio psichologinio atsparumo ribas.

Nukentėjusių šeimų grupės tyrimo dalyviai buvo statistiškai reikšmingai labiau optimistiški, nei tyrimo dalyviai, kilę iš nenukentėjusių šeimų (5 lentelė). Gautas mažas efekto dydis. Taip pat, nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupėje ateities viltigumo įverčiai buvo statistiškai reikšmingai didesni (5 lentelė) nei kilusių iš nenukentėjusių šeimų. Vis dėlto gauto skirtumo efekto dydis buvo mažas.

3.2. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo rizikos ir apsauginių veiksnių palyginimas tarp tyrimo dalyvių grupių

Įvertinus tyrimo dalyvių nežinojimą apie šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį, išryškėjo, jog nenukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupė turėjo reikšmingai mažiau tikslų žinių apie savo šeimos narių patirtį, t. y. šie asmenys statistiškai reikšmingai dažniau pažymėjo atsakymą „nežinau“ apie konkrečią kiekvieno iš tėvų ir senelių galimo nukentėjimo nuo sovietų vykdytų politinių represijų patirtį (6 lentelė). Gautas mažas efekto dydis.

Žymus skirtumas gautas palyginus tapatinimosi su šeimos istorija įverčius abeiose tyrimo dalyvių grupėse (6 lentelė). Asmenų, kilusių iš nukentėjusių šeimų, tapatinimasis su savo šeimos istorija buvo statistiškai reikšmingai didesnis, nei tyrimo dalyvių iš nenukentėjusių šeimų grupės. Šio skirtumo efekto dydis buvo vidutinis.

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog didesnioji dalis (66,32%) tyrimo dalyvių nurodė, jog jų šeimoje tėvai ar seneliai pasakodavo sovietų politines represijas bei kitus sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo bei pokario metų įvykius. Tokių pasakojimų būta statistiškai reikšmingai daugiau nukentėjusių šeimų tyrimo

dalyvių grupėje (84,98%), nei nenukentėjusių šeimų grupėje (55,77%), $\chi^2(1) = 85,82; p < 0,001$.

6 lentelė. Pagrindinių tyrimo kintamųjų palyginimas tyrimo dalyvių grupėse (2 dalis)

	Šeima		<i>t</i> (<i>df</i>) arba <i>U</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	nenukentėjo	nukentėjo			
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)			
Nežinojimas apie šeimos patirtį	3,55 (6,00)	2,38 (4,36)	3,56 (928,20)	< 0,001	0,23
Tapatinimasis su šeimos istorija	9,54 (3,35)	11,31 (3,25)	-8,03 (743,17)	< 0,001	0,54
Komunikacijos pobūdis:					
Santūrumas	2,48 (1,63)	2,51 (1,64)	49214	0,809	0,01*
Gąsdinimas	1,11 (1,48)	1,27 (1,52)	43790	0,131	0,07*
Liūdesys	2,33 (1,73)	2,69 (1,71)	42379	0,011	0,12*
Pyktis	1,55 (1,66)	1,68 (1,59)	44308	0,154	0,06*
Simboliai, humoras	1,20 (1,51)	1,48 (1,62)	42820	0,036	0,09*
Neviltis, bejėgiškumas	1,75 (1,67)	1,77 (1,67)	47061	0,839	0,01*
Stiprybė, pasididžiavimas	1,62 (1,68)	2,47 (1,76)	35210	< 0,001	0,27*
PBI mamos:					
Rūpestingumas	6,90 (2,23)	7,03 (2,09)	102700	0,556	0,06
Perdėta globa	4,45 (2,47)	4,01 (2,36)	2,63 (723,54)	0,009	0,18
Autoritariškumas	3,03 (2,11)	2,92 (2,14)	0,76 (681,41)	0,448	0,05
PBI tėvo:					
Rūpestingumas	5,50 (2,76)	5,84 (2,40)	-1,97 (749,02)	0,049	0,14
Perdėta globa	3,65 (2,63)	3,47 (2,38)	1,06 (721,56)	0,288	0,07
Autoritariškumas	3,35 (2,46)	3,11 (2,27)	1,48 (702,26)	0,139	0,10

Pastaba. PBI = Tėvų-vaikų ryšio skalė; *M* = vidurkis; *SD* = standartinis nuokrypis; *t*(*df*) = Studento *t* kriterijaus įvertis (laisvės laipsniai); *U* = neparametrinio Mann-Whitney kriterijaus įvertis; *p* = statistinis reikšmingumas; *d* = Cohen's *d* arba *Cliff's delta (ranginiams kintamiesiems) efekto dydis.

Tuomet atskirai buvo įvertinti tų tyrimo dalyvių, kurių šeimose buvo kalbama apie sovietų vykdytas politines represijas, atsakymai apie tokių pokalbių pobūdį. Išryškėjo, jog pokalbiai nebūdavo labai emocingi (4 lentelė). Bendrai įvertinus, patiems pasakojimams buvo labiau būdingas santūrumas, šeimose labai retai būdavo pasakojama gąsdinančiai, pasakojimo metu būdavo išreiškiama labai mažai pykčio, retai naudojami simboliai ar humoras, pasakojimuose jaučiama labai nedaug nevilties ir bejėgiškumo, bet ir nedaug stiprybės, pasididžiavimo, nors išreiškiama daugiau liūdesio (4 lentelė).

Palyginus tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje (6 lentelė), paaiškėjo, jog nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų tyrimo dalyvių grupės pokalbiuose buvo statistiškai reikšmingai daugiau išreiškiama liūdesio, bet naudojama daugiau simbolių ir humoro (gauti labai maži efekto dydžiai) bei pasakojimuose buvo juntama reikšmingai daugiau stiprybės ir pasididžiavimo (gautas efekto dydis artimas vidutiniam).

Įvertinus tėvų-vaikų ryšio aspektus (6 lentelė), šio tyrimo rezultatai parodė, kad tyrimo dalyviai buvo linkę retrospektyviai vertinti tiek mamos, tiek tėvo elgesį kaip labiau rūpestingą ir mažiau autoritarišką (3 lentelė). Palyginus nenukentėjusių ir nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje, išryškėjo, jog asmenys, kilę iš nukentėjusių šeimų vertino savo mamas kaip statistiškai reikšmingai mažiau perdėtai globėjiškas, nei asmenys, kilę iš nenukentėjusių šeimų (gautas artimas mažam efekto dydis). Taip pat nukentėjusių šeimų palikuonys vertino, kad jų tėvai buvo kiek labiau rūpestingi, nei asmenys, kilę iš nenukentėjusių šeimų, šis skirtumas buvo taip pat statistiškai reikšmingas, nors gautas mažas efekto dydis (6 lentelė). Tuo tarp mamos rūpestingumo ir autoritariškumo bei tėvo perdėtos globos ir autoritariškumo vertinimai abejose tyrimo dalyvių grupėse buvo labai panašūs – skirtumai nebuvo statistiškai reikšmingi, o gauti efekto dydžiai labai maži.

7 lentelė. Pagrindinių tyrimo kintamųjų palyginimas tyrimo dalyvių grupėse (3 dalis)

	Šeima		<i>t</i> (<i>df</i>) arba <i>U</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
	nenukentėjo	nukentėjo			
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)			
Įveika					
Siekimas susidoroti pačiam be kitų pagalbos	2,76 (1,03)	2,86 (1,04)	105030	0,131	0,06*
Įsitraukimas į darbą ar kitą veiklą	2,50 (1,14)	2,56 (1,21)	106830	0,258	0,04*
Alkoholio vartojimas	0,70 (0,94)	0,63 (0,93)	116990	0,156	0,05*
Vaistų vartojimas	0,42 (0,91)	0,44 (0,90)	108980	0,404	0,02*
Mintys apie savižudybę	0,25 (0,69)	0,19 (0,61)	116680	0,054	0,04*
Kreipimasis į šeimą ar draugus pagalbos	1,56 (1,14)	1,76 (1,14)	100210	0,008	0,10*
Meldimasis	1,47 (1,30)	1,69 (1,41)	103390	0,032	0,08*
Kreipimasis į psichikos sveikatos specialistus	0,22 (0,65)	0,20 (0,58)	111310	0,872	0,004*

Pastaba. Įveika = psichologinės sunkumų įveikos būdai; *M* = vidurkis; *SD* = standartinis nuokrypis; *t*(*df*) = Studento *t* kriterijaus įvertis (laisvės laipsniai); *U* = neparametrinio Mann-Whitney kriterijaus įvertis; *p* = statistinis reikšmingumas; *d* = Cohen's efekto dydis.

Įvertinus tyrimo dalyvių naudojamus psichologinės sunkumų įveikos būdus, buvo pastebėta, jog dažniausiai žmonės bando su sunkumais susidoroti patys, be kitų pagalbos, arba įsitraukia į darbą ar kitą veiklą. Kiek rečiau – kreipiasi į šeimą ar draugus pagalbos, meldžiasi. Rečiausiai tyrimo dalyviai vartojo alkoholį, kaip sunkių jausmų ar minčių sumažinimo priemonę, vartojo antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus, galvojo apie savižudybę bei kreipėsi į psichikos sveikatos specialistus (4 lentelė).

Palyginus tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje, išryškėjo, jog asmenys, kilę iš nukentėjusių nuo sovietinių politinių represijų šeimų, statistiškai reikšmingai dažniau kreipėsi į draugus ar šeimos narius pagalbos ir dažniau meldėsi, nei asmenys iš nenukentėjusių šeimų (7 lentelė). Vis dėlto gauti efekto dydžiai buvo

labai maži. Kitų psichologinės sunkumų įveikos būdų naudojimo dažnumas abeiose tyrimo dalyvių grupėse buvo panašus.

Taigi, galima apibendrinti, jog tyrimo dalyviai kilę iš nukentėjusių nuo sovietinių politinių represijų šeimų, nepaisant to, kad patys per gyvenimą buvo patyrę daugiau potencialiai traumuojančių įvykių, išsiskyrė geresne savijauta, buvo laimingesni, psichologiškai atsparesni, optimistiškesni, viltingesni, vertino savo mamas kaip naudojusias mažiau perdėtos globos, labiau tapatinosi su savo šeimos istorija. Jų šeimų komunikacijoje apie skaudžius istorinius įvykius buvo reiškama daugiau liūdesio, bet ir daugiau simbolių, humoro, buvo juntama daugiau stiprybės ir pasididžiavimo. Iškilus sunkumams, šie asmenys buvo linkę kreiptis į šeimos narius ar draugus pagalbos ir dažniau meldėsi. Įvertinus apskaičiuotus gautų skirtumų efekto dydžius, išryškėjo, kad labiausiai išsiskyrė nukentėjusių šeimų palikuonių didesnis tapatinimasis su šeimos istorija.

3.3. Universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamosios galios įvertinimas tyrimo dalyvių grupių skirtumams

Kadangi nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupėje proporciškai buvo daugiau asmenų su aukštuoju universitetiniu išsilavinimu, buvo atlikta dvifaktorinė ANOVA analizė, siekiant įvertinti universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamąją galią gautiems tyrimo dalyvių grupių skirtumams. Prieš atliekant ANOVA analizes, neparametrinių kintamųjų duomenys buvo transformuoti sulygintųjų rangų būdu. Atlikta neparametrinių laimingumo, liūdesio raiškos, simbolių ir humoro naudojimo šeimos komunikacijoje bei meldimosi kintamųjų transformacija buvo sėkminga. Faktorinio modelio sulygintųjų rangų transformacijos rezultatai parodė, jog visų sulygintųjų duomenų stulpelių sumos buvo lygios 0, o sulygintųjų duomenų ANOVA analizės efektai, išskyrus tą, kuriam duomenys buvo sulyginti, buvo pašalinti (visi F įverčiai artimi 0). Tuo tarpu atlikta neparametrinių viltingumo, stiprybės ir pasididžiavimo šeimos komunikacijoje, kreipimosi į šeimos narius ar draugus pagalbos kintamųjų transformacija nebuvo iki galo sėkminga – visų sulygintųjų

duomenų stulpelių sumos buvo lygios 0, tačiau sulyginųjų duomenų ANOVA analizės efektai, išskyrus tą, kuriam duomenys buvo sulyginami, nebuvo iki galo pašalinti (F įverčiai nuo 0 iki 1,64), todėl šių kintamųjų ANOVA analizės rezultatai turėtų būti vertinami atsargiai.

Dvifaktorinės ANOVA analizės rezultatai pateikiami 8-10 lentelėse. Gauti rezultatai parodė, kad šeimos politinių represijų patirtis geriau paaiškino aptiktus tyrimo dalyvių geros savijautos skirtumus nei universitetinis išsilavinimas. Kontroluojant išsilavinimo faktorių, šeimos politinių represijų patirties faktoriaus efektas gerai savijautai išliko statistiškai reikšmingas, o kontroluojant šeimos patirtį, universitetinio išsilavinimo faktorius prarado statistinį reikšmingumą (8 lentelė). Pagrindinių efektų – universitetinio išsilavinimo ir šeimos politinių represijų patirties – sąveikos nebuvo rasta.

Lygiai toks pats efektas pastebėtas tyrimo dalyvių patirtų potencialiai traumuojančių įvykių atveju. Kontroluojant universitetinio išsilavinimo faktorių, šeimos politinių represijų patirties faktoriaus aiškinamoji galia patirtų potencialiai traumuojančių gyvenimo įvykių kiekiui buvo statistiškai reikšminga, o kontroluojant šeimos patirtį, universitetinio išsilavinimo aiškinamoji galia nebuvo statistiškai reikšminga (8 lentelė). Vėlgi, pagrindinių efektų sąveikos nebuvo rasta.

Tiek universitetinio išsilavinimo, tiek šeimos narių politinių represijų patirties, kontroluojant pagrindinius efektus, aiškinamoji galia buvo statistiškai reikšminga tyrimo dalyvių laimingumo jausmui, psichologiniam atsparumui ir optimizmui (8 lentelė). Universitetinio išsilavinimo ir šeimos narių politinių represijų patirties faktorių tarpusavio sąveikos nebuvo pastebėta. Tuo tarpu nei universitetinis išsilavinimas, kontroluojant šeimos patirties faktorių, nei šeimos politinių represijų patirtis, kontroluojant išsilavinimo faktorių, aiškinamoji galia tyrimo dalyvių viltingumo jausmui nebuvo reikšminga (8 lentelė).

8 lentelė. Dvifaktorisės dispersinės analizės ANOVA rezultatai (1 dalis)

Kintamieji	ANOVA pagrindiniai efektai	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
PSO-5	Universitetinis išsilavinimas	2,73	1, 968	0,099
	Šeimos politinių represijų patirtis	4,83	1, 968	0,028
	Pagrindinių efektų sąveika	2,68	1, 968	0,102
LEC	Universitetinis išsilavinimas	0,24	1, 990	0,627
	Šeimos politinių represijų patirtis	5,86	1, 990	0,016
	Pagrindinių efektų sąveika	0,011	1, 990	0,918
Laimingumas*	Universitetinis išsilavinimas	19,26	1, 949	< 0,001
	Šeimos politinių represijų patirtis	26,09	1, 949	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	2,22	1, 949	0,137
RS-14	Universitetinis išsilavinimas	7,20	1, 939	0,007
	Šeimos politinių represijų patirtis	4,61	1, 939	0,032
	Pagrindinių efektų sąveika	0,39	1, 939	0,532
LOT-R	Universitetinis išsilavinimas	23,37	1, 938	< 0,001
	Šeimos politinių represijų patirtis	11,87	1, 938	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,12	1, 938	0,728
Viltingumas*	Universitetinis išsilavinimas	3,94	1, 977	0,057
	Šeimos politinių represijų patirtis	0,05	1, 977	0,819
	Pagrindinių efektų sąveika	0,16	1, 977	0,692

Pastaba. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; LEC = Gyvenimo įvykių klausimynas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; *F* = dvifaktorisės dispersinės analizės ANOVA kriterijaus įvertis; *df* = laisvės laipsniai; *p* = statistinis reikšmingumas; * - kintamojo duomenys buvo transformuoti sulygintųjų rangų būdu.

Tiek universitetinio išsilavinimo, kontroliuojant šeimos nukentėjimo faktorių, tiek šeimos narių politinių represijų patirties, kontroliuojant išsilavinimo faktorių, aiškinamoji galia tyrimo dalyvių tapatinimuisi su savo šeimos istorija ir jų nežinojimui apie savo šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį buvo statistiškai reikšmingos (9 lentelė). Pagrindinių efektų sąveikos vėlgi rasta nebuvo.

Vertinant tėvų-vaikų santykio aspektus, išaiškėjo jog tėvo rūpestingumo suvokimas buvo statistiškai reikšmingai susijęs su šeimos politinių represijų patirtimi, bet ne su universitetinių tyrimo dalyvių išsilavinimu, kuomet buvo kontroliuojami abu šie faktoriai, o pagrindinių efektų sąveikos nebuvo rasta (9 lentelė). Tuo tarpu mamos perdėtos globos atveju buvo rasta universitetinio išsilavinimo ir šeimos politinių represijų patirties faktorių tarpusavio sąveika, todėl buvo atlikta atskira ANOVA analizė naudojant kvadratų sumos III tipą. Gauta statistiškai reikšminga sąveika tarp universitetinio išsilavinimo ir šeimos politinių represijų patirties tyrimo dalyvių retrospektyviam savo mamos perdėtos globos vertinimui, $F(1, 922) = 3,93$; $p = 0,048$. Įvertinus atskirus grupių vidurkius, buvo rasta, jog abiejose grupėse universitetinį išsilavinimą turintys asmenys retrospektyviai savo mamas vertino kaip naudojusias mažiau perdėtos globos ($M = 3,91$; $SD = 2,19$ nukentėjusių šeimų ir $M = 3,74$; $SD = 2,15$ nenukentėjusių), nei žemesnio išsilavinimo tyrimo dalyviai (atitinkamai $M = 4,05$; $SD = 2,44$ ir $M = 4,61$; $SD = 2,51$), tačiau nenukentėjusių šeimų grupėje šis skirtumas buvo reikšmingai didesnis – universitetinio išsilavinimo neturintys tyrimo dalyviai kilę iš nenukentėjusių šeimų vertino patyrę reikšmingai daugiau mamos perdėtos globos, nei tokį pat išsilavinimą turintys asmenys, kilę iš nukentėjusių šeimų.

Nepaisant esamos reikšmingos universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamosios galios tyrimo dalyvių nurodytiems komunikacijos būdams šeimoje apie sovietų politines represijas ar kitus sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo bei pokario metų įvykius, šeimos politinių represijų patirties efektas išliko statistiškai reikšmingas šiuose pokalbiuose reiškiamam liūdesiui bei stiprybei ir pasididžiavimui (9 lentelė). Tuo tarpu kontroliuojant universitetinio išsilavinimo faktorių, šeimos politinių represijų patirties aiškinamoji galia buvo statistiškai reikšminga simbolių, humoro naudojimui, o kontroliuojant šeimos patirtį, universitetinis išsilavinimas nebuvo statistiškai reikšmingas (9 lentelė). Pagrindinių efektų sąveikos komunikacijos šeimoje pobūdžio atvejais taip pat nebuvo rasta.

Vertinant universitetinio išsilavinimo svarbą tyrimo dalyvių naudojamiems psichologinės sunkumų įveikos būdams, išaiškėjo, jog nei universitetinis išsilavinimas, kontroliuojant šeimos nukentėjimo patirtį, nei šeimos patirtis kontroliuojant išsilavinimą, neturėjo statistiškai reikšmingos aiškinamosios galios tyrimo dalyvių kreipimuisi į šeimą ar draugus pagalbos (9 lentelė). Kontroliuojant šeimos politinių represijų patirties faktorių, universitetinio išsilavinimo aiškinamoji galia tyrimo dalyvių meldimosi dažnumui statistinio reikšmingumo neteko. Šiuo atveju šeimos nukentėjimo faktorius buvo svarbesnis ir išlaikė statistinį reikšmingumą kontroliuojant išsilavinimą (9 lentelė). Pagrindinių efektų sąveikos nebuvo rasta.

Galima apibendrinti, kad universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamoji galia nebuvo reikšminga tyrimo dalyvių, kilusių iš nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų, geresnei savijautai, dažniau patirtiems potencialiai traumuojančioms gyvenimo įvykiams ir jų šeimų komunikacijoje apie politines represijas dažniau naudojamiems simboliams ar humorui bei dažnesniam meldimuisi. Nepaisant aptiktos reikšmingos universitetinio išsilavinimo svarbos, šeimos politinių represijų patirties faktoriaus aiškinamoji galia išliko statistiškai reikšminga daugumai išskirtų pagrindinių tyrimo kintamųjų: subjektyviam laimingumui, psichologiniam atsparumui, optimizmui, tapatinimuisi su savo šeimos istorija, nežinojimui apie savo šeimos narių politinių represijų patirtis, liūdesio bei stiprybės ir pasididžiavimo jausmui šeimos pokalbiuose apie skaudžius istorinius įvykius. Kontroliuojant universitetinio išsilavinimo faktorių, šeimos nukentėjimo patirtis prarado reikšmingumą tyrimo dalyvių viltingumo jausmui ir asmenų kreipimuisi pagalbos į šeimos narius ar draugus, esant sunkumams. Taigi, galima teigti, jog lyginant nenukentėjusių ir nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupes, nei vienas iš gautų skirtumų nebuvo tiesiogiai nulemtas universitetinio išsilavinimo.

9 lentelė. Dvifaktorinės dispersinės analizės ANOVA rezultatai (2 dalis)

Kintamieji	ANOVA efektai	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Tapatinimasis su šeimos istorija	Universitetinis išsilavinimas	44,49	1, 955	< 0,001
	Šeimos politinių represijų patirtis	47,54	1, 955	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,04	1, 955	0,838
Nežinojimas apie šeimos nukentėjimo patirtį	Universitetinis išsilavinimas	9,78	1, 990	0,002
	Šeimos politinių represijų patirtis	7,67	1, 990	0,006
	Pagrindinių efektų sąveika	2,71	1, 990	0,100
PBI mamos perdėta globa	Universitetinis išsilavinimas	8,73	1, 922	0,003
	Šeimos politinių represijų patirtis	4,51	1, 922	0,034
	Pagrindinių efektų sąveika	3,93	1, 922	0,048
PBI tėvo rūpestingumas	Universitetinis išsilavinimas	0,07	1, 895	0,788
	Šeimos politinių represijų patirtis	4,03	1, 895	0,045
	Pagrindinių efektų sąveika	1,30	1, 895	0,254
Komunikacijos pobūdis: liūdesys*	Universitetinis išsilavinimas	4,80	1, 613	0,029
	Šeimos politinių represijų patirtis	15,09	1, 613	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,22	1, 613	0,637
Komunikacijos pobūdis: simboliai, humoras*	Universitetinis išsilavinimas	0,09	1, 608	0,767
	Šeimos politinių represijų patirtis	25,97	1, 608	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,05	1, 608	0,831
Komunikacijos pobūdis: stiprybė, pasididžiavimas*	Universitetinis išsilavinimas	12,85	1, 615	< 0,001
	Šeimos politinių represijų patirtis	60,91	1, 615	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,001	1, 615	0,974
Įveika: kreipimasis į šeimą ar draugus pagalbos*	Universitetinis išsilavinimas	0,75	1, 974	0,386
	Šeimos politinių represijų patirtis	1,16	1, 974	0,281
	Pagrindinių efektų sąveika	0,97	1, 974	0,326
Įveika: meldimasis*	Universitetinis išsilavinimas	0,02	1, 978	0,894
	Šeimos politinių represijų patirtis	25,84	1, 978	< 0,001
	Pagrindinių efektų sąveika	0,36	1, 978	0,550

Pastaba. *F* = dvifaktorinės dispersinės analizės ANOVA kriterijaus įvertis; *df* = laisvės laipsniai; *p* = statistinis reikšmingumas; * - kintamojo duomenys buvo transformuoti sulygintųjų rangų būdu.

3.4. Pagrindinių tyrimo kintamųjų tarpusavio ryšiai

Siekiant įvertinti pagrindinių tyrimo kintamųjų, kurių skirtumai buvo aptikti palyginus tyrimo dalyvių grupes, tarpusavio ryšius, buvo apskaičiuotos šių kintamųjų tarpusavio koreliacijos (10 lentelė). Įvertinus psichologinės savijautos (gerovės ir subjektyvaus laimingumo) bei psichologinio atsparumo savybių, optimizmo ir viltingumo tarpusavio ryšius, išryškėjo, jog visi šie tyrimo kintamieji yra statistiškai reikšmingai tarpusavyje susiję – rastas vidutinio stiprumo teigiamas ryšys (r nuo 0,38 iki 0,54). Tuo tarpu tyrimo dalyvių per gyvenimą patirtų potencialiai traumuojančių įvykių kiekis statistiškai reikšmingai buvo susijęs tik su subjektyviu laimingumu (silpnas neigiamas ryšys).

Įvertinus tapatinimosi su šeimos istorija ryšius su tyrimo dalyvių psichologine savijauta ir psichologinio atsparumo savybėmis, buvo rasta, jog tyrimo dalyvių didesnis tapatinimasis su šeimos istorija yra silpnai, tačiau statistiškai reikšmingai susijęs su aukštesniu gerovės indeksu, bet ne su subjektyviu laimingumo jausmu. Taip pat buvo rasti silpni, bet statistiškai reikšmingi tapatinimosi su savo šeimos istorija teigiami ryšiai su psichologiniu atsparumu, optimizmu ir viltingumu (r nuo 0,09 iki 0,13). Tapatinimasis su šeimos istorija taip pat buvo reikšmingai teigiamai susijęs su patirtu potencialiai traumuojančių gyvenimo įvykių kiekiu.

Statistiškai reikšmingi tapatinimosi su šeimos istorija neigiami ryšiai buvo pastebėti su nežinojimu apie šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį ir retrospektyviai vertinama mamos perdėta globa. Tuo tarpu liūdesio raiška, simbolių ir humoro naudojimas bei stiprybės ir pasididžiavimo jausmas šeimos komunikacijoje apie sukrečiančius istorinius įvykius su tapatinimusi buvo susiję teigiamai (r nuo 0,10 iki 0,26). Taip pat tapatinimasis su šeimos istorija buvo reikšmingai teigiamai, nors ir silpnai, susijęs su tyrimo dalyvių meldimosi dažnumu, bet ne kreipimusi į kitus pagalbos. Nežinojimas apie savo šeimos narių nukentėjimą nuo politinių represijų buvo statistiškai reikšmingai

neigiamai susijęs su optimizmu, retrospektyviai vertinamu tėvo rūpestingumu bei meldimosi dažnumu, o teigiamai – su perdėta mamos globa.

Įvertinus šeimos komunikacijos apie sukrečiančius istorinius įvykius kintamųjų tarpusavio ryšius buvo pastebėta, jog liūdesys buvo silpnai, bet statistiškai reikšmingai, teigiamai susijęs su stiprybės bei pasididžiavimo jausmu. O humoro ar simbolių vartojimo bei stiprybės ir pasididžiavimo teigiamas ryšys buvo vidutinio stiprumo. Liūdesys šeimos pokalbiuose taip pat buvo statistiškai reikšmingai susijęs su tyrimo dalyvių kreipimusi į šeimos narius ar draugus pagalbos bei meldimosi dažnumu. Simbolių ir humoro naudojimas taip pat buvo susijęs su tyrimo dalyvių gerove bei patirtų potencialiai traumuojančių įvykių kiekiu (silpni teigiami ryšiai). Statistiškai reikšmingas neigiamas ryšys buvo pastebėtas tarp simbolių ir humoro naudojimo šeimos komunikacijoje ir meldimosi dažnumo. O stiprybės ir pasididžiavimo jausmas šeimos pokalbiuose buvo susijęs su tyrimo dalyvių patirtu potencialiai traumuojančių įvykių kiekiu, optimizmu, viltingumu ir kreipimusi į šeimos narius ar draugus pagalbos, kai būna sunku (taip pat silpni teigiami ryšiai).

Galiausiai retrospektyviai vertinama mamos perdėta globa buvo reikšmingai neigiamai susijusi su tyrimo dalyvių optimizmu ir teigiamai – su tėvo rūpestingumu bei meldimosi dažnumu. Savo ruožtu, retrospektyviai vertinamas tėvo rūpestingumas buvo statistiškai reikšmingai teigiamai susijęs su gera savijauta, subjektyviu laimingumu, psichologiniu atsparumu ir viltingumu bei meldimosi dažnumu, o neigiamai – su per gyvenimą patirtų potencialiai traumuojančių įvykių kiekiu. Kreipimosi į šeimos narius ar draugus pagalbos strategija buvo teigiamai susijusi su optimizmu, viltingumu bei meldimosi dažnumu (visi ryšiai silpni, bet statistiškai reikšmingi). Statistiškai reikšmingų ryšių tarp meldimosi dažnumo ir tyrimo dalyvių psichologinės savijautos bei psichologinio atsparumo savybių nebuvo pastebėta.

10 lentelė. Pagrindinių tyrimo kintamųjų tarpusavio koreliacijos

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
1. PSO-5	-														
2. Laimingumas [†]	0,54***	-													
3. LEC	-0,05	-0,09***	-												
4. RS-14	0,53***	0,41***	0,01	-											
5. LOT-R	0,40***	0,38***	-0,04	0,47***	-										
6. Viltinumas [†]	0,43***	0,54***	-0,03	0,46***	0,44***	-									
7. Tapatinimasis su šeimos ist.	0,09**	0,03	0,17***	0,11***	0,14***	0,10***	-								
8. Šeimos narių polit. represijų patirtis	0,09**	0,07*	0,09***	0,09**	0,14***	0,11***	0,30***	-							
9. Nežinojimas	0,01	-0,02	0,03	-0,06	-0,09**	0,02	-0,15***	-0,04	-						
10. Liūdesys [†]	0,02	0,01	0,05	0,06	0,03	0,00	0,26***	0,13***	0,01	-					
11. Simboliai, humoras [†]	0,10*	0,05	0,10*	0,02	0,07	0,08	0,10*	0,08*	0,00	-0,07	-				
12. Stiprybė, pasididžiavimas [†]	0,03	0,05	0,09*	0,06	0,14***	0,12***	0,24***	0,25***	0,00	0,16***	0,39***	-			
13. Mamos perdėta globa	0,01	0,00	-0,02	-0,02	-0,16***	-0,03	-0,09**	-0,08*	0,08*	0,01	-0,02	-0,04	-		
14. Tevo rūpestingumas	0,14***	0,12***	-0,11***	0,18***	0,06	0,13***	0,05	0,08*	-0,10***	0,07	-0,03	-0,04	0,11***	-	
15. Kreipimasis į kitus pagalbos [†]	0,06	0,02	0,06	0,06	0,11***	0,10***	0,05	0,09**	0,02	0,11**	0,08*	0,16***	-0,03	0,03	-
16. Meldimasis [†]	-0,01	-0,03	0,00	0,03	-0,05	-0,01	0,11***	0,06*	-0,07*	0,23***	-0,11**	0,02	0,16***	0,16***	0,12***

Pastaba. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; LEC = Gyvenimo įvykių klausimynas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; [†]Spearman koreliacijos; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

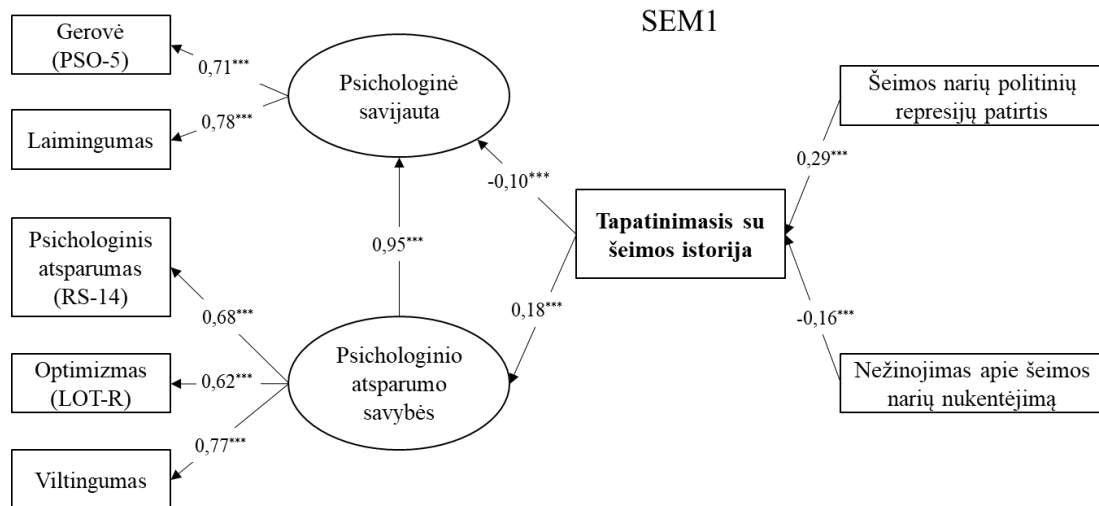
Įvertinus tapatinimosi su savo šeimos istorija sąsajas su kitais tyrimo kintamaisiais, išryškėjo, kad tapatinimasis su šeimos istorija buvo susijęs su beveik visais tyrimo dalyvių psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamaisiais, o taip pat su dauguma šeimos istorinių traumų apsauginių veiksmų. Taip pat ryšys tarp tapatinimosi su šeimos istorija ir skirtingos šeimos politinių represijų patirties buvo stipriausias iš visų kintamųjų. Todėl tapatinimosi su šeimos istorija veiksnys buvo pasirinktas, kaip pagrindinis struktūrinių lygčių modelio kintamasis, siekiant numatyti ir įvertinti galimą psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelį.

3.5. Galimo psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelio sudarymas ir įvertinimas

Siekiant patvirtinti tapatinimosi su šeimos istorija apsaugančiąją funkciją tarpgeneracinio šeimos istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procese buvo sudarytas struktūrinių lygčių modelis. Kadangi apžvelgtoje literatūroje aprašyto panašaus galimo psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų psichologiniams padariniams modelio aptikti nepavyko, modelis buvo sudarytas remiantis teorine psichologinio atsparumo kaip proceso samprata, o kintamieji parinkti remiantis šio tyrimo empirinių duomenų analize. Taigi, buvo sudarytas modelis (SEM1), kuriame latentiniai psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamieji (kuriuos atitinkamai sudaro geros savijautos rodiklis PSO-5 ir subjektyvus laimingumas bei psichologinis atsparumas RS-14, optimizmas LOT-R, ir viltinumas) yra netiesiogiai veikiami šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų patirties bei nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimą kintamųjų per tarpinį – tapatinimosi su šeimos istorija – kintamąjį (1 pav.).

Sudarytas SEM1 modelis gerai tiko stebimiems duomenims paaiškinti (11 lentelė). Kaip ir buvo tikėtasi, esant didelei tyrimo imčiai ($N = 837$), buvo gautas reikšmingas χ^2 indeksas, tačiau CFI ir TLI ir RMSEA indeksai rodė puikų

modelio atitikimą stebimiems duomenims. SEM1 modelis ir gauti standartizuoti koeficientų įverčiai pavaizduoti 1 pav.

1 pav. Struktūrinių lygčių modelis SEM1, kuriame tapatinimasis su šeimos istorija prognozuoja psichologinio atsparumo savybes ir savijautą. Modelio schemeje pateikiami standartizuoti koeficientų įverčiai ($N = 836$)

Pastaba. Stačiakampiuose pavaizduoti matavimo kintamieji, elipsėse – latentiniai faktoriai. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Struktūrinių lygčių analizės rezultatai parodė, kad visi numatyti ryšiai tarp kintamųjų buvo statistiškai reikšmingi. Latentinį psichologinės savijautos kintamąjį atspindinčių abiejų stebimų kintamųjų (geros savijautos rodiklio PSO-5 ir subjektyvaus laimingumo) standartizuoti faktorių svoriai buvo pakankamai dideli – 0,68 ir daugiau. Subjektyvus laimingumas šiame modelyje paaikškino šiek tiek daugiau latentinio psichologinės savijautos kintamojo, nei geros savijautos rodiklis. Panašiai ir psichologinio atsparumo savybių latentinį kintamąjį atspindinčių visų trijų stebimų kintamųjų (psichologinio atsparumo, optimizmo ir viltingumo) standartizuoti faktorių svoriai svyravo nuo 0,60 iki 0,80. Labiausiai iš šių faktorių latentinį psichologinio atsparumo savybių kintamąjį paaikškino viltingumas.

SEM1 modelyje tapatinimosi su šeimos istoriją kintamąjį tiesiogiai teigiamai prognozavo šeimos politinių represijų patirtis, o tiesiogiai neigiamai – nežinojimas apie savo šeimos narių nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį. Tiesioginis tapatinimosi su šeimos istorija ryšys su tyrimo dalyvių psichologine savijauta buvo silpnai neigiamas. Tuo tarpu netiesiogiai per psichologinio atsparumo savybes, tapatinimasis su šeimos istoriją tyrimo dalyvių savijautą prognozavo teigiamai. Latentinio psichologinio atsparumo savybių kintamojo prognostinis svoris psichologinės savijautos latentiniam kintamajam buvo labai didelis.

Antrasis struktūrinių lygčių modelis SEM2 (2 pav.) buvo sudarytas siekiant įvertinti universitetinio išsilavinimo svarbą psichologinio atsparumo šeimos istorinių traumų padariniams procesui. SEM1 modelis buvo papildytas stebimu universitetinio išsilavinimo kintamuoju, kurio tiesioginės prognostinės kryptys buvo numatytos į abu latentinius psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamuosius. Taip pat, universitetinio išsilavinimo prognostinės kryptys modelyje buvo numatytos į nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimą nuo politinių represijų kintamąjį. Savo ruožtu, šeimos politinių represijų patirties kintamasis tiesiogiai prognozavo universitetinio išsilavinimo kintamąjį.

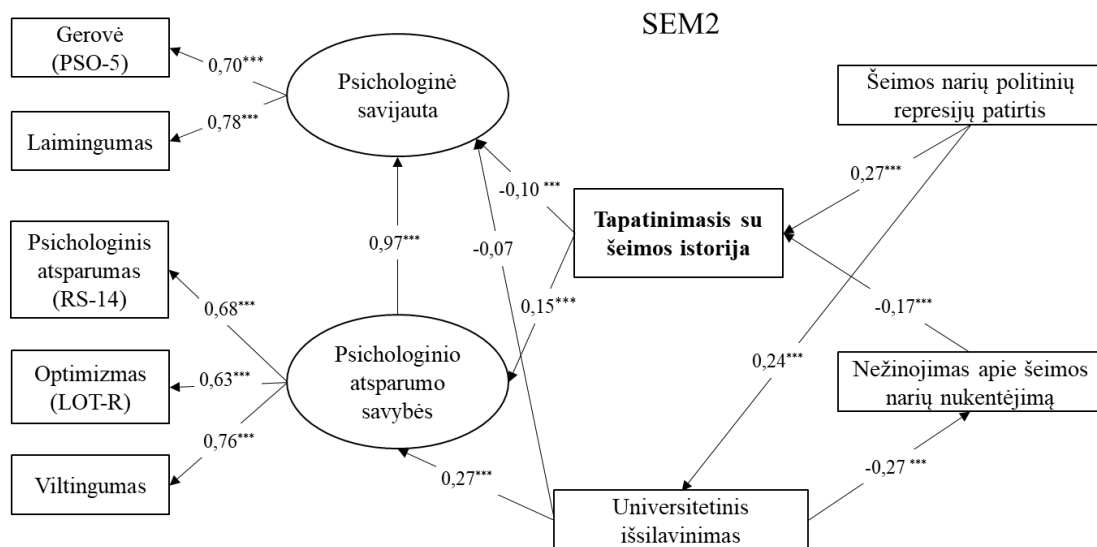
Sudarytas SEM2 modelis labai gerai tiko stebimiems duomenims (11 lentelė). Vėlgi, dėl didelės tyrimo imties ($N = 837$), buvo gautas reikšmingas χ^2 indeksas, tačiau CFI, TLI ir RMSEA indeksai rodė puikų modelio atitikimą stebimiems duomenims. Sudarytas SEM2 modelis ir gauti standartizuoti koeficientų įverčiai pavaizduoti 2 pav.

11 lentelė. Sudarytų struktūrinių lygčių modelių tinkamumo indeksai

Modelis	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	CFI	TLI	RMSEA [90% CI]
SEM1	42,35	17	0,001	0,990	0,984	0,042 [0,026; 0,058]
SEM2	59,50	22	< 0,001	0,986	0,977	0,045 [0,032; 0,059]

Pastaba. $N = 836$

Struktūrinių lygčių analizės rezultatai parodė, kad į modelį įtraukus papildomą universitetinio išsilavinimo kintamąjį, visi pirminio modelio kintamųjų ryšiai išlaikė statistinį reikšmingumą (2 pav.). Latentinius psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamuosius atspindinčių faktorių svoriai išliko tokie patys arba labai panašūs kaip ir SEM1 modelyje (svyravo nuo 0,60 iki 0,80).

2 pav. Struktūrinių lygčių modelis SEM2, kuriame tapatinimasis su šeimos istorija prognozuoja psichologinio atsparumo savybes ir savijautą, o taip pat yra įvertintas universitetinis išsilavinimas. Modelio schemeje pateikiami standartizuoti koeficientų įverčiai ($N = 836$)

Pastaba. Stačiakampiuose pavaizduoti matavimo kintamieji, elipsėse – latentiniai faktoriai. PSO-5 = PSO geros savijautos indeksas; RS-14 = Trumpoji psichologinio atsparumo skalės versija; LOT-R = Gyvenimo orientacijos testas; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tiesioginė neigiama tapatinimosi su šeimos istorija prognostinė galia tyrimo dalyvių psichologinei savijautai išliko tokia pati. Tuo tarpu tapatinimosi su šeimos istorija teigiama prognostinė galia latentiniam psichologinio atsparumo savybių kintamajam sumažėjo nuo 0,18 iki 0,15, tačiau išlaikė statistinį reikšmingumą. SEM2 modelyje matyti, jog netiesioginę teigiamą prognostinę galią tyrimo dalyvių psichologinei savijautai per psichologinio atsparumo savybes įgavo papildomai įtrauktas universitetinio išsilavinimo

kintamasis. O tiesioginis universitetinio išsilavinimo prognostinis poveikis psichologinei savijautai nebuvo statistiškai reikšmingas. Latentinio psichologinio atsparumo savybių tiesioginis ryšys su kitu latentiniu psichologinės savijautos kintamuoju modelyje nežymiai sustiprėjo nuo 0,95 iki 0,97.

Įvedus papildomą universitetinio išsilavinimo kintamąjį SEM2 modelyje, šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų kintamojo prognostinė galia asmens tapatinimuisi su šeimos istorija šiek tiek sumažėjo nuo 0,29 iki 0,27, bet išliko statistiškai reikšminga. Tačiau nežymiai sustiprėjo neigiama nežinojimo apie šeimos politinių represijų patirtį kintamojo prognostinė galia tapatinimuisi su savo šeimos istorija nuo -0,16 iki -0,17. SEM2 modelyje matoma statistiškai reikšminga teigiama šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų kintamojo prognostinė galia universitetiniam išsilavinimui, o statistiškai reikšminga neigiama universitetinio išsilavinimo prognostinė galia – nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimą kintamajam. Palyginus šiuos du struktūrinių lygčių modelius tarpusavyje matyti, jog jų tinkamumo stebimiems duomenims indeksai yra labai panašūs ($\Delta CFI = 0,004$; $\Delta TLI = 0,007$; $\Delta RMSEA = 0,003$). Abu modeliai gerai paaiškina stebimus duomenis.

3.6. Tapatinimasi su šeimos istorija prognozuojančių veiksnių analizė

Siekiant įvertinti veiksnių, susijusių su istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procesu, – šeimos pokalbių apie sukrečiančius istorinius įvykius pobūdžio, tėvų ir vaikų santykio bei asmenų naudojamos psichologinės sunkumų įveikos būdų – prognostinę galią tapatinimuisi su šeimos istorija buvo atlikta penkių žingsnių hierarchinė regresinė analizė (12 lentelė). Iš pradžių buvo įvertintos pagrindinių kintamųjų – šeimos narių politinių represijų patirties ir nežinojimo apie šeimos nukentėjimą – prognostinės galimybės asmens tapatinimuisi su savo šeimos istorija. Tuomet, siekiant kontroliuoti išsilavinimo faktorių, antrajame žingsnyje buvo įtrauktas ir universitetinio išsilavinimo kintamasis. Trečiajame žingsnyje į regresijos modelį buvo įtraukti tie pokalbių

12 lentelė. Penkių žingsnių hierarchinės regresijos tapatinimosi su šeimos istorija prognostinių modelių rezultatai

	1 žingsnis			2 žingsnis			3 žingsnis			4 žingsnis			5 žingsnis		
	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β
Šeimos polit. represijų patirtis	0,32	0,06	0,24 ^{***}	0,29	0,06	0,21 ^{***}	0,22	0,06	0,16 ^{***}	0,21	0,06	0,16 ^{***}	0,20	0,05	0,15 ^{***}
Nežinojimas apie šeimos patirtį	-0,04	0,03	-0,06	-0,02	0,03	-0,04	-0,02	0,03	-0,02	-0,01	0,03	-0,02	-0,01	0,03	-0,01
Universitetinis išsilavinimas	-	-	-	1,02	0,28	0,15 ^{***}	0,94	0,27	0,14 ^{***}	0,89	0,27	0,13 ^{**}	0,90	0,27	0,13 ^{***}
Liūdesys	-	-	-	-	-	-	0,41	0,07	0,22 ^{***}	0,42	0,07	0,23 ^{***}	0,37	0,07	0,20 ^{***}
Simboliai, humoras	-	-	-	-	-	-	0,13	0,08	0,07	0,14	0,07	0,07	0,15	0,08	0,08
Stiprybė, pasididžiavimas	-	-	-	-	-	-	0,22	0,08	0,12 ^{**}	0,22	0,08	0,12 ^{**}	0,22	0,08	0,13 ^{**}
Mamos perdėta globa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,11	0,05	-0,08 [*]	-0,13	0,05	-0,10 [*]
Meldimasis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,27	0,09	0,12 ^{**}

Pastaba. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

šeimoje apie sukrečiančius istorinius įvykius būdai, kurie išsiskyrė pirmojoje rezultatų dalyje (buvo reikšmingai dažniau naudojami tyrimo dalyvių, kilusių iš nukentėjusių šeimų), bet tuo pačiu ir buvo reikšmingai susiję su tapatinimosi su šeimos istorija kintamuoju (žr. 3.4. dalyje pateikiama koreliacinė analizė). Tokiu pat principu, ketvirtajame žingsnyje, į regresinę analizę buvo įtrauktas vienas iš tėvų-vaikų ryšio kintamųjų – mamos perdėta globa. Galiausiai penktajame žingsnyje buvo įtrauktas vienas iš tyrimo dalyvių naudojamų įveikos būdų kintamųjų – meldimasis.

Pirmojo hierarchinės regresijos žingsnio rezultatai parodė, kad šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų patirties ir nežinojimo apie tokį šeimos nukentėjimą kintamieji kartu paaiškina tik labai mažą (6%) tapatinimosi su šeimos istorija kintamojo sklaidos dalį, $R^2 = 0,06$; $F(2, 561) = 17,79$; $p < 0,001$. Šiame regresijos modelyje tapatinimasi su šeimos istorija reikšmingai prognozavo šeimos nukentėjimo patirtis, o nežinojimas apie šeimos nukentėjimą statistiškai reikšmingo prognostinio poveikio neturėjo (12 lentelė).

Antrajame žingsnyje, regresijos modelį papildžius universitetinio išsilavinimo kintamuoju, gauti rezultatai parodė, kad šie trys kintamieji kartu paaiškino vis dar pakankamai mažą (8%) tapatinimosi su šeimos istorija kintamojo dispersijos dalį, $R^2 = 0,08$; $F(3, 560) = 16,49$; $p < 0,001$. Įvertinus visų trijų nepriklausomų kintamųjų prognostines galimybes kartu, tapatinimasi su šeimos istorija statistiškai reikšmingai prognozavo tiek šeimos nukentėjimas, tiek tyrimo dalyvių universitetinis išsilavinimas, o nežinojimo apie šeimos nukentėjimą kintamasis neturėjo reikšmingos prognostinės galios (12 lentelė).

Trečiajame žingsnyje, regresijos modelį papildžius trimis kintamaisiais apie pasakojimus šeimoje apie sukrečiančius istorinius įvykius, R^2 įvertis šoktelėjo nuo 0,08 iki 0,16, o tai reiškia, kad visi šie kintamieji kartu paaiškino jau 16% tapatinimosi su savo šeimos istorija dispersijos, $R^2 = 0,16$; $F(6, 557) = 17,76$; $p < 0,001$. Šiame modelyje visi nepriklausomi kintamieji, išskyrus nežinojimą apie šeimos narių nukentėjimą nuo politinių represijų bei simbolių ir humoro vartojimą šeimos pasakojimuose, statistiškai reikšmingai prognozavo

tapatinimąsi su savo šeimos istorija. Vis dėlto, didžiausią prognostinę reikšmę turėjo šeimos pokalbiuose išreiškiamo liūdesio kintamasis (12 lentelė).

Ketvirtajame žingsnyje į regresijos modelį buvo įtraukta retrospektyviai vertinama mamos perdėta globa, patirta vaikystėje. Šio modelio prognostinės tapatinimosi su šeimos istorija galimybės padidėjo iki 17%, $R^2 = 0,17$; $F(7, 556) = 15,95$; $p < 0,001$. Panašiai kaip ir prieš tai buvusiuose žingsniuose, visi kintamieji, išskyrus nežinojimą bei simbolius ir humorą, statistiškai reikšmingai prognozavo tapatinimosi su šeimos istorija įverčius šio tyrimo imtyje. Vėlgi, didžiausią prognostinę galią išlaikė liūdesio komunikacijos pobūdis, o mamos perdėta globa prognozavo mažesnę tapatinimąsi su šeimos istorija (12 lentelė).

Galiausiai penktajame žingsnyje, regresijos modelį papildžius išskirtu tyrimo dalyvių psichologinės sunkumų įveikos būdu – meldimusi –, visi kintamieji kartu paaiškino 18% tapatinimosi su šeimos istorija kintamojo dispersijos, $R^2 = 0,18$; $F(8, 555) = 15,27$; $p < 0,001$. Lygiai taip pat visi nepriklausomi kintamieji, išskyrus nežinojimą bei simbolius ir humorą, statistiškai reikšmingai prognozavo tapatinimąsi su šeimos istorija, o liūdesys šeimos pasakojimuose turėjo didžiausią prognostinę reikšmę (12 lentelė).

13 lentelė. Hierarchinės regresijos žingsnių palyginimas

	R^2	ΔR^2	F	df	p
1 žingsnis	0,06	-	-	-	-
2 žingsnis	0,08	0,02	14,58	1	< 0,001
3 žingsnis	0,16	0,08	17,92	3	< 0,001
4 žingsnis	0,17	0,01	4,49	1	0,034
5 žingsnis	0,18	0,01	8,94	1	0,003

Pastaba. Lentelėje pateikiami pirmojo ir antrojo, antrojo ir trečiojo, trečiojo ir ketvirtojo, bei ketvirtojo ir penktojo žingsnių tarpusavio palyginimai.

Palyginus hierarchinės regresijos žingsnius tarpusavyje paaiškėjo, jog kiekvienas žingsnio modelis statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo prieš tai buvusio (13 lentelė). Vis dėlto, R^2 įverčių skirtumai rodo, kad trečiajame

žingsnyje įvyko didžiausias pokytis, kuomet modelis galėjo paaiškinti jau iki 16% tapatinimosi su šeimos istorija kintamojo dispersijos.

Apibendrinus visus penkis hierarchinės regresijos žingsnius, galima teigti, jog didžiausią prognostinę galią tapatinimuisi su šeimos istorija turėjo liūdesio raiška šeimos pokalbiuose. Kiti trys didžiausią prognostinę reikšmę turėję kintamieji – šeimos narių politinių represijų patirtis, universitetinis tyrimo dalyvių išsilavinimas bei šeimos komunikacijoje juntama stiprybė ir pasididžiavimas.

4. REZULTATŲ APITARIMAS

Lietuvos gyventojų patirtos politinės represijos sovietų okupacijos metu, apėmusios nekaltų gyventojų žudymus, trėmimus, įkalinimus ir kitokią persekiojimą, – tai istorinės traumos, kurių psichologinės pasekmės išgyvenusiems juntamos net ir praėjus ketvirčiui amžiaus po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, o jų atgarsiai paliečia ir vėlesnes kartas (Gailienė, 2008). Psichotraumatologijoje istorinių traumų ilgalaikiai psichologiniai padariniai yra jau gana plačiai tyrinėta, tačiau vis dar aktuali tema. Iki šiol trūksta gilesnio supratimo, kaip istorinių traumų psichologiniai padariniai gali būti perduodami iš kartos į kartą, taip pat mažiau tyrinėtas istorines traumas išgyvenusiųjų ir jų palikuonių psichologinis atsparumas. Labai mažai tyrinėtos tautų, išgyvenusių sovietines politines represijas, patirtys.

Šios disertacijos tyrimu buvo siekta įvertinti šeimos istorinių traumų ilgalaikius padarinius vėlesnių kartų psichologinei savijautai ir psichologinio atsparumo savybėms bendrojoje Lietuvos populiacijoje bei nustatyti veiksnius susijusius su vėlesnių kartų psichologiniu atsparumu ir sudaryti psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelį. Šioje studijoje tyrimo dalyvių imties kvotos buvo sudarytos remiantis Lietuvos visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis (Lietuvos statistikos departamentas, 2013) tam, kad tyrimo dalyvių imties sandara atitiktų Lietuvos gyventojų sudėtį pagal amžiaus grupes, lytį, gyvenamąją vietovę ir išsilavinimą. Kruopščiai surinkti duomenys leidžia pasitikėti gautais tyrimo rezultatais ir daryti svarias išvadas apie Lietuvos gyventojų patirtų istorinių traumų ilgalaikius padarinius vėlesnėms kartoms.

Aptariant gautuosius rezultatus, visų pirma bus aptarti rastieji nukentėjusių nuo sovietinių politinių represijų ir nenukentėjusių šeimų palikuonių skirtumai. Sudarytos tyrimo dalyvių grupės, pagal šeimos istorinių traumų patirtį, tarpusavyje nesiskyrė jokiais demografiniais rodikliais, išskyrus išsilavinimo lygiu. Išsilavinimo faktorius buvo įtrauktas į tolesnę analizę kaip kontrolinis

kintamasis, todėl gauti tyrimo dalyvių grupių skirtumai gali būti laikomi patikimais. Tuomet bus aptariami tyrimo duomenų analizės metu rasti reikšmingi veiksniai, susiję su tarpgeneraciniu istorinių traumų padarinių perdavimu. Galiausiai aptariami sudarytieji psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modeliai bei įvertinti modeliuose išskirto pagrindinio apsauginio veiksnio tarpgeneracinio šeimos istorinių traumų perdavimo procese prognostiniai veiksniai.

4.1. Istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinė savijauta ir psichologinio atsparumo savybės

Disertacijos tyrimo rezultatai parodė, jog asmenys, kilę iš istorines traumas patyrusių šeimų, vidutiniškai per savo gyvenimą patys patyrė reikšmingai daugiau potencialiai traumuojančių įvykių nei tie, kurie šeimos istorinių traumų patirties neturėjo. Įdomu tai, kad šiame tyrime gautas gana didelis per gyvenimą patirtų įvykių kiekis – vidutiniškai iki 4,12 įvykio nukentėjusių šeimų grupėje. Kitame plačiame bendrosios populiacijos tyrime, kuriame buvo apklausta per 800 Lietuvos gyventojų, trauminių įvykių vidurkis buvo 1,60 (Želvienė, 2017), o Vakarų Europos šalyse randamas vidurkis – 1,50 potencialiai traumuojančio įvykio (Darves-Bornoz et al., 2008). Vis dėlto, reikėtų atkreipti dėmesį, jog skirtinguose tyrimuose yra naudojamos skirtingos potencialiai traumuojančių įvykių įvertinimo metodikos, besiremiančios kiek skirtingomis trauminio įvykio sampratomis. Pavyzdžiui, mūsų tyrime naudota *Gyvenimo įvykių klausimyno* LEC metodika apima gana plačiai apibūdinamus teiginius, pvz., „kitas daug streso sukėlęs įvykis ar patyrimas“, kuris visai neapibrėžia konkrečios patirties, arba „eismo įvykis (pavyzdžiui, autoavarija, laivo avarija, traukinio avarija, lėktuvo katastrofa)“, kuris neapibrėžia eismo įvykio rimtumo ir grėsmės sveikatai ar gyvybei (Mažulytė et al., 2014). Šio tyrimo dalyviai, kilę tiek iš nukentėjusių, tiek iš nenukentėjusių šeimų, dažniausiai minėjo patyrę staigią ir netikėtą artimo žmogaus mirtį, eismo įvykį bei kitą daug streso sukėlusį įvykį. Tuo tarpu Želvienės (Želvienė, 2017) atliktame tyrime dažniausi įvykiai buvo

užpuolimas ar apiplėšimas bei rimta autoavarija, o netikėta smurtinė artimojo mirtis buvo minima tik 14,4% tyrimo dalyvių. Kilpatrick su kolegomis (2013), apžvelgdamas su naudojamais diagnostiniais kriterijais susijusius pokyčius trauminių įvykių vertinime, parodė, jog Amerikos psichologų asociacijos Diagnostinio statistinio vadovo (DSM) 4-ajame leidime (DSM-4) naudojama viena iš trauminio įvykio kategorijų „staigi netikėta (nesmurtinė) artimojo mirtis“ yra viena dažniausių kategorijų, kurios nebėra susiaurintoje 5-ojo leidimo DSM-5 trauminio įvykio aprašyme, jame išlieka tik „staigi netikėta smurtinė ar dėl nelaimingo įvykio patirta artimojo mirtis“. Taigi, dėl naudojamos skirtingos potencialiai traumuojančių įvykių sampratos, skirtinguose tyrimuose gali būti gaunami skirtingi rezultatai. Vis dėlto, tai nekeičia mūsų tyrime gauto rezultato, jog nukentėjusių šeimų palikuonys per gyvenimą yra patyrę reikšmingai daugiau trauminių įvykių, nei tie, kurie kilę iš nenukentėjusių šeimų.

Nepaisant dažnesnio potencialiai traumuojančių įvykių kiekio, istorinių traumų paliestų šeimų palikuonys nesiskyrė savo simptomatika nuo palyginamosios grupės. Abejose grupėse asmenų, patenkančių į PTSS rizikos kategoriją buvo apie 6-7%. Toks PTSS paplitimo procentas yra gana aukštas. Antai Bunevičiaus su kolegomis (2014) studijoje pirminės grandies sveikatos priežiūros įstaigose besilankančių Lietuvos gyventojų imtyje PTSS paplitimas buvo 2%, o Darves-Bornoz ir kolegų (2008) epidemiologinėje Vakarų Europos šalių studijoje buvo nustatytas tik 1,1% PTSS paplitimas. Tačiau kitų tyrimų rezultatai nurodo PTSS paveikiant iki 10% populiacijos, priklausomai nuo naudojamų metodikų, o taip pat ir praėjusio laiko po traumos (Kilpatrick et al., 2013). Svarbu atkreipti dėmesį, jog šiame tyrime naudota potrauminės simptomatikos įvertinimo metodika nėra pilnai adaptuota ir neturi Lietuvos populiacijai pritaikytų normų, tad galima kalbėti tik apie tam tikrą galimą PTSS riziką. Pavyzdžiui, Olandijoje Traumos simptomų klausimyno TSQ adaptavimo metu buvo nustatytas kitoks, nei originalo autorių pasiūlytas slenkstinis balas 7 balai vietoje 6 (Dekkers, Olf, & Maring, 2010).

Vis dėlto, vienas pagrindinių šios disertacijos tyrimo tikslų buvo įvertinti galimus ilgalaikius istorinio traumavimo padarinius vėlesnėms kartoms. Potencialiai traumuojančių įvykių ir potrauminių reakcijų analizė parodė, jog nepaisant to, kad nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų palikuonys patys per gyvenimą patiria reikšmingai daugiau įvykių, jų potrauminės reakcijos neišsiskiria nuo bendraamžių be tokios šeimos patirties. Taigi, galime kalbėti apie tam tikrą nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų psichologinį atsparumą, kadangi paprastai mokslinėje literatūroje didesnis per gyvenimą patirtų trauminių įvykių kiekis yra siejamas su labiau išreikštomis potrauminėmis reakcijomis (Darves-Bornoz et al., 2008). Plačios apimties meta-analizių rezultatai bendrosios populiacijos imtyse antrinio traumavimo požymių nuo Holokausto nukentėjusių šeimų vėlesnėms kartoms neranda (Sagi-Schwartz et al., 2008; Van IJzendoorn et al., 2003). Taip pat ir šiame tyrime, nuo sovietinių politinių represijų nukentėjusių šeimų palikuonys neturi antrinio traumavimo padarinių, kuriuos atspindėtų labiau išreikštos PTSS reakcijos.

Dar daugiau, mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad nuo sovietų vykdytų politinių represijų nukentėjusių šeimų palikuonys pasižymėjo reikšmingai geresne savijauta, vertinta pagal PSO-5 indeksą. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, jog buvo gauti gana žemi geros savijautos įverčiai. Pasaulio sveikatos organizacija nurodo, jog žemesnis nei slenkstinis 52-ųjų balų PSO-5 metodikos įvertis gali nurodyti depresijos riziką (World Health Organisation, 1998). Šiame tyrime beveik 40% tyrimo dalyvių iš nukentėjusių šeimų grupės pateko į depresijos rizikos kategoriją (o nenukentėjusių šeimų grupėje tokių asmenų buvo dar daugiau). Kadangi PSO-5 metodika neturi lietuviškų normų, galima kelti prielaidą, jog Lietuvos populiacijoje slenkstinis balas žymintis depresijos riziką gali būti reikšmingai žemesnis. Kitame Lietuvoje atliktame tyrime, kuriame buvo panaudotas PSO-5 instrumentas, į depresijos rizikos grupę pateko tik kiek daugiau nei 22% tyrimo dalyvių (Stroputė, Andruškienė, Raškauskienė, & Bunevičius, 2008). Vis dėlto, reikia pabrėžti, kad minėtu atveju buvo naudota 50-ies, o ne 52-ųjų PSO-5 balų slenkstinė reikšmė, o taip pat buvo tyrinėta pakankamai nedidelė tyrimo dalyvių imtis – 136 dirbantys asmenys nuo 35 iki

60 m. amžiaus. Vis dėlto, panašiai kaip ir su potencialiai traumuojančių per gyvenimą patirtų įvykių vertinimu, tai nekeičia šiame tyrime gauto rezultato, jog nukentėjusių šeimų palikuonys pasižymi reikšmingai geresne savijauta nei tie, kurie kilę iš nenukentėjusių šeimų. Taip pat šio tyrimo dalyviai, kilę iš nukentėjusių šeimų, pasižymėjo ir didesniu subjektyviu laimingumu nei palyginamoji grupė. Taigi, tai, kad istorines traumas išgyvenusių šeimų vėlesnės kartos nepasižymi didesne potraumine simptomatika, nepaisant dažniau patiriamų sukrečiančių įvykių, bet pasižymi labiau išreikšta psichologine gerove ir didesniu subjektyviu laimingumu, rodo iš rezultato perspektyvos vertinamą vėlesnių kartų psichologinį atsparumą.

Šios disertacijos tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad nuo sovietinių politinių represijų nukentėjusių šeimų palikuonys pasižymi labiau išreikštomis psichologinio atsparumo savybėmis. Visų pirma, jie išsiskiria reikšmingai didesniu psichologiniu atsparumu, pagal psichologinio atsparumo kaip asmens savybės skalę RS-14. Nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas kaip savybė apibendrinamai galėtų būti vertinamas kaip vidutinis. Tuo tarpu nenukentėjusių šeimų palikuonys pasižymėjo kiek prastesniu už vidutinį atsparumu. Vėlgi, RS-14 metodika, vertinanti psichologinį atsparumą, neturi adaptuotų lietuviškų normų ir todėl galima kalbėti tik apie sąlygines ribas, nors psichologinio atsparumo įverčių pasiskirstymas Lietuvos populiacijoje yra gana panašus į originalios metodikos autorių pasiūlytą (Mažulytė, 2016). Visi šio tyrimo dalyviai buvo labiau optimistiški nei pesimistiški – LOT-R metodikos įverčių vidurkis buvo kur kas didesnis, nei gautas originalios metodikos autorių tyrimuose 14,33 (Scheier et al., 1994). Palyginimui, šiame tyrime visų tyrimo dalyvių bendras vidurkis buvo 16,56. O taip pat ir ateities viltingumo įverčiai buvo pasislinkę į teigiamą pusę. Vėlgi, šiame tyrime asmenys, kilę iš nukentėjusių šeimų, buvo reikšmingai optimistiškesni ir jiems ateitis atrodė labiau viltinga, nei palyginamosios grupės. Iš šių paminėtų psichologinio atsparumo savybių, optimizmo įverčių skirtumas tyrimo dalyvių grupėse buvo ryškiausias ir turėjęs didžiausią efekto dydį.

Papildoma analizė, atlikta siekiant įvertinti galimą universitetinio aukštojo išsilavinimo kintamojo aiškinamąją galią aptiktiems tyrimo grupių skirtumams, patvirtino, jog gauti nukentėjusių ir nenukentėjusių šeimų palikuonių skirtumai nėra nulemti vien tik dažnesnio universitetinio nukentėjusių šeimų palikuonių išsilavinimo. Kontroliuojant šeimos nukentėjimo faktorių, universitetinio išsilavinimo kintamojo aiškinamoji galia tyrimo dalyvių gerai savijautai bei patirtiems potencialiai traumuojantiems gyvenimo įvykiams apskritai nebuvo reikšminga. Nors universitetinio išsilavinimo faktoriaus aiškinamoji galia buvo reikšminga vertinat tyrimo dalyvių subjektyvų laimingumą, psichologinį atsparumą ir optimizmą, tai nenustelbė reikšmingo šių kintamųjų ir šeimos istorinių traumų patirties kintamojo ryšio.

Taigi, šis tyrimas patvirtino istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų psichologinį atsparumą tiek žvelgiant iš psichologinio atsparumo kaip rezultato taško, tiek ir iš psichologinio atsparumo savybių perspektyvos. Psichologinį atsparumą kaip rezultatą patvirtina nukentėjusių šeimų palikuonių geresnė savijauta bei didesnis subjektyvus laimingumas. O labiau išreikštas psichologinio atsparumo savybes atspindi nukentėjusių šeimų palikuonių aukštesni psichologinio atsparumo skalės balai, didesnis optimizmas bei viltinumas ateities atžvilgiu. Panašiai, kaip ir Holokausto studijų metaanalizėse (Sagi-Schwartz et al., 2008; van IJzendoorn et al., 2003), šiame tyrime nukentėjusiųjų nuo sovietinių politinių represijų šeimų vėlesnių kartų antrinio traumavimo požymių nebuvo pastebėta. Vis dėlto, nepaisant retai ir tik klinikinėse imtyse pasitaikančio antrinio traumavimo, daugelis istorines traumas tyrinėjančių mokslininkų orientuojasi būtent į neigiamas istorinių traumų psichologines pasekmes. Tyrimų, kurie daugiau analizuotų nuo istorinių traumų nukentėjusių šeimų atsparumą labai trūksta. Šioje vietoje galima pakartoti Bonanno (2004) išsakomą kritiką, jog daugelis mokslininkų psichotraumatologijos srityje ignoruoja ar neįvertina psichologinio atsparumo, o koncentruojasi vien tik į psichopatologines reakcijas nepaisant jų retumo. Tokiu būdu esminiai veiksniai užtikrinantys adaptaciją, sėkmingą funkcionavimą lieka iki galo nepažinti. Anot Bonanno ir Mancini (2012), tikėtina, jog pačios

vertingiausios traumų psichologijos teorijos yra tos, kurios apima ne vien rizikos, bet ir apsauginius veiksnius, kadangi psichopatologinės reakcijos ar jų išvengimas yra nulemtas rizikos ir apsauginių veiksnių sąveikos. Giladi ir Bell (2013) teigia, jog psichologinių sunkumų nebuvimas dar nereiškia, kad nėra tarpgeneracinio trauminių padarinių perdavimo, tačiau kaip tik nurodo psichologinio atsparumo ar potrauminio augimo išraišką. Panašiai ir Denham (2008) pabrėžia, jog žmonės labai skirtingai patiria, įprasmina bei perduoda trauminių išgyvenimų padarinius vėlesnėms kartoms, deja, mokslinėje literatūroje labai retai aprašomi alternatyvūs istorinių traumų raiškos būdai ar psichologinio atsparumo reakcijos.

Didesnė nuo istorinių traumų nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų gyvenimo kokybė, pasitenkinimas juo bei optimizmas buvo pastebėtas Shrira su kolegomis (2011) atliktoje studijoje. Autoriai Holokaustą išgyvenusiujų palikuonių didesnį gyvenimo prasmingumo jausmą ir optimizmą aiškina prielaida, jog vėlesniosios kartos galėjo pratęsti savo tėvų siekį gyventi geriau, sėkmingai socialiai integruotis bei pasiekti savo tikslus ir dėl tokio ypatingo vaidmens šeimoje galėjo išsiugdyti minėtas savybes.

Tyrimų, analizuojančių istorinių traumų paliestų šeimų psichologinį atsparumą posovietinėse šalyse, praktiškai nėra. Vienas iš nedaugelio, Kazlauskas ir Želvienė (2015) tyrimas parodė politines represijas išgyvenusių šeimų palikuonių didesnę psichologinę gerovę, kurios aukštesnius įverčius geriau paaiškino šeimos istorinių traumų patirtis nei pačių tyrimo dalyvių trauminiai išgyvenimai. Panašiai ir mūsų tyrime, nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų psichologinė savijauta buvo geresnė, o psichologinio atsparumo savybės labiau išreikštos tų tyrimo dalyvių, kurių šeimos nukentėjo nuo politinių represijų, nepaisant to, kad jie patys patyrė reikšmingai daugiau sukrečiančių išgyvenimų. Kazlauskas ir Želvienė (2015) šeimos istorinių traumų patirties sąsajoms su didesne vėlesnių kartų psichologine gerove suprasti siūlo kelis paaiškinimo būdus, susijusius su socialiniu kontekstu ir pokyčiais po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Pirma, gali būti, jog išgyvenusieji politines

represijas lengviau prisitaikė prie socialinių pokyčių, vykusių po nepriklausomybės atgavimo, kadangi norėjo pradėti naują gyvenimą po ilgų trukdžių sovietų valdymo metais. Tuo tarpu nenukentėjusieji galėjo būti labiau prisitaikę ir geriau funkcionavo prie buvusio režimo ir dėl to galėjo patirti daugiau sunkumų įvykus dideliems socialiniams pokyčiams. Antra, gali būti, jog nukentėjusiųjų indėlio į Lietuvos nepriklausomybę socialinis pripažinimas galėjo prisidėti prie jų psichologinės gerovės dėl ypatingai svarbaus ir gydomąją galią turinčio atstatomojo teisingumo (angl. *reparative justice*) poveikio. Visa tai galėjo sustiprinti visos šeimos atsparumą, o tuo pačiu ir vėlesnių kartų psichologinę gerovę (Kazlauskas & Želvienė, 2015). Mūsų tyrime rastas istorines traumas išgyvenusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas taip pat galėtų būti susijęs su pačios istorinės traumos specifika – sovietinės represijos Lietuvoje bei kitose šalyse buvo vykdomos ne tautiniu ar religiniu pagrindu, tačiau nukreiptos į pačią aktyviausią visuomenės dalį. Visų pirma tai buvo labiausiai išsilavinę, daugiausiai pasiekę, politiškai aktyvūs asmenys, galintys aktyviai priešintis sovietų okupacijai bei tam tikslui sutelkti kitus (Anušauskas, 2005a; Gailienė, 2008; Kuodytė, 2005). Gali būti, jog tokie asmenys turėjo daugiau psichologinių resursų išgyventi represijas ir ši psichologinė stiprybė galėjo vėliau būti perduodama iš kartos į kartą.

Yra žinoma, jog atstatomasis teisingumas – palankios socialinės aplinkybės, patirto traumavimo pripažinimas, paminėjimas, pastangos atlyginti žalą ir atstatyti teisingumą – yra labai svarbus veiksnys, leidžiantis išgyvenusiems istorines traumas lengviau priimti ir susidoroti su patirto traumavimo psichologinėmis pasekmėmis (Danieli, 2009). Socialinis pripažinimas yra vienas iš svarbių faktorių, prognozuojantis išgyvenusiujų potraumines reakcijas ir galimos psichopatologijos trajektorijas, tad gali būti laikomas istorinių traumų apsauginiu veiksniumi (Maercker & Horn, 2013; Maercker, Povilonyte, Lianova, & Pöhlmann, 2009). Pavyzdžiui, Čėčėnijos karo pabėgėlių imtyje didesnis socialinis pripažinimas buvo susijęs su mažiau išreikštais PTSS simptomais (Maercker et al., 2009). Viena vertus, socialinis pripažinimas bei pastangos įvykdyti atstatomąjį teisingumą (oficialiai pripažinti

nukentėjusiųjų statusai ir kt.) po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galėjo prisidėti prie nukentėjusių šeimų gerovės, tačiau svarbu nepamiršti, jog nukentėjusios šeimos sovietinės okupacijos metais ilgą laiką gyveno nepalankiomis socialinėmis aplinkybėmis ir tai galėjo apsunkinti patirto istorinio traumavimo psichologinę įveiką. Todėl atstatomojo teisingumo įtaka Lietuvos nukentėjusių šeimų psichologinei savijautai gali būti nevienareikšmė.

Taigi, nepaisant to, kad Lietuvoje atlikti tyrimai rodo sovietines politines represijas išgyvenusiujų vis dar juntamus ilgalaikius neigiamus padarinius, tokius kaip potrauminio streso reakcijos, disociacijos simptomai, miego sutrikimai bei depresiškumas (Gailienė & Kazlauskas, 2005), o antroji karta išsako tam tikrą neigiamą šeimos istorinių traumų poveikį jų psichologinei sveikatai (Vaskelienė, 2012) bei patiria nemažai PTSS simptomų (Kazlauskas et al., 2017), mūsų tyrimas parodė, jog bendrojoje populiacijoje neigiamų ilgalaikių šeimos istorinių traumų padarinių vėlesnėms kartoms nerandama. Dar daugiau, pastebimas nukentėjusių šeimų palikuonių psichologinis atsparumas – geresnė savijauta, didesnis laimingumas, labiau išreikštos psichologinio atsparumo savybės, optimizmas bei viltinumas.

4.2. Tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo apsauginiai veiksniai

Tyrimo rezultatai parodė, jog nuo politinių represijų nukentėjusių šeimų vėlesnės kartos turi reikšmingai *daugiau tikslių žinių* apie savo šeimos narių istorinių traumų patirtį, nei nenukentėjusių šeimų palikuonys. Tai galėtų būti susiję ir su kitu šio tyrimo gautu rezultatu, kad nukentėjusiose šeimose buvo reikšmingai dažniau kalbama apie sovietų vykdytas politines represijas bei kitus sukrečiančius įvykius Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais Lietuvoje. Apie tai buvo kalbama beveik 85% nukentėjusių šeimų, palyginus su maždaug 56% nenukentėjusių šeimų. Logiška, jog šeimose, kuriose buvo kalbama apie to meto įvykius, palikuoniai sužino ir apie savo šeimos narių išgyvenimus. Svarbu pabrėžti, jog čia kalbama bendrai apie žinojimą – tiek apie tai, ar šeimos nariai

yra nukentėję, tiek apie tai, ar šeimos nariai politinių represijų nepatyrė. Netikslios žinios atspindi tyrimo dalyvių negalėjimą įvardinti, ar šeimos nariai yra nukentėję, ar nenukentėję.

Daugelis neigiamų tarpgeneracinių istorinių traumų padarinių yra siejami su tylos sąmokslu – t. y. vengimu šeimose kalbėti apie skaudžią trauminę patirtį, šeimos paslaptimis (Bar-On et al., 1998; Braga et al., 2012; Liem, 2007; Nagata & Cheng, 2003; Wiseman et al., 2002). Tai, kad Lietuvos populiacinėje imtyje nukentėjusių šeimų palikuonys nurodė reikšmingai daugiau kalbėjimo apie istorines patirtis šeimoje, o taip pat turėjo tikslesnių žinių apie savo šeimos narių politinių represijų patirtis, gali rodyti, jog šiose šeimose paslapčių ir tylos buvo mažiau. Kituose tyrimuose taip pat randama, kad istorines traumas patyrusių šeimų palikuonys, kurių šeimoje buvo atvirai kalbama apie patirtą traumavimą, nepasižymėjo blogesne psichologine savijauta nei šeimos istorinių traumų neturėję asmenys (Wiseman et al., 2002). Remiantis Braga ir kolegų (2012) įžvalgomis, pokalbiai šeimoje apie skaudžias istorines patirtis, taip pat galbūt ir apie šeimos narių nukentėjimą, galėjo padėti nukentėjusių šeimų palikuonims pasiekti tiek psichologinę, tiek biografinę šeimos istorinės traumos integraciją. Tarakeshwar, Hansen, Kochman, Fox ir Sikkema (2006) taip pat teigia, jog pozityvesnės nukentėjusiųjų nuostatos į kalbėjimą ir dalinimąsi savo skaudžia patirtimi yra susijusios su didesniu psichologiniu atsparumu. Anot Cohen, Meek ir Lieberman (2010), Holokaustą išgyvenusiujų psichologinis atsparumas įgalina juos prisiminti praeitį, pasidalinti prasmingomis istorijomis su kitais, suvokti kaip ir kodėl jie išgyveno bei surasti prasmę po tokios neteisingumo patirties.

Kitas labai svarbus šio tyrimo rezultatas – nukentėjusių šeimų palikuonių *tapatinimasis su šeimos istorija* (t. y. noras sužinoti kuo daugiau, pasakojimas apie tai kitiems asmenims ir šeimos istorijos svarba suvokiant save kaip asmenį) buvo taip pat reikšmingai didesnis, nei tyrimo dalyvių kilusių iš nenukentėjusių šeimų. Priešingai nei mūsų tyrime, nemažai kitų mokslinių tyrimų pernelyg didelę identifikaciją su šeimos istorija, nukentėjusiųjų grupe ar etnine bendruomene sieja su grupine viktimizacija ir neigiamomis tarpgeneracinėmis

istorinio traumavimo pasekmėmis (Karenian et al., 2011; Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011). Svarbu atkreipti dėmesį, jog šiame tyrime buvo naudotas naujai sukurtas tapatinimosi su šeimos istorija instrumentas, kadangi Lietuvos gyventojų istorinė traumų patirtis buvo specifinė ir išsiskyrė nuo kitų plačiai tyrinėjamų istorinių traumų – Holokausto ir kitų genocidų. Šiame tyrime naudotas identifikacijos klausimynas buvo nukreiptas konkrečiai į tapatinimąsi su savo šeimos istorija, o ne etnine bendruomene, kadangi sovietinis politinis persekiojimas buvo nukreiptas ne į visą tautą, o į tam tikrą visuomenės dalį. Taigi šio tyrimo rezultatų negalima tiesiogiai prilyginti kitų tyrimų, kuriuose vertinama identifikacija su etnine grupe ar religine bendruomene, rezultatams. Vis dėlto, kiti autoriai mini, jog identifikacija gali apsaugoti nuo neigiamų viktimizacijos pasekmių per tvirtus tarpasmeninius ryšius, gaunamą socialinę paramą ir pačių palikuonių platesnį socialinį aktyvumą, išeinantį iš siauros nukentėjusių grupės vaidmens ribų (Braga et al., 2012; Kiser et al., 2010). Mūsų tyrimo rezultatai rodo, jog nukentėjusių šeimų vėlesnėms kartoms šeimos istorija yra ypatingai svarbi. Tuo pačiu, kadangi tyrime naudotas klausimynas apima teiginius apie tyrimo dalyvių norą kuo daugiau sužinoti apie šeimos istoriją, taip pat pasakoti ir dalintis šia istorija su kitais asmenimis, galima kelti prielaidą, jog šiems asmenims šeimos istorijos naratyvas nėra tiesiog pasyviai perimtas, jie ir patys deda aktyvias pastangas jį puoselėti.

Šeimose naudojamos *komunikacijos* apie trauminius istorinius sovietinio režimo metų įvykius Lietuvoje palyginimas tarp tyrimo dalyvių grupių parodė, jog nukentėjusių šeimų pasakojimuose buvo išreiškiama daugiau liūdesio, naudojama daugiau simbolių ar humoro, taip pat buvo juntama daugiau stiprybės ir pasididžiavimo. Nepaisant dažnesnės liūdesio raiškos, pernelyg emocionalios, kaltinančios ar gąsdinančios komunikacijos, kuri yra siejama su neigiamais tarpgeneraciniais istorinių traumų padariniais (Braga et al., 2012; Lichtman, 1984; Shrira, 2016; Wiseman et al., 2006), šiame tyrime nukentėjusių šeimų tyrimo dalyvių grupėje nebuvo rasta. Simbolių ar humoro naudojimas, o taip pat stiprybės bei pasididžiavimo jausmas šeimų pasakojimuose galėtų reikšti tai, kad

nukentėjusių šeimos narių patirtys buvo psichologiškai perdirbtos ir integruotos į nuoseklų gyvenimo naratyvą (Canham et al., 2016). Anot Braga ir kitų (2012), psichologinis atsparumas gali būti iš kartos į kartą perduodamas per atvirą, šiltą komunikaciją bei asmeninių patirčių pasakojimus, kuriuose humoras yra pasitelkiamas kaip simbolinis resursas. Dažnesnės liūdesio raiškos pasakojimuose sąsają su šeimos istorinių traumų patirtimi paaiškinti sunkiau. Gebėjimas liūdėti, prisiliesti prie liūdesio ar būti atviram liūdesiui galėtų rodyti traumos perdirbimo procesą, tad ir dažnesnė liūdesio raiška šeimos pasakojimuose galėtų būti siejama su gijimo procesu, vykstančiu šeimos komunikacijoje (Kiser et al., 2010), arba galėtų taip pat reprezentuoti perdirbtą psichologinę traumą. Pavyzdžiui, viename iš moksliniais įrodymais pagrįstų veiksmingų psichoterapinių metodų, skirtų kenčiantiems nuo PTSS simptomų nurodoma, jog terapijos metu sėkmingai perdirbus trauminę patirtį, klientai kalba apie tapimą „liūdnesniu, bet išmintingesniu“ (Gersons & Schnyder, 2013).

Mūsų tyrimo rezultatuose išryškėjo nuo politinių represijų nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų retrospektyviai vertinama rečiau vaikystėje patirta mamos perdėta globa bei didesnis tėvo rūpestingumas. Būtent šie du tėvų-vaikų santykių aspektai išsiskyrė palyginus tyrimo dalyvių grupes. Taigi, šiame tyrime taip pat nebuvo pastebėta nukentėjusių šeimų labiau sutrikdytų tėvų-vaikų ryšių, kurie siejami su tarpgeneracinio istorinių traumų neigiamų padarinių perdavimo procesu (Fossion et al., 2015; Han, 2005; Kaitz et al., 2009; Weingarten, 2004). Nors Schwerdtfeger su kolegomis (2013) akcentuoto dažniau mamos naudojamo autoritarinio auklėjimo stiliaus, siejamo su vaikų psichologiniais sunkumais, šiame tyrime nebuvo pastebėta, išryškėjo nukentėjusiose šeimose rečiau naudojama mamos perdėta globa. Tėvų perdėta globa vaikystėje yra laikoma vienu iš psichosocialinės raidos rizikos veiksnių, o kuomet jos patiriama mažiau – vaikai yra paskatinami sveikesnei asmenybės raidai (Parker, 1983). Anot Field ir kolegų (Field et al., 2011) mamos perdėta globa yra svarbus veiksnys medijuojantis tėvų trauminės simptomatikos ir vaikų depresiškumo bei nerimo simptomų ryšį. Taigi, šiame tyrime nukentėjusių šeimų rečiau naudojama mamos perdėta globa gali sietis su palikuonių didesniu psichologiniu atsparumu

ir geresne savijauta. Prie to gali prisidėti ir tyrimo dalyvių iš nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų grupės nurodomas didesnis tėvo rūpestingumas. Ir kituose moksliniuose tyrimuose pastebima, kad didesnis tėvų rūpestingumas, rodoma šiluma ir palaikymas prisideda prie vaikų geresnės psichinės sveikatos, jų didesnės vidinės darnos (Han, 2005; Punamäki et al., 2011).

Galiausiai nukentėjusių ir nenukentėjusių šeimų tyrimo grupių palyginimas išryškino tam tikrų naudojamų psichologinės sunkumų įveikos būdų skirtumus. Asmenys, kilę iš politines represijas patyrusių šeimų, reikšmingai dažniau kreipiasi į šeimos narius ar draugus pagalbos, kuomet jiems būna sunku, o tai pat dažniau meldžiasi. Vėlgi, šiame tyrime nebuvo pastebėta neadaptivių ar vengiančių psichologinės sunkumų įveikos būdų, kuriuos dažniau naudotų nukentėjusių šeimų palikuonys (Giladi & Bell, 2013; Wu, 2011) – tyrimo dalyviai iš nukentėjusių šeimų nesiskyrė nuo kontrolinės grupės pagal tai, kaip dažnai jie vartoja alkoholį kaip sunkių jausmų ar minčių sumažinimo priemonę, įvairius medikamentus (antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus), kaip dažnai jiems kyla mintys apie savižudybę, kaip dažnai išitraukia į darbą ar kitą veiklą, kad nukreiptų mintis nuo sunkumų. Tai atitinka ir kitus šio tyrimo rezultatus, kad nuo politinių represijų nukentėjusių šeimų vėlesnės kartos neturėjo antrinio traumavimo požymių. O dažnesnis šios tyrimo dalyvių grupės kreipimasis į šeimos narius ar draugus pagalbos atitinka mokslinę literatūrą, kurioje šeimoje naudojami adaptiviūs psichologinės sunkumų įveikos būdai, tokie kaip socialinio palaikymo priėmimas, sustiprina visos šeimos psichologinį atsparumą ir turi teigiamą poveikį vėlesnėms kartoms (Wu, 2011). Socialinė parama yra plačiai pripažįstama turinti apsauginį efektą trauminio patyrimo akivaizdoje (Flannery, 1990), tad aktyvus kreipimasis šios paramos į artimiausius žmones gali būti siejamas su psichologiniu atsparumu.

Polinkis kreiptis į šeimos narius ar draugus, kai sunku, arba dažnesnis meldimasis ankstesniuose tyrimuose buvo pastebėtas ir pačių nukentėjusių nuo politinių represijų grupėje. Kazlauskio (2006) tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių dažniausiai taikyti įveikos būdai buvo

tikėjimas Dievu (72% visų nukentėjusiųjų), šeimos ir artimųjų parama (62%) bei dvasinė stiprybė (56%). Be to, net 78% tiriamųjų nurodė, kad trauminio patyrimo metu įgijo naujų įveikos būdų, kurie padėjo ir tebepadeda, susidūrus su sunkumais. Vaskelienės (2012) atliktame kokybiniame tyrime nukentėjusiųjų nuo okupacinių režimų antroji karta taip pat įvardina, jog jų tėvams išgyventi padėjo socialinė parama bei tikėjimas Dievu. Lietuvos politinių kalinių bei tremtinių vaikai taip pat įvardino perėmę vertybes bei tvirtą charakterį iš savo tėvų, o tai galėjo turėti įtakos jų psichologinės sunkumų įveikos būdų susiformavimui. Kazlauskas ir Želvienė (2015) šeimos istorinių traumų patirties pozityvų poveikį vėlesnėms kartoms sieja su tuo, kaip šeimos subjektyviai suvokia išgyventas politines represijas – tai gali padėti veiksmingiau susidoroti su stresu vėlesniame gyvenime ir padidinti šeimų atsparumą. Taigi, galima kelti prielaidą, jog šios, ypač sunkiu laikotarpiu išbandytos ir pasiteisinusios, sunkumų psichologinės įveikos strategijos galėjo būti perduodamos iš kartos į kartą nukentėjusiųjų šeimose ir taip prisidėti prie palikuonių psichologinio atsparumo.

Vėlgi, papildoma analizė, atlikta siekiant įvertinti galimą universitetinio aukštojo išsilavinimo faktoriaus aiškinamąją galią aptiktiems tyrimo grupių skirtumams, patvirtino, jog gauti nukentėjusių ir nenukentėjusių šeimų palikuonių skirtumai nėra nulemti vien tik dažniau pasitaikančio universitetinio nukentėjusių šeimų palikuonių išsilavinimo. Kontroliuojant šeimos nukentėjimo faktorių, universitetinio išsilavinimo aiškinamoji galia tyrimo dalyvių retrospektyviai vertinamam tėvo rūpestingumui, šeimos komunikacijoje naudojamiems simboliams ar humorui ir tyrimo dalyvių meldimosi dažniui apskritai nebuvo reikšminga. Tiek universitetinio išsilavinimo, tiek šeimos istorinių traumų patirties faktorių aiškinamoji galia buvo reikšminga tyrimo dalyvių tikslesnėms žinioms apie šeimos narių nukentėjimo patirtį, tapatinimuisi su šeimos istorija, liūdesio bei stiprybės ir pasididžiavimo raiškai šeimos pasakojimuose apie skaudžius istorinius įvykius. Retrospektyviai vertinamos mamos perdėtos globos atveju buvo rasta universitetinio išsilavinimo ir šeimos politinių represijų patirties faktorių tarpusavio sąveika – nukentėjusių šeimų

grupėje išsilavinimo faktoriaus aiškinamoji galia mažėjo. Taigi, galima pasikliauti gautais rezultatais ir laikyti išskirtus tyrimo kintamuosius reikšmingais tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo apsauginiais bei rizikos veiksniais Lietuvos bendrojoje populiacijoje.

4.3. Psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelis

Žvelgiant į išskirtų tarpgeneracinio perdavimo rizikos bei apsauginių veiksnių skirtumų tarp grupių efekto dydžius, matyti, jog iš visų labiausiai reikšmingas yra tapatinimosi su šeimos istorija veiksnys. Pagrindinių tyrimo kintamųjų tarpusavio ryšių analizė taip pat parodė, kad būtent *tapatinimasis su šeimos istorija* galėtų būti pagrindinis tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo apsauginis veiksnys, kadangi yra susijęs su beveik visais tyrimo dalyvių psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamaisiais, o taip pat su dauguma kitų šeimos traumuojančios istorijos psichologinių padarinių perdavimo vėlesnėms kartoms rizikos bei apsauginių veiksnių. Tapatinimasis su šeimos istorija turėjo stipriausią ryšį su šeimos narių politinių represijų patirties kiekiu šeimoje – gautas aukščiausias koreliacijos koeficientas, palyginus su kitais išskirtais tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo apsauginiais veiksniais.

Taigi, remiantis atlikta analize, buvo sudarytas psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelis, kuriame šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų patirtis ir nežinojimas apie tokį nukentėjimą suprantami, kaip rizikos veiksniai, pagrindinis tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo apsauginis veiksnys yra tapatinimasis su šeimos istorija, o latentiniai psichologinės savijautos (geros savijautos ir subjektyvaus laimingumo) ir psichologinio atsparumo savybių (atsparumo, optimizmo ir ateities viltigumo) kintamieji yra suprantami, kaip tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo pasekmės. Struktūrinių lygčių modelio analizė patvirtino gerą modelio tinkamumą stebimiems tyrimo

duomenims. Visi modelyje numatyti ryšiai tarp kintamųjų buvo statistiškai reikšmingi. Kaip ir tikėtasi, tapatinimasis su šeimos istorija buvo tiesiogiai teigiamai susijęs su šeimos narių politinių represijų patirtimi ir neigiamai – su nežinojimu apie tokią šeimos narių patirtį. Savo ruožtu, didesnis tapatinimasis su šeimos istorija reikšmingai prognozavo labiau išreikštas psichologinio atsparumo savybes, kurios buvo ypatingai tampriai susijusios su geresne psichologine savijauta. Tačiau tapatinimosi su šeimos istorija tiesioginis prognostinis ryšys su tyrimo dalyvių psichologine savijauta buvo neigiamas. Šis rezultatas buvo netikėtas, kadangi atsiskleidė tik modeliavimo metu, vienu metu vertinant visas teoriškai numatytas prognostines kryptis.

Aptiktas negatyvus tapatinimosi su šeimos istorija ir psichologinės savijautos ryšys galėtų būti sulyginamas su kitų mokslinių tyrimų randama identifikacijos su nukentėjusiųjų grupe ar etnine bendruomene sąsaja su neigiamais tarpgeneracinio istorinio traumavimo padariniais (Karenian et al., 2011; Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011). Vis dėlto modelyje aptinkama tapatinimosi su šeimos istorija teigiama sąsaja su psichologinio atsparumo savybėmis, kurios šiame modelyje praktiškai ir nulemia psichologinę savijautą, rodo esant netiesioginiam pozityviam tapatinimosi su šeimos istorija ir psichologinės savijautos ryšiui. Taigi, psichologinio atsparumo savybės šiame modelyje atlieka amortizuojančią funkciją. Vienas iš galimų paaiškinimų galėtų būti kitų mokslinių studijų autorių minima identifikacijos apsauginė funkcija per tvirtus tarpasmeninius ryšius, gaunamą socialinę paramą ir pačių palikuonių platesnį socialinį aktyvumą, išeinantį iš siauros nukentėjusiųjų grupės vaidmens ribų (Braga et al., 2012; Kiser et al., 2010), kurie savo ruožtu galėtų sustiprinti vėlesnių kartų psichologinį atsparumą, optimizmą ar suteikti gyvenimo prasmingumo jausmą ir tuo būdu prisidėtų prie geresnės psichologinės savijautos.

Kol kas nėra bendrai priimto mokslininkų visuotinio sutarimo kaip ir kokią poveikį asmens psichologinei savijautai ar atsparumui gali turėti identifikacija su nukentėjusiųjų grupe. Bernard, Whittles, Kertz ir Burke (2015) aiškina, kad

tapatumo ir trauminių padarinių ryšys gali būti susijęs su tuo, koks įvykis – pozityvus ar negatyvus – pasirenkamas kaip centrinė identiteto formavimosi figūra. Tokiu būdu, jei nukentėjusių nuo sovietinių politinių represijų šeimų palikuonys centrine figūra pasirinko teigiamą įvykį, pavyzdžiui, tai, kad šeimos nariai kovojo dėl Lietuvos nepriklausomybės, ar kad sugebėjo išgyventi ypatingai sudėtingas tremties sąlygas, tapatinimasis su šeimos istorija gali sustiprinti jų psichologinį atsparumą.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad šiame tyrime identifikacija siejama ne su plačia etnine grupe ar religine bendruomene, kaip kituose istorinių traumų tyrimuose (Braga et al., 2012; Karenian et al., 2011; Kiser et al., 2010; Perlstein & Motta, 2012; Rowland-Klein & Dunlop, 1998; Wohl & Van Bavel, 2011), bet su siauru savo šeimos ratu – kiek asmuo tapatinasi su savo šeimos istorija. Tad galima kelti prielaidą, jog psichologinio atsparumo šeimos istorinių traumų padariniams procese ypatingai didelė yra šeimos svarba. Fossion su kolegomis (2014) parodė, kad vaikų turintys Holokaustą išgyvenusieji pasižymėjo didesniu psichologiniu atsparumu nei tie išgyvenusieji, kurie vaikų neturi. Holokaustą išgyvenusiųjų kokybiniai tyrimai nurodo nukentėjusiųjų išgyventos trauminės patirties įprasminimą per siekį atstatyti šeimą, perduoti vertybes, prisidėti prie bendruomenės kūrimo ir jaunesniųjų kartų ugdymo (Canham et al., 2016; Cohen et al., 2010). Gali būti, kad toks ypatingas šeimos vaidmens suvokimas yra taip pat perduotas iš kartos į kartą. Pavyzdžiui, istorines traumas patyrusių šeimų vėlesnių kartų atsparumą aprašantys autoriai mini palikuonių prosocialų elgesį, perimtas vertybes, brandos jausmą, pareigą ir toliau šviesti žmones apie istorines traumas, aktyvų dalyvavimą politiniame gyvenime (Chaitin, 2000; Karenian et al., 2011; Lazar et al., 2008; Lupu & Peisakhin, 2016; Major, 1996). Tapatinimasis su šeimos istorija taip pat gali būti suprantamas kaip šeimos istorijos naratyvas. Anot Kiser su kolegomis (2010), šeimos trauminių išgyvenimų istorijos gali padėti sustiprinti tiek asmeninį, tiek visos šeimos identitetą. Nemažai autorių pabrėžia neigiamus nutildyto, nepilno fragmentuoto ir nenuoseklus šeimos istorijos naratyvo padarinius psichologinei gerovei (Crawford, 2013; Goodkind, Hess, Gorman, & Parker, 2012) ir vėlesnių kartų

poreikį konstruoti nuoseklų šeimos istorijos naratyvą siekiant psichologinio atsparumo ir gerovės (Denham, 2008; Stein, 2009).

Mūsų tyrime, siekiant įvertinti galimą *universitetinio aukštojo išsilavinimo* faktoriaus svarbą sudarytam psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modeliui, buvo atlikta papildoma struktūrinių lygčių modelio analizė. Į antrąjį modelį buvo įtrauktas universitetinio išsilavinimo kintamasis, kurio tiesioginės prognostinės kryptys buvo numatytos į abu latentinius psichologinės savijautos ir psichologinio atsparumo savybių kintamuosius bei nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimą kintamąjį, o patį išsilavinimo faktorių tiesiogiai prognozavo šeimos narių politinių represijų patirtis. Gauti struktūrinių lygčių analizės rezultatai parodė, kad įvedus papildomą kintamąjį, visi prieš tai buvę kintamųjų ryšiai nepakito ir išliko tiek pat ar labai panašiai reikšmingi. Abu modeliai panašiai gerai paaiškino stebimus duomenis. Taigi, galima daryti išvadą, jog universitetinio išsilavinimo faktorius neužgožia tapatinimosi su šeimos istorija veiksnio svarbos tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procese.

Universitetinis išsilavinimas taip pat galėtų būti laikomas dar vienu apsauginiu veiksniu mūsų sudarytame psichologinio atsparumo šeimos istorinių traumų padariniams modelyje. Aukštesnis sovietines politines represijas išgyvenusiujų išsilavinimas sutinkamas ir anksčiau Lietuvoje vykdytose tikslinėse studijose. Kazlausko (2006) plataus masto tremtinių ir politinių kalinių tyrime asmenų su aukštuoju išsilavinimu buvo 15%, kuomet, pagal atitinkamus tuometinius Lietuvos statistikos departamento duomenis, tokio amžiaus (70 m.) Lietuvos gyventojų su aukštuoju išsilavinimu buvo tik 8%. Vėlesnis tęstinis Vaskelienės (2012) tyrimas, sulyginęs šių asmenų ir jų vaikų duomenis, parodė, jog represuotojų antroje kartoje asmenų su aukštuoju išsilavinimu buvo net 54%. Pagal atitinkamus Lietuvos statistikos departamento duomenis, tokio amžiaus (40-60 m.) asmenų populiacijoje yra per pus mažiau – 24% (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Ir kitų šalių sovietinių represijų tyrimuose išgyvenusieji tyrimo dalyviai yra aukšto išsilavinimo. Pavyzdžiui, Rumunijoje

sovietinių politinių represijų psichologinių padarinių tyrime asmenų su aukštuoju išsilavinimu buvo net 58% (Bichescu et al., 2005). Panašiai ir Estijos politinių kalinių tyrime, asmenų su aukštuoju išsilavinimu buvo 55% (Rebassoo, 2008). Viena vertus, sovietinis režimas taikėsi būtent į intelektualiausius asmenis, kita vertus buvo ištremta ir įkalinta daug jaunimo paskutinėse gimnazijos klasėse arba pirmuose universiteto studijų kursuose (Anušauskas, 2005a; Gailienė, 2008; Kuodytė, 2005). Anot Kazlausko (2006), gali būti, jog istorines traumas išgyvenusieji pasižymėjo aukšta motyvacija mokytis ir užbaigti mokslus, grįžus iš tremties ar įkalinimo lageryje. Taip pat gali būti, jog aukštesnio intelekto asmenys geriau prisitaikė ir išgyveno politinių represijų sunkumus, kadangi aukštesnio išsilavinimo lygis susijęs su geresne savijauta (Kazlauskas, 2006). Išsilavinimo ir žinių siekimas gali būti viena iš nukentėjusių šeimų vertybių, perduodama iš kartos į kartą ir taip prisidedančia prie vėlesnių kartų didesnio psichologinio atsparumo.

Galiausiai, šiame tyrime, siekiant geriau suprasti kitų veiksnių, susijusių su tarpgeneraciniu istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimu, svarbą tapatinimuisi su šeimos istorija, buvo atlikta hierarchinė regresinė analizė. Jos rezultatai atskleidė visuose žingsniuose, prognostinį modelį vis papildant naujais kintamaisiais, išliekančią reikšmingą šeimos narių politinių represijų patirties ir universitetinio išsilavinimo reikšmę tapatinimuisi su šeimos istorija. Netikėtas šio tyrimo rezultatas yra tai, kad didžiausią prognostinę galią tapatinimuisi su šeimos istorija pasirodė turinti liūdesio raiška šeimos pasakojimuose apie skaudžius istorinius įvykius. Galbūt liūdesio raišką siejant su šeimos komunikacijoje vykstančiu gijimo procesu (Gersons & Schnyder, 2013; Kiser et al., 2010) galima kalbėti apie tapatinimosi su šeimos istorija, kaip nuoseklus šeimos naratyvo, formavimąsi. Vis dėlto, šį gautą rezultatą kol kas sunku paaiškinti, todėl yra reikalingi išsamesni ateities tyrimai.

4.4. Tyrimo ribotumai ir gairės tolesniems tyrimams

Nepaisant šio tyrimo neabejotinos reikšmės prisidedant prie geresnio Lietuvos gyventojų istorinių traumų patirties padarinių vėlesnėms kartoms supratimo, svarbu aptarti tyrimo ribotumus bei nubrėžti gaires tolesniems tyrimams. Visų pirma, lyginant tyrimo dalyvių grupes, pagal šeimos nukentėjimo nuo politinių represijų patirtį, daugumos išryškėjusių skirtumų efekto dydžiai buvo labai nedideli. Vis dėlto, reikia pabrėžti, kad tarpgeneracinis istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimas yra sudėtingas reiškinys, apimantis daugelį veiksnių ir turintis poveikį daugeliui vėlesnių kartų gyvenimo sričių. Taigi, tyrinėjant bendrąją populiaciją, o ne klinikinės imtis, galima tikėtis subtilių, tačiau vis tiek reikšmingų skirtumų.

Antra, šiame tyrime analizuojant šeimos nukentėjimo nuo sovietinių politinių represijų patirtis buvo renkama ne oficiali faktinė informacija, bet tyrimo dalyvių žinios apie jų tėvų ir senelių patirtis. Šeimos istorinių traumų vertinimui įtakos galėjo turėti ir subjektyvus supratimas, pavyzdžiui, tuomet kai buvo prašoma įvertinti kitokį, nei tremtis ar politinis kalinimas, nukentėjimo pobūdį. Tolesni tyrimai galėtų į analizę įtraukti ir surinktą oficialią faktinę informaciją, tačiau galima laikytis prielaidos, jog būtent vėlesnių kartų turimos žinios atspindi tarpgeneracinius istorinių traumų psichologinius padarinius. Tikėtina, jog mūsų tyrime išskirtas pagrindinis apsauginis veiksnys – tapatinimasis su šeimos istorija – yra kur kas labiau susijęs su turimomis, o ne faktinėmis žiniomis apie savo šeimos narių nukentėjimą, kadangi šį veiksnį iš dalies apibūdinome per tyrimo dalyvių norą sužinoti kuo daugiau apie savo šeimos istoriją bei pasakoti apie ją kitiems.

Trečia, dėl specifinio Lietuvos gyventojų traumavimo, negalint pritaikyti kituose tyrimuose naudojamų identifikacijos su etnine grupe ar religine bendruomene instrumentų, šiam tyrimui buvo sukurtas specialus tapatinimosi su šeimos istorija klausimynas. Siekiant geriau suprasti galimus specifinius istorinių traumų padarinius Lietuvos gyventojams ir šeimos istorijos svarbą, reikalinga atlikti daugiau tyrimų kitose populiacijose, turinčiose panašią

istorinių traumų patirtį, pavyzdžiui, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir kitose posovietinėse valstybėse.

Ketvirta, neturint ilgalaikio skirtingų kartų šeimos narių stebėjimo duomenų, nėra įmanoma tiesiogiai stebėti tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo proceso. Todėl šiame tyrime aprašomas tarpgeneracinis perdavimas yra paremtas stebimais padariniais ir prielaidomis apie patį procesą. Tolimesni tyrimai galėtų pasitelkti ilgalaikio stebėjimo duomenis, tačiau tokio pobūdžio bendrosios populiacijos, o ne klinikinių ar specifinių imčių tyrimai pareikalautų nepaprastai didelių resursų.

Penkta, šio tyrimo metu gautas netikėtas liūdesio raiškos šeimų pasakojimuose apie skaudžius istorinius įvykius bei to meto žmonių patirtis pozityvios prognostinės reikšmės vėlesnių kartų tapatinimuisi su šeimos istorija rezultatas. Norint geriau suprasti ir paaiškinti šį sąryšį, reikalinga atlikti daugiau išsamių nukentėjusių šeimų komunikacijos tyrimų, galbūt pasitelkiant kokybinius duomenų rinkimo ir analizės metodus.

Galiausiai, siekiant psichotraumatologijos srityje geriau suprasti istorinių traumų padarinius, reikalinga atlikti daugiau mokslinių tyrimų besiorientuojančių į istorinių traumų paliestų šeimų psichologinį atsparumą ir jį lemiančius veiksnius. Psichologinį atsparumą analizuojantys bendrosios populiacijos tyrimai gali turėti ne mažesnę praktinę reikšmę nei klinikinės imties analizės, siekiant geriau suprasti psichopatologinių reakcijų raišką bei trajektorijas ir formuojant prevencines kryptis.

4.5. Apibendrinimas

Šis tyrimas – vienas pirmųjų tokio pobūdžio tyrimų Lietuvoje ir kitose posovietinėse šalyse, patyrusiose specifines istorines traumas, kuomet sovietų politinės represijos buvo vykdytos ne tautiniu pagrindu, bet nukreiptos prieš reikšmingą populiacijos dalį – pačius aktyviausius visuomenės veikėjus, galėjusius labiausiai priešintis okupacijai ir tam telkti kitus (Anušauskas, 2005a;

Gailienė, 2008; Kuodytė, 2005). Tyrimas, kuriame pasitelkta kruopščiai surinkta bendrosios populiacijos imtis bei atlikta plati duomenų analizė, kartu vertinant daugelį galimų tarpgeneracinio traumų psichologinių padarinių perdavimo veiksnių, leido geriau suprasti Lietuvos gyventojų patirtų sovietinių politinių represijų psichologinius padarinius vėlesnėms kartoms.

Nepaisant to, kad sovietines represijas išgyvenusieji Lietuvos gyventojai iki šiol jaučia ilgalaikius neigiamus istorinio traumavimo padarinius (Kazlauskas, 2006), o jų vaikai pastebi tam tikrą šeimos istorinių traumų patirties neigiamą poveikį jų pačių psichologinei sveikatai (Vaskelienė, 2012), mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad bendrojoje populiacijoje neigiamų šeimos istorinių traumų padarinių vėlesnėms kartoms nerandama. Atvirkščiai, pastebimas nukentėjusių šeimų vėlesnių kartų psichologinis atsparumas – geresnė savijauta, didesnis laimingumas, labiau išreikštos psichologinis atsparumo savybės, optimizmas bei viltigumas, palyginus su asmenimis, kurių šeimoje nėra sovietinių politinių represijų patirties.

Daugelį tarpgeneracinio istorinių traumų padarinių perdavimo veiksnių įtraukianti analizė atskleidė ypatingą asmens tapatinimosi su savo šeimos istorija reikšmę. Tą patvirtino ir sudaryto struktūrinių lygčių modelio, kuriame psichologinio atsparumo šeimos istorinių traumų padariniams procese tapatinimasis su šeimos istorija yra pagrindinis apsauginis veiksnys, tinkamumas stebėtiems duomenims. Savo ruožtu, pats reikšmingiausias tapatinimosi su šeimos istorija prognostinis veiksnys pasirodė esanti liūdesio emocijos raiška šeimų pasakojimuose apie istorines traumas.

Taigi, šio tyrimo rezultatai patvirtina sovietines politines represijas išgyvenusių šeimų vėlesnių kartų psichologinį atsparumą bendrojoje Lietuvos populiacijoje bei pabrėžia ypatingą tapatinimosi su šeimos istorija vaidmenį.

IŠVADOS

1. Istorines traumas (t. y. sovietines politines represijas) išgyvenusių šeimų vėlesnės kartos nuo tokios patirties neturinčių asmenų nesiskiria potrauminio streso sutrikimo reakcijomis, bet pasižymi geresne savijauta, laimingumu bei labiau išreikštomis psichologinio atsparumo savybėmis, optimizmu ir viltingumu.
2. Reikšmingi apsauginiai veiksniai, dalyvaujantys tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo procese Lietuvos populiacijoje, yra šie: turimos tikslesnės žinios apie šeimos narių nukentėjimo nuo sovietinių politinių represijų patirtis; didesnis tapatinimasis su šeimos istorija; šeimos pasakojimuose apie skaudžius istorinius įvykius dažniau reiškiamas liūdesys, naudojami simboliai ar humoras bei juntama stiprybė ir pasididžiavimas; retrospektyviai vertinama vaikystėje rečiau patirta mamos perdėta globa ir dažniau patirtas tėvo rūpestingumas; dažnesnis kreipimasis į šeimos narius ar draugus pagalbos, kai sunku bei meldimasis.
3. Sudarytas ir patvirtintas psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams modelis, kuriame:
 - a. Pagrindinis tarpgeneracinio istorinių traumų psichologinių padarinių perdavimo apsauginis veiksnys yra tapatinimasis su šeimos istorija;
 - b. Šeimos narių politinių represijų patirtis prognozuoja didesnę tapatinimąsi su šeimos istorija, o netikslios žinios apie šeimos narių nukentėjimą – mažesnę;
 - c. Tapatinimasis su šeimos istorija tiesiogiai prognozuoja labiau išreikštas psichologinio atsparumo savybes, optimizmą bei viltingumą, bet prastesnę psichologinę savijautą (gerovę ir subjektyvų laimingumą). Tapatinimosi su šeimos istorija pozityvi

sąsaja su vėlesnių kartų geresne psichologine savijauta yra tik netiesioginė – per psichologinio atsparumo savybes.

- d. Universitetinio išsilavinimo faktorius sudarytame papildomame modelyje nekeičia aprašytų prognostinių krypčių, tačiau taip pat gali būti vertinamas kaip papildomas apsauginis veiksnys psichologinio atsparumo proceso šeimos istorinių traumų padariniams.
4. Tapatinimasi su šeimos istorija prognozuojantys veiksniai apima: didesnę šeimos narių politinių represijų patirčių mastą; universitetinį išsilavinimą; dažnesnę liūdesio bei stiprybės ir pasididžiavimo raišką šeimos pasakojimuose apie skaudžius istorinius įvykius; retrospektyviai vertinamą retesnę mamos perdėtą globą; meldimosi dažnumą. Vertinant visus veiksnius kartu, reikšmingiausias tapatinimosi su šeimos istorija prognostinis veiksnys yra liūdesio raiška šeimos pasakojimuose apie istorines traumas.

LITERATŪRA

- Abiola, T., & Udofia, O. (2011). Psychometric assessment of the Wagnild and Young's resilience scale in Kano, Nigeria. *BMC Research Notes*, 4(1), 509. <http://doi.org/10.1186/1756-0500-4-509>
- Aburn, G., Gott, M., & Hoare, K. (2016). What is resilience? An Integrative Review of the empirical literature. *Journal of Advanced Nursing*, 72(5), 980–1000. <http://doi.org/10.1111/jan.12888>
- Agaibi, C. E., & Wilson, J. P. (2005). Trauma, PTSD, and Resilience. *Trauma, Violence, & Abuse*, 6(3), 195–216. <http://doi.org/10.1177/1524838005277438>
- Ai, A. L., Tice, T. N., Whitsett, D. D., Ishisaka, T., & Chim, M. (2007). Posttraumatic symptoms and growth of Kosovar war refugees: The influence of hope and cognitive coping. *Journal of Positive Psychology*, 2(1), 55–65. <http://doi.org/10.1080/17439760601069341>
- Anušauskas, A. (2005a). Sovietinis teroras. Pirmieji trėmimai. In A. Anušauskas, A. Bubnys, D. Kuodytė, A. Jakubčionis, V. Tininis, & L. Truska (Eds.), *Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija* (pp. 132–142). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Anušauskas, A. (2005b). Teroras (1944-1953 m.). In A. Anušauskas, A. Bubnys, D. Kuodytė, A. Jakubčionis, V. Tininis, & L. Truska (Eds.), *Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija* (pp. 283–305). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Bar-On, D., Eland, J., Kleber, R. J., Krell, R., Moore, Y., Sagi, A., ... van IJzendoorn, M. H. (1998). Multigenerational Perspectives on Coping with the Holocaust Experience: An Attachment Perspective for Understanding the Developmental Sequelae of Trauma across Generations. *International Journal of Behavioral Development*, 22(2), 315–338. <http://doi.org/10.1080/016502598384397>
- Baranowsky, A. B., Young, M., Johnson-Douglas, S., Williams-Keeler, L., & McCarrey, M. (1998). PTSD transmission: A review of secondary

- traumatization in Holocaust survivor families. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 39(4), 247–256. <http://doi.org/10.1037/h0086816>
- Barber, B. K. (2013). Annual research review: The experience of youth with political conflict - Challenging notions of resilience and encouraging research refinement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 54(4), 461–473. <http://doi.org/10.1111/jcpp.12056>
- Barel, E., Van IJzendoorn, M. H., Sagi-Schwartz, A., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2010). Surviving the Holocaust: A meta-analysis of the long-term sequelae of a genocide. *Psychological Bulletin*, 136(5), 677–698. <http://doi.org/10.1037/a0020339>
- Beasley, M., Thompson, T., & Davidson, J. (2003). Resilience in response to life stress: The effects of coping style and cognitive hardiness. *Personality and Individual Differences*, 34(1), 77–95. [http://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00027-2](http://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00027-2)
- Behrendt, S. (2014). lm.beta: Add Standardized Regression Coefficients to lm-Objects (Version 1.5-1) [Computer Software]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=lm.beta>
- Bernard, J. D., Whittles, R. L., Kertz, S. J., & Burke, P. A. (2015). Trauma and event centrality: Valence and incorporation into identity influence well-being more than exposure. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 7(1), 11–17. <http://doi.org/10.1037/a0037331>
- Bezo, B., & Maggi, S. (2015). Living in “survival mode:” Intergenerational transmission of trauma from the holodomor genocide of 1932-1933 in Ukraine. *Social Science and Medicine*, 134, 87–94. <http://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.04.009>
- Bichescu, D., Schauer, M., Saleptsi, E., Neculau, A., Elbert, T., & Neuner, F. (2005). Long-term consequences of traumatic experiences: an assessment of former political detainees in Romania. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 1(1), 17. <http://doi.org/10.1186/1745-0179-1-17>

- Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely adverse events? *American Psychologist*, *59*(1), 20–28. <http://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Bonanno, G. A., & Mancini, A. D. (2012). Beyond resilience and PTSD: Mapping the heterogeneity of responses to potential trauma. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, *4*(1), 74–83. <http://doi.org/10.1037/a0017829>
- Braga, L. L., Mello, M. F., & Fiks, J. P. (2012). Transgenerational transmission of trauma and resilience: a qualitative study with Brazilian offspring of Holocaust survivors. *BMC Psychiatry*, *12*(1), 134. <http://doi.org/10.1186/1471-244X-12-134>
- Brewin, C. R., Rose, S., Andrews, B., Green, J., Tata, P., McEvedy, C., ... Foa, E. B. (2002). Brief screening instrument for post-traumatic stress disorder. *British Journal of Psychiatry*, *181*, 158–162. <http://doi.org/10.1192/bjp.181.2.158>
- Brisette, I., Scheier, M. F., & Carver, C. S. (2002). The role of optimism in social network development, coping, and psychological adjustment during a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*(1), 102–111. <http://doi.org/10.1037//0022-3514.82.1.102>
- Brown, E. M. (1998). The transmission of trauma through caretaking patterns of behavior in holocaust families: re-enactments in a facilitated long-term second-generation group. *Smith College Studies in Social Work*, *68*(3), 267–285.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. *Journal of Chemical Information and Modeling* (Second ed.). New York: The Guilford Press.
- Bunevicius, R., Liaugaudaite, V., Peceliuniene, J., Raskauskiene, N., Bunevicius, A., & Mickuviene, N. (2014). Factors affecting the presence of depression, anxiety disorders, and suicidal ideation in patients attending primary health care service in Lithuania. *Scandinavian Journal of Primary*

- Health Care*, 32(1), 24–29. <http://doi.org/10.3109/02813432.2013.873604>
- Canham, S. L., Peres, H., O'Rourke, N., King, D. B., Wertman, A., Carmel, S., & Bachner, Y. G. (2016). Why Do Holocaust Survivors Remember What They Remember? *The Gerontologist*, (December), gnw131. <http://doi.org/10.1093/geront/gnw131>
- Chaitin, J. (2000). Facing the Holocaust in generations of families of survivors: The case of partial relevance and interpersonal values. *Contemporary Family Therapy*, 22(3), 289–313. <http://doi.org/Doi10.1023/A:1007860507611>
- Chaitin, J. (2002). Issues and interpersonal values among three generations in families of Holocaust survivors. *Journal of Social and Personal Relationships*, 19(3), 379–402.
- Cherry, K. E., Sampson, L., Galea, S., Marks, L. D., Nezat, P. F., Baudoin, K. H., & Lyon, B. A. (2016). Optimism and Hope After Multiple Disasters: Relationships to Health-Related Quality of Life. *Journal of Loss and Trauma*, 22(1), 1–16. <http://doi.org/10.1080/15325024.2016.1187047>
- Cohen, H. L., Meek, K., & Lieberman, M. (2010). Memory and Resilience. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(October 2012), 525–541. <http://doi.org/10.1080/10911350903275309>
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new Resilience scale: The Connor-Davidson Resilience scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <http://doi.org/10.1002/da.10113>
- Crawford, A. (2013). “The trauma experienced by generations past having an effect in their descendants”: Narrative and historical trauma among Inuit in Nunavut, Canada. *Transcultural Psychiatry*, 51(3), 339–369. <http://doi.org/10.1177/1363461512467161>
- Damásio, B. F., Borsa, J. C., & da Silva, J. P. (2011). 14-Item Resilience Scale (RS-14): Psychometric Properties of the Brazilian Version. *Journal of Nursing Measurement*, 19(3), 131–145. <http://doi.org/10.1891/1061-3749.19.3.131>
- Danieli, Y. (2009). Massive trauma and the healing role of reparative justice.

- Journal of Traumatic Stress*, 22(5), 351–357.
<http://doi.org/10.1002/jts.20441>
- Danieli, Y., Norris, F. H., & Engdahl, B. (2016). A Question of Who, Not If: Psychological Disorders in Holocaust Survivors' Children. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*.
<http://doi.org/10.1037/tra0000192>
- Darves-Bornoz, J.-M., Alonso, J., de Girolamo, G., Graaf, R. de, Haro, J.-M., Kovess-Masfety, V., ... Gasquet, I. (2008). Main traumatic events in Europe: PTSD in the European study of the epidemiology of mental disorders survey. *Journal of Traumatic Stress*, 21(5), 455–462.
<http://doi.org/10.1002/jts.20357>
- Daud, A., Skoglund, E., & Rydelius, P.-A. (2005). Children in families of torture victims: transgenerational transmission of parents' traumatic experiences to their children. *International Journal of Social Welfare*, 14(1), 23–32.
<http://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00336.x>
- Dekkers, A. M. M., Olf, M., & Maring, G. W. B. (2010). Identifying persons at risk for PTSD after trauma with TSQ in the Netherlands. *Community Mental Health Journal*, 46(1), 20–25. <http://doi.org/10.1007/s10597-009-9195-6>
- Denham, A. R. (2008). Rethinking historical trauma: narratives of resilience. *Transcultural Psychiatry*, 45(3), 391–414.
<http://doi.org/10.1177/1363461508094673>
- Engdahl, B. E., Harkness, A. R., Eberly, R. E., Page, W. F., & Bielinski, J. (1993). Structural models of captivity trauma, resilience, and trauma response among former prisoners of war 20 to 40 years after release. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 28(3), 109–115.
<http://doi.org/10.1007/BF00801740>
- Field, N. P., Muong, S., & Sochanvimean, V. (2013). Parental Styles in the Intergenerational Transmission of Trauma Stemming From the Khmer Rouge Regime in Cambodia. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83(4), 483–494. <http://doi.org/10.1111/ajop.12057>
- Field, N. P., Om, C., Kim, T., & Vorn, S. (2011). Parental styles in second

- generation effects of genocide stemming from the Khmer Rouge regime in Cambodia. *Attachment & Human Development*, 13(6), 611–628. <http://doi.org/10.1080/14616734.2011.609015>
- Flannery, R. B. (1990). Social support and psychological trauma: A methodological review. *Journal of Traumatic Stress*, 3(4), 593–612. <http://doi.org/10.1002/jts.2490030409>
- Ford, J. D. (2009). *Posttraumatic Stress Disorder: Scientific and Professional Dimensions*. Amsterdam [etc.]: Elsevier.
- Fossion, P., Leys, C., Kempnaers, C., Braun, S., Verbanck, P., & Linkowski, P. (2013). Depression, anxiety and loss of resilience after multiple traumas: An illustration of a mediated moderation model of sensitization in a group of children who survived the Nazi Holocaust. *Journal of Affective Disorders*, 151(3), 973–979. <http://doi.org/10.1016/j.jad.2013.08.018>
- Fossion, P., Leys, C., Kempnaers, C., Braun, S., Verbanck, P., & Linkowski, P. (2014). Psychological and socio-demographic data contributing to the resilience of holocaust survivors. *The Journal of Psychology*, 148(6), 641–57. <http://doi.org/10.1080/00223980.2013.819793>
- Fossion, P., Leys, C., Vandeleur, C., Kempnaers, C., Braun, S., Verbanck, P., & Linkowski, P. (2015). Transgenerational transmission of trauma in families of Holocaust survivors: The consequences of extreme family functioning on resilience, Sense of Coherence, anxiety and depression. *Journal of Affective Disorders*, 171, 48–53. <http://doi.org/10.1016/j.jad.2014.08.054>
- Fossion, P., Rejas, M.-C., Servais, L., Pelc, I., & Hirsch, S. (2003). Family Approach with Grandchildren of Holocaust Survivors. *American Journal of Psy*, 57(4), 519–527.
- Fridman, A., Bakermans-Kranenburg, M. J., Sagi-Schwartz, A., & Van IJzendoorn, M. H. (2011). Coping in old age with extreme childhood trauma: Aging Holocaust survivors and their offspring facing new challenges. *Aging & Mental Health*, 15(2), 232–242. <http://doi.org/10.1080/13607863.2010.505232>

- Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė, D., & Kazlauskas, E. (2005). Fifty Years on: The Long-Term Psychological Effects of Soviet Repression in Lithuania. In D. Gailienė (Ed.), *The Psychology of Extreme Traumatization: The Aftermath of Political Repression* (pp. 67–107). Vilnius: Akreta.
- Gangi, S., Talamo, A., & Ferracuti, S. (2009). The long-term effects of extreme war-related trauma on the second generation of Holocaust survivors. *Violence and Victims, 24*(5), 687–700. <http://doi.org/10.1891/0886-6708.24.5.687>
- Gersons, B. P. R., & Schnyder, U. (2013). Learning from traumatic experiences with brief eclectic psychotherapy for PTSD. *European Journal of Psychotraumatology, 4*(SUPPL.), 1–6. <http://doi.org/10.3402/ejpt.v4i0.21369>
- Giedraitytė, M., & Bieliauskaitė, R. (2006). Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija, (34)*, 7–19.
- Giladi, L., & Bell, T. S. (2013). Protective factors for intergenerational transmission of trauma among second and third generation Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 5*(4), 384–391. <http://doi.org/10.1037/a0028455>
- Gilman, R., Schumm, J. A., & Chard, K. M. (2012). Hope as a change mechanism in the treatment of posttraumatic stress disorder. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 4*(3), 270–277. <http://doi.org/10.1037/a0024252>
- Girtler, N., Casari, E. F., Brugnolo, A., Cutolo, M., Dessi, B., Guasco, S., ... De Carli, F. (2010). Italian validation of the Wagnild and Young Resilience Scale: A perspective to rheumatic diseases. *Clinical and Experimental Rheumatology, 28*(5), 669–678.
- Glass, K., Flory, K., Hankin, B. L., Kloos, B., & Turecki, G. (2009). Are Coping Strategies, Social Support, and Hope Associated With Psychological Distress Among Hurricane Katrina Survivors? *Journal of Social and*

- Clinical Psychology*, 28(6), 779–795.
<http://doi.org/10.1521/jscp.2009.28.6.779>
- Goodkind, J. R., Hess, J. M., Gorman, B., & Parker, D. P. (2012). “We’re still in a struggle”: Diné resilience, survival, historical trauma, and healing. *Qualitative Health Research*, 22(8), 1019–1036.
<http://doi.org/10.1177/1049732312450324>
- Gray, M. J., Litz, B. T., Hsu, J. L., & Lombardo, T. W. (2004). Psychometric Properties of the Life Events Checklist. *Assessment*, 11(4), 330–341.
<http://doi.org/10.1177/1073191104269954>
- Grasso, D. J., Cohen, L. H., Moser, J. S., Hajcak, G., Foa, E. B., & Simons, R. F. (2012). Seeing the silver lining: potential benefits of trauma exposure in college students. *Anxiety, Stress & Coping*, 25(2), 117–136.
<http://doi.org/10.1080/10615806.2011.561922>
- Gudaitė, G. (2014). Sovietinio palikimo atspindžiai individo gyvenime: refleksijos ir psichoterapijos procesas. In G. Gudaitė (Ed.), *Psichoterapijos veiksmingumas: terapiniai veiksniai ir subjektyviai išgyvenami pokyčiai* (pp. 250–270). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Han, M. (2005). Relationship among Perceived Parental Trauma, Parental Attachment, and Sense of Coherence in Southeast Asian American College Students. *Journal of Family Social Work*, 9(2), 25–45.
<http://doi.org/10.1300/J039v09n02>
- Hooberman, J., Rosenfeld, B., Rasmussen, A., & Keller, A. (2010). Resilience in trauma-exposed refugees: The moderating effect of coping style on resilience variables. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(4), 557–563.
<http://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01060.x>
- Hu, T., Zhang, D., & Wang, J. (2015). A meta-analysis of the trait resilience and mental health. *Personality and Individual Differences*, 76, 18–27.
<http://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.039>
- Yakushko, O. (2008). The impact of social and political changes on survivors of political persecutions in rural Russia and Ukraine. *Political Psychology*, 29(1), 119–130. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00615.x>

- Yehuda, R., Flory, J. D., Southwick, S., & Charney, D. S. (2006). Developing an agenda for translational studies of resilience and vulnerability following trauma exposure. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1071*, 379–396. <http://doi.org/10.1196/annals.1364.028>
- Ying, L., Wu, X., Lin, C., & Jiang, L. (2014). Traumatic severity and trait resilience as predictors of posttraumatic stress disorder and depressive symptoms among adolescent survivors of the Wenchuan earthquake. *PLoS ONE*, *9*(2). <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0089401>
- Iliceto, P., Candilera, G., Funaro, D., Pompili, M., Kaplan, K. J., & Markus-Kaplan, M. (2011). Hopelessness, Temperament, Anger and Interpersonal Relationships in Holocaust (Shoah) Survivors' Grandchildren. *Journal of Religion and Health*, *50*(2), 321–329. <http://doi.org/10.1007/s10943-009-9301-7>
- Kaitz, M., Levy, M., Ebstein, R., Faraone, S. V., & Mankuta, D. (2009). The intergenerational effects of trauma from terror: A real possibility. *Infant Mental Health Journal*, *30*(2), 158–179. <http://doi.org/10.1002/imhj.20209>
- Karenian, H., Livaditis, M., Karenian, S., Zafiriadis, K., Bochtsou, V., & Xenitidis, K. (2011). Collective Trauma Transmission and Traumatic Reactions Among Descendants of Armenian Refugees. *International Journal of Social Psychiatry*, *57*(4), 327–337. <http://doi.org/10.1177/0020764009354840>
- Kasler, J., Dahan, J., & Elias, M. J. (2008). The relationship between sense of hope, family support and post-traumatic stress disorder among children: The case of young victims of rocket attacks in Israel. *Vulnerable Children and Youth Studies*, *3*(3), 182–191. <http://doi.org/10.1080/17450120802282876>
- Kazlauskas, E. (2006). *Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kazlauskas, E., & Gailienė, D. (2003). Politinių Represijų Metu Patirto Sunkaus Ilgalaikio Traumavimo Psichologinių Padarinių Kompleksiškumas. *Psichologija*, (27), 43–52.

- Kazlauskas, E., & Gailienė, D. (2005). Išgyvenusiujų Politines Represijas Potrauminės Simptomatikos ir Trauminės Patirties, Demografinių, Somatinių Veiksnių bei Vidinės Darnos Sąsajos. [Links between posttraumatic reactions, health effects, traumatic experiences and sense of coherence among Li. *Psichologija*, 32, 46–59.
- Kazlauskas, E., Gailiene, D., Vaskeliene, I., & Skeryte-Kazlauskiene, M. (2017). Intergenerational Transmission of Resilience? Sense of Coherence Is Associated between Lithuanian Survivors of Political Violence and Their Adult Offspring. *Frontiers in Psychology*, 8(September), 1–8. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01677>
- Kazlauskas, E., & Želvienė, P. (2015). A History of Political Violence in the Family as a Resilience Factor. *Resiliency: Enhancing Coping with Crisis and Terrorism*, 119, 141–148. <http://doi.org/10.3233/978-1-61499-490-9-141>
- Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., Milanak, M. E., Miller, M. W., Keyes, K. M., & Friedman, M. J. (2013). National Estimates of Exposure to Traumatic Events and PTSD Prevalence Using DSM-IV and DSM-5 Criteria. *Journal of Traumatic Stress*, 26(5), 537–547. <http://doi.org/10.1002/jts.21848>
- King, L. A., King, D. W., Fairbank, J. A., Keane, T. M., & Adams, G. A. (1998). Resilience-recovery factors in post-traumatic stress disorder among female and male Vietnam veterans: hardiness, postwar social support, and additional stressful life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 420–434. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.74.2.420>
- Kiser, L. J., Baumgardner, B., & Dorado, J. (2010). Who are we, but for the stories we tell: Family stories and healing. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 2(3), 243–249. <http://doi.org/10.1037/a0019893>
- Kuijer, R. G., Marshall, E. M., & Bishop, A. N. (2013). Prospective Predictors of Short-Term Adjustment After the Canterbury Earthquakes: Personality and Depression. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(4), 361–369. <http://doi.org/10.1037/a0034591>

- Kuodytė, D. (2005). Traumatizing History. In D. Gailienė (Ed.), *The Psychology of Extreme Traumatization: The Aftermath of Political Repression* (pp. 13–25). Vilnius: Akreta.
- Langsrud, Ø. (2003). ANOVA for unbalanced data: Use Type II instead of Type III sums of squares. *Statistics and Computing*, *13*(2), 163–167. <http://doi.org/10.1023/A:1023260610025>
- Lazar, A., Litvak-Hirsch, T., & Chaitin, J. (2008). Between culture and family: Jewish-Israeli young adults' relation to the Holocaust as a cultural trauma. *Traumatology*, *14*(4), 93–102. <http://doi.org/10.1177/1534765608321071>
- Lei, M., Li, C., Xiao, X., Qiu, J., Dai, Y., & Zhang, Q. (2012). Evaluation of the psychometric properties of the Chinese version of the Resilience Scale in Wenchuan earthquake survivors. *Comprehensive Psychiatry*, *53*(5), 616–622. <http://doi.org/10.1016/j.comppsy.2011.08.007>
- Letzter-Pouw, S., Shrira, A., Ben-Ezra, M., & Palgi, Y. (2014). Trauma Transmission Through Perceived Parental Burden Among Holocaust Survivors' Offspring and Grandchildren. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, *6*(4), 420–429. <http://doi.org/10.1037/a0033741>
- Letzter-Pouw, S., & Werner, P. (2012). The Relationship Between Loss of Parents in the Holocaust, Intrusive Memories, and Distress Among Child Survivors. *American Journal of Orthopsychiatry*, *82*(2), 201–208. <http://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01145.x>
- Lichtman, H. (1984). Parental communication of holocaust experiences and personality characteristics among second-generation survivors. *Journal of Clinical Psychology*, *40*(4), 914–924. [http://doi.org/10.1002/1097-4679\(198407\)40:4<914::AID-JCLP2270400408>3.0.CO;2-U](http://doi.org/10.1002/1097-4679(198407)40:4<914::AID-JCLP2270400408>3.0.CO;2-U)
- Liem, R. (2007). Silencing historical trauma: The politics and psychology of memory and voice. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, *13*(2), 153–174. <http://doi.org/10.1080/10781910701271200>
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. (2017). Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos veikla. Retrieved May

- 10, 2017, from <http://genocid.lt/centras/lt/1504/a/>
- Lietuvos statistikos departamentas. (2013). Oficialiosios statistikos portalas. Retrieved from <http://osp.stat.gov.lt/>
- Lindert, J., Knobler, H. Y., Kawachi, I., Bain, P. A., Abramowitz, M. Z., McKee, C., ... McKee, M. (2017). Psychopathology of children of genocide survivors: a systematic review on the impact of genocide on their children's psychopathology from five countries. *International Journal of Epidemiology*, *46*(1), 246–257. <http://doi.org/10.1093/ije/dyw161>
- Lis-Turlejska, M., Luszczynska, A., Plichta, A., & Benight, C. C. (2008). Jewish and non-Jewish World War II child and adolescent survivors at 60 years after war: effects of parental loss and age at exposure on well-being. *The American Journal of Orthopsychiatry*, *78*(3), 369–377. <http://doi.org/10.1037/a0014166>
- Littleton, H., Axsom, D., & Grills-Taquechel, A. E. (2011). Longitudinal evaluation of the relationship between maladaptive trauma coping and distress: examination following the mass shooting at Virginia Tech. *Anxiety, Stress, and Coping*, *24*(3), 273–290. <http://doi.org/10.1080/10615806.2010.500722>
- Lupu, N., & Peisakhin, L. (2016). The Legacy of Political Violence across Generations. *Working Paper*.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development*, *71*(3), 543–562. <http://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Maercker, A., & Horn, A. B. (2013). A socio-interpersonal perspective on ptsd: The case for environments and interpersonal processes. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, *20*(6), 465–481. <http://doi.org/10.1002/cpp.1805>
- Maercker, A., Povilonyte, M., Lianova, R., & Pöhlmann, K. (2009). Is acknowledgment of trauma a protective factor?: The sample case of refugees from chechnya. *European Psychologist*, *14*(3), 249–254. <http://doi.org/10.1027/1016-9040.14.3.249>
- Major, E. F. (1996). The impact of the holocaust on the second generation:

- Norwegian Jewish holocaust survivors and their children. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 441–454. <http://doi.org/10.1007/BF02103657>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <http://doi.org/10.1037//0003-066X.56.3.227>
- Mažulytė, E. (2015). Šeimos istorinių traumų patirtis, naudojami sunkumų psichologinės įveikos būdai ir jų ryšys su psichologiniu atsparumu. *Jaunųjų Mokslininkų Psichologų Darbai*, 4, 1–6. <http://doi.org/http://dx.doi.org/10.15388/JMPD.2015.4.10>
- Mažulytė, E. (2016). A Psychometric Evaluation of the Lithuanian Version of the 14-Item Resilience Scale (RS-14). *Jaunųjų Mokslininkų Psichologų Darbai*, 5, 1–6. <http://doi.org/10.15388/JMPD.2016.5.4>
- Mažulytė, E., & Rakovas, T. (2014). Šeimos kalbėjimosi apie sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų įvykius ypatybės. Pradiniai tyrimo duomenys. *Jaunųjų Mokslininkų Psichologų Darbai*, 3, 1–6.
- Mažulytė, E., Skerytė-Kazlauskienė, M., Eimontas, J., Grigutyte, N., Kazlauskas, E., & Gailienė, D. (2014). Trauma experience, psychological resilience and dispositional optimism: three adult generations in lithuania. *Psichologija*, 20–33.
- Mohatt, N. V., Thompson, A. B., Thai, N. D., & Tebes, J. K. (2014). Historical trauma as public narrative: A conceptual review of how history impacts present-day health. *Social Science and Medicine*, 106, 128–136. <http://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.043>
- Nagata, D. K., & Cheng, W. J. Y. (2003). Intergenerational communication of race-related trauma by Japanese American former internees. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 73(3), 266–278. <http://doi.org/10.1037/0002-9432.73.3.266>
- Nickerson, A., Bryant, R. A., Rosebrock, L., & Litz, B. T. (2014). The mechanisms of psychosocial injury following human rights violations, mass trauma, and torture. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 21(2), 172–191. <http://doi.org/10.1111/cpsp.12064>

- Nishi, D., Uehara, R., Kondo, M., & Matsuoka, Y. (2010). Reliability and validity of the Japanese version of the Resilience Scale and its short version. *BMC Research Notes*, 3(1), 310. <http://doi.org/10.1186/1756-0500-3-310>
- Ong, A. D., Edwards, L. M., & Bergeman, C. S. (2006). Hope as a source of resilience in later adulthood. *Personality and Individual Differences*, 41(7), 1263–1273. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.028>
- Parker, G. (1983). *Parental Overprotection: A Risk Factor in Psychosocial Development*. New York: Grune & Stratton.
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1–10.
- Perlstein, P., & Motta, R. W. (2012). An Investigation of Potential Holocaust-Related Secondary Trauma in the Third Generation. *Traumatology*, 19(2), 95–106. <http://doi.org/10.1177/1534765612449659>
- Pietrzak, R. H., Johnson, D. C., Goldstein, M. B., Malley, J. C., & Southwick, S. M. (2009). Psychological resilience and postdeployment social support protect against traumatic stress and depressive symptoms in soldiers returning from Operations Enduring Freedom and Iraqi Freedom. *Depression and Anxiety*, 26(8), 745–751. <http://doi.org/10.1002/da.20558>
- Pole, N., Kulkarni, M., Bernstein, A., & Kaufmann, G. (2006). Resilience in retired police officers. *Traumatology*, 12(3), 207–216. <http://doi.org/10.1177/1534765606294993>
- Prot, K. (2012). Strength of Holocaust Survivors. *Journal of Loss & Trauma*, 17(2), 173. <http://doi.org/10.1080/15325024.2011.602940>
- Psychiatric Research Unit, WHO Collaborating Centre in Mental Health. (1999). *PSO (5) geros savijautos rodiklis*. Hillerod.
- Punamäki, R.-L., Qouta, S., Miller, T., & El-Sarraj, E. (2011). Who are the resilient children in conditions of military violence? Family- and child-related factors in a Palestinian community sample. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 17(4), 389–416. <http://doi.org/10.1080/10781919.2011.610722>
- R Core Team. (2017). R: A language and environment for statistical computing

- [Computer software]. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. Retrieved from <http://www.r-project.org>
- Rauch, S. A. M., Defever, E., Oetting, S., Graham-Bermann, S. A., & Seng, J. S. (2013). Optimism, Coping, and Posttraumatic Stress Severity in Women in the Childbearing Year. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 5(1), 77–83. <http://doi.org/10.1037/a0022214>
- Rebassoo, P. (2008). *Long-term consequences of political imprisonment and torture on former political prisoners in Estonia*. University of Konstanz. Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:352-opus-78616>
- Revelle, W. (2016). psych: Procedures for Personality and Psychological Research (Version 1.6.9) [Computer software]. Evanston, IL: Northwestern University. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=psych>
- Rieder, H., & Elbert, T. (2013). Rwanda - lasting imprints of a genocide: trauma, mental health and psychosocial conditions in survivors, former prisoners and their children. *Conflict and Health*, 7(1), 6. <http://doi.org/10.1186/1752-1505-7-6>
- Romano, J., Kromrey, J. D., Coraggio, J., & Skowronek, J. (2006). Appropriate statistics for ordinal level data: Should we really be using t-test and cohen's d for evaluating group differences on the NSSE and other surveys? In *Annual meeting of the Florida Association of Institutional Research* (pp. 1–33).
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <http://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Rowland-Klein, D., & Dunlop, R. (1998). The Transmission of Trauma across Generations: Identification with Parental Trauma in Children of Holocaust Survivors. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(3), 358–369. <http://doi.org/10.3109/00048679809065528>
- RStudio. (2017). RStudio: Integrated development environment for R (Version 1.0.153) [Computer software]. Boston, MA. Retrieved from <http://www.rstudio.org/>

- Sagi-Schwartz, A., van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2008). Does intergenerational transmission of trauma skip a generation? No meta-analytic evidence for tertiary traumatization with third generation of Holocaust survivors. *Attachment & Human Development, 10*(2), 105–121. <http://doi.org/10.1080/14616730802113661>
- Sawilowsky, S. S. (2009). New Effect Size Rules of Thumb. *Journal of Modern Applied Statistical Methods, 8*(2), 597–599.
- Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): a reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*(6), 1063–1078. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1063>
- Schnider, K. R., Elhai, J. D., & Gray, M. J. (2007). Coping style use predicts posttraumatic stress and complicated grief symptom severity among college students reporting a traumatic loss. *Journal of Counseling Psychology, 54*(3), 344–350. <http://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.344>
- Schumm, J. A., Briggs-Phillips, M., & Hobfoll, S. E. (2006). Cumulative interpersonal traumas and social support as risk and resiliency factors in predicting PTSD and depression among inner-city women. *Journal of Traumatic Stress, 19*(6), 825–836. <http://doi.org/10.1002/jts.20159>
- Schützwohl, M., & Maercker, A. (2005). The Long-Term Effects of Political Imprisonment in the German Democratic Republic: Implications for Treatment and Forensic Assessment. In D. Gailienè (Ed.), *The Psychology of Extreme Traumatization: The Aftermath of Political Repression* (pp. 127–153). Vilnius: Akreta.
- Schwerdtfeger, K. L., & Goff, B. S. N. (2007). Intergenerational transmission of trauma: Exploring mother–infant prenatal attachment. *Journal of Traumatic Stress, 20*(1), 39–51. <http://doi.org/10.1002/jts.20179>
- Schwerdtfeger, K. L., Larzelere, R. E., Werner, D., Peters, C., & Oliver, M. (2013). Intergenerational transmission of trauma: The mediating role of parenting styles on toddlers' DSM-related symptoms. *Journal of*

- Aggression, Maltreatment & Trauma*, 22(February 2015), 211–229.
<http://doi.org/10.1080/10926771.2013.743941>
- Segovia, F., Moore, J. L., Linnville, S. E., Hoyt, R. E., & Hain, R. E. (2012). Optimism predicts resilience in repatriated prisoners of war: A 37-year longitudinal study. *Journal of Traumatic Stress*, 25(3), 330–336.
<http://doi.org/10.1002/jts.21691>
- Shmotkin, D., Shrira, A., Goldberg, S., & Palgi, Y. (2011). Resilience and Vulnerability Among Aging Holocaust Survivors and Their Families: An Intergenerational Overview. *Journal of Intergenerational Relationships*, 9(1), 7–21. <http://doi.org/10.1080/15350770.2011.544202>
- Shrira, A. (2015). Transmitting the Sum of All Fears: Iranian Nuclear Threat Salience Among Offspring of Holocaust Survivors. *Psychological Trauma: Theory Research Practice and Policy*, 7(4), 364–371.
<http://doi.org/10.1037/tra0000029>
- Shrira, A. (2016). Perceptions of aging among middle-aged offspring of traumatized parents: the effects of parental Holocaust-related communication and secondary traumatization. *Aging & Mental Health*, 20(1), 65–73. <http://doi.org/10.1080/13607863.2015.1013921>
- Shrira, A., Ayalon, L., Bensimon, M., Bodner, E., Rosenbloom, T., & Yadid, G. (2017). Parental Post-traumatic Stress Disorder Symptoms Are Related to Successful Aging in Offspring of Holocaust Survivors. *Frontiers in Psychology*, 8(June), 1–12. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01099>
- Shrira, A., Palgi, Y., Ben-Ezra, M., & Shmotkin, D. (2010). Do Holocaust survivors show increased vulnerability or resilience to post-Holocaust cumulative adversity? *Journal of Traumatic Stress*, 21(1), n/a-n/a.
<http://doi.org/10.1002/jts.20524>
- Shrira, A., Palgi, Y., Ben-Ezra, M., & Shmotkin, D. (2011). Transgenerational effects of trauma in midlife: Evidence for resilience and vulnerability in offspring of Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 3(4), 394–402.
<http://doi.org/10.1037/a0020608>

- Skeryte-Kazlauskienė, M., Mazulyte, E., Eimontas, J., Kazlauskas, E., & Gailiene, D. (2015). The Effect of Retrospectively Perceived Parental Bonding on Resilience in Adulthood. *International Journal of Psychological Studies*, 7(2). <http://doi.org/10.5539/ijps.v7n2p174>
- Solomon, Z., Berger, R., & Ginzburg, K. (2007). Resilience of Israeli Body Handlers: Implications of Repressive Coping Style. *Traumatology*, 13(4), 64–74. <http://doi.org/10.1177/1534765607312687>
- Sotero, M. (2006). A Conceptual Model of Historical Trauma: Implications for Public Health Practice and Research. *Journal of Health Disparities Research and Practice*, 1(1), 93–308. Retrieved from <http://papers.ssrn.com/abstract=1350062>
- Sousa, C. A., Haj-Yahia, M. M., Feldman, G., & Lee, J. (2013). Individual and collective dimensions of resilience within political violence. *Trauma, Violence & Abuse*, 14(3), 235–54. <http://doi.org/10.1177/1524838013493520>
- Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, 1–14. <http://doi.org/10.3402/ejpt.v5.25338>
- Stein, A. (2009). Trauma and origins: Post-holocaust genealogists and the work of memory. *Qualitative Sociology*, 32(3), 293–309. <http://doi.org/10.1007/s11133-009-9131-7>
- Stroputė, D., Andruškienė, J., Raškauskienė, N., & Bunevičius, R. (2008). Dirbančiųjų laisvalaikio fizinio aktyvumo raiškos sąsajos su depresijos simptomais. *Biologinė Psichiatrija Ir Psichofarmakologija*, 10(1), 7–11.
- Tarakeshwar, N., Hansen, N. B., Kochman, A., Fox, A., & Sikkema, K. J. (2006). Resiliency among individuals with childhood sexual abuse and HIV: Perspectives on addressing sexual trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 19(4), 449–460. <http://doi.org/10.1002/jts.20132>
- Torchiano, M. (2017). *effsize: Efficient Effect Size Computation (Version 0.7.1)* [Computer Software]. Retrieved from <https://cran.r->

project.org/web/packages/effsize/index.html

- Tsaousis, I., Mascha, K., & Giovazolias, T. (2012). Can parental bonding be assessed in children? Factor structure and factorial invariance of the Parental Bonding Instrument (PBI) between adults and children. *Child Psychiatry and Human Development*, 43(2), 238–253. <http://doi.org/10.1007/s10578-011-0260-3>
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*, 38(2), 218–235. <http://doi.org/10.1093/bjsw/bcl343>
- Van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Sagi-Schwartz, A. (2003). Are Children of Holocaust Survivors Less Well-Adapted? A Meta-Analytic Investigation of Secondary Traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459–469. <http://doi.org/10.1023/A:1025706427300>
- Vaskelienė, I. (2012). *Politinių represijų Lietuvoje ilgalaikės psichologinės pasekmės antrajai kartai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Vaskelienė, I., Kazlauskas, E., Gailienė, D., & Domanskaitė-Gota, V. (2011). Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas. *Tarptautinis Psichologijos Žurnalas: Biopsichosocialinis Požiūris*, 9, 91–104. Retrieved from <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=09169e786f3b479ea4cdc4cd0a4105a6>
- Wagnild, G. M. (2011). *The Resilience Scale User's Guide for the US English version of the Resilience Scale and the 14-Item Resilience Scale (RS-14)*. Worden, MT: The Resilience Center.
- Weingarten, K. (2004). Witnessing the effects of political violence in families: Mechanisms of intergenerational transmission of trauma and clinical interventions. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30(1), 45–59.
- Weisæth, L. (2005). Psychotraumatology: An Overview from a European Perspective. In D. Gailienė (Ed.), *The Psychology of Extreme Traumatization: The Aftermath of Political Repression* (pp. 26–66). Vilnius: Akreta.

- Wickham, H., Francois, R., & RStudio. (2016). dplyr: A Grammar of Data Manipulation (Version 0.5.0) [Computer software]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=dplyr>
- Wickham, H., Miller, E., & RStudio. (2016). haven: Import and Export “SPSS”, “Stata” and “SAS” Files (Version 1.0.0) [Computer software]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=haven>
- Willis, S., Chou, S., & Hunt, N. C. (2015). A systematic review on the effect of political imprisonment on mental health. *Aggression and Violent Behavior*, 25, 173–183. <http://doi.org/10.1016/j.avb.2015.08.001>
- Wiseman, H. (2008). On failed intersubjectivity: Recollections of loneliness experiences in offspring of Holocaust survivors. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 350–358. <http://doi.org/10.1037/a0014197>
- Wiseman, H., Barberb, J. P., Raza, A., Yama, I., Foltzb, C., & Livne-Snira, S. (2002). Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns in offspring of Holocaust survivors. *International Journal of Behavioral Development*, 26(4), 371–381. <http://doi.org/10.1080/01650250143000346>
- Wiseman, H., Metz, E., & Barber, J. P. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation Holocaust survivors. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 76(2), 176–184. <http://doi.org/10.1037/0002-9432.76.2.176>
- Wobbrock, J. O., Findlater, L., Gergle, D., & Higgins, J. J. (2011). The aligned rank transform for nonparametric factorial analyses using only anova procedures. In *Proceedings of the 2011 annual conference on Human factors in computing systems - CHI '11* (p. 143). New York, New York, USA: ACM Press. <http://doi.org/10.1145/1978942.1978963>
- Wohl, M. J. A., & Van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818–824. <http://doi.org/10.1002/ejsp.844>

- World Health Organisation. (1998). Wellbeing Measures in Primary Health Care/ The Depcare Project. *Report on a WHO Meeting*, 45. Retrieved from http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0016/130750/E60246.pdf
- Wu, G., Feder, A., Cohen, H., Kim, J. J., Calderon, S., Charney, D. S., & Mathé, A. A. (2013). Understanding resilience. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 7(February), 10. <http://doi.org/10.3389/fnbeh.2013.00010>
- Wu, H. C. (2011). The protective effects of resilience and hope on quality of life of the families coping with the criminal traumatising of one of its members. *Journal of Clinical Nursing*, 20(13–14), 1906–1915. <http://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2010.03664.x>
- Zerach, G., Levin, Y., Aloni, R., & Solomon, Z. (2016). Intergenerational Transmission of Captivity Trauma and Posttraumatic Stress Symptoms: A Twenty Three-Year Longitudinal Triadic Study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. <http://doi.org/10.1037/tra0000203>
- Želvienė, P. (2017). *Adaptacijos sutrikimo struktūra ir rizikos veiksniai Lietuvos populiacijoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

PRIEDAI

1 priedas. Tyrimo imties sandara

Tyrimo imties (1000 tyrimo dalyvių) ir Lietuvos gyventojų populiacijos (2 336 992 gyventojų nuo 18-79 m., pagal 2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenis) sandaros, pagal lytį, amžiaus grupes bei gyvenamąją vietovę ir išsilavinimą, palyginimas.

Amžiaus gr.	Gyv. vietovė	Lytis	Išsilavinimas	Gyventojų skaičius	Tyrimo imtis	χ^2	p
18-29 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	12799	7	0,19	0,659
			Vidurinis ar pagrindinis	72631	30		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	17608	7	0,001	0,973
			Vidurinis ar pagrindinis	54402	24		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	45798	19	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	126559	54		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	66549	28	0,003	0,956
			Vidurinis ar pagrindinis	109486	48		
30-39 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	17906	5	0,76	0,383
			Vidurinis ar pagrindinis	44041	21		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	22910	10	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	34796	15		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	62782	28	0,06	0,806
			Vidurinis ar pagrindinis	67070	27		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	87758	36	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	52835	22		

Amžiaus gr.	Gyv. vietovė	Lytis	Išsilavinimas	Gyventojų skaičius	Tyrimo imtis	χ^2	<i>p</i>
40-49 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	29125	16	0,88	0,347
			Vidurinis ar pagrindinis	50376	19		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	37397	17	0,06	0,808
			Vidurinis ar pagrindinis	35866	14		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	69880	30	0,004	0,948
			Vidurinis ar pagrindinis	66272	27		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	106178	45	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	54832	24		
50-59 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	26862	15	0,91	0,340
			Vidurinis ar pagrindinis	40613	15		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	34138	15	0,02	0,877
			Vidurinis ar pagrindinis	31247	12		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	65394	33	2,27	0,132
			Vidurinis ar pagrindinis	57528	18		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	106098	43	< 0,001	0,981
			Vidurinis ar pagrindinis	54538	23		

Amžiaus gr.	Gyv. vietovė	Lytis	Išsilavinimas	Gyventojų skaičius	Tyrimo imtis	χ^2	<i>p</i>
60-69 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	15425	6	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	29845	13		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	20022	14	3,44	0,06
			Vidurinis ar pagrindinis	37824	12		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	37531	16	< 0,001	0,985
			Vidurinis ar pagrindinis	44083	20		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	72461	31	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	54543	24		
70-79 m.	Kaimas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	7537	3	< 0,001	1
			Vidurinis ar pagrindinis	25816	11		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	11751	6	0,12	0,728
			Vidurinis ar pagrindinis	49282	19		
	Miestas	Vyrai	Aukštesnis nei vidurinis	23323	11	0,03	0,857
			Vidurinis ar pagrindinis	34641	14		
		Moterys	Aukštesnis nei vidurinis	44181	20	0,05	0,828
			Vidurinis ar pagrindinis	66447	27		

Mokslinės publikacijos disertacijos tema

- Mažulytė E.** (2016). Psychometric Evaluation of the Lithuanian Version of the 14-Item Resilience Scale (RS-14). *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 5, [6 p.]. doi: 10.15388/JMPD.2016.5.4
- Mažulytė E.** (2015). Šeimos istorinių traumų patirtis, naudojami sunkumų psichologinės įveikos būdai ir jų ryšys su psichologiniu atsparumu. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 4, [6 p.]. doi: 10.15388/JMPD.2015.4.10
- Skerytė-Kazlauskienė M., **Mažulytė E.**, Eimontas J., Kazlauskas E., Gailienė D. (2015). The Effect of Retrospectively Perceived Parental Bonding on Resilience in Adulthood. *International Journal of Psychological Studies*, 7(2), 174-179. doi: 10.5539/ijps.v7n2p17
- Mažulytė E.**, Skerytė-Kazlauskienė M. (2015). The Strength of a Family: The Effect of Historical Trauma on Offspring. In D. Gailienė (ed.), *Lithuanian faces after transition: Psychological Consequences of Cultural Trauma* (pp. 86-107). Vilnius: Eugrimas.
- Mažulytė E.**, Rakovas T. (2014). Šeimos kalbėjimosi apie sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų įvykius ypatybės. Pradiniai tyrimo duomenys. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 3, [6 p.].
- Mažulytė E.**, Skerytė-Kazlauskienė M., Eimontas J., Gailienė D., Grigutyte N., Kazlauskas E. (2014). Trauma Experience, Psychological Resilience and Dispositional Optimism: Three Adult Generations in Lithuania. *Psichologija*, 49, 20-33.